

İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

I. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

**6- 7- 8 Mayıs 2015
Gölbaşı / Adıyaman**

KONGRE KİTABI

Editörler

MUSTAFA LATİF EMEK - SEFA SALİH BİLDİRİCİ

İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği Yayınları

**ISBN 978-605-9885-02-7
IKSAD PUBLICATIONS**

İKTİSADİ KALKINMA VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ

6-7-8 Mayıs 2015

Gölbaşı - ADIYAMAN

**I. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E
SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ**

KONGRE KİTABI

Editörler

Mustafa Latif EMEK – Sefa Salih BİLDİRİCİ

İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği Yayınları

(Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncılık Lisansı : 2014 / 31220)

Reis Ali İş Merkezi No:10 Gölbaşı / ADIYAMAN

www.iksad.org www.iksadfuarkongre.org

Bu kitaptaki eserlerin tamamının yayın hakkı İKSAD'a aittir. İzinsiz çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Eserlere ilişkin tüm etik ve hukuki sorumluluk yazarlara aittir

IKSAD PUBLICATIONS - 2015

ISBN – 978-605-9885-02-7

INSTITUTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES

May 6-7-8, 2015

Gölbaşı – ADIYAMAN- TURKEY

**I. INTERNATIONAL CONGRESS OF SOCIAL
SCIENCES, CHINA TO ADRIATIC**

BOOK OF CONGRESS

Editors

Mustafa Latif EMEK – Sefa Salih BİLDİRİCİ

Publications Institution of Economic Development and Social Researches

(The Licence Number of Publicator : 2014 / 31220)

Reis Ali İş Merkezi No:10 Gölbaşı / ADIYAMAN- TURKEY

www.iksad.org www.iksadfuarkongre.org

All rights of this book belongs to IKSAD. Without permission, this book can't be duplicated and delivered. The writers are responsible both ethically and juristically related with texts

IKSAD PUBLICATIONS - 2015

ISBN – 978-605-9885-02-7

İÇİNDEKİLER

Başlık	Sayfa Aralığı
ÖNSÖZ	4-4
KONGRE KÜNYESİ	5-6
KONGRE PROGRAMI	7-9
FOTOĞRAF GALERİSİ	10-22
YAZAR VE KONU	
Bekir KOCADAŞ	23-26
<i>İnternet ve Gençlik</i>	
Burcu DOĞAN	27-43
<i>Girişimciliğin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkisi</i>	
Demecan Sadik ADİLHANKIZI	44-58
<i>Kazak Türkleri'nin Tarihi ve Kazakistan</i>	
Dilrabo ABDAZİMOVA	59-62
<i>Mahmud Hoca Behbudi ve "Ayna" Dergisi</i>	
Esra BURCU	63-64
<i>Engelli Genç Olmak</i>	
Gülmira YESSEBİYEVA	65-70
<i>Kazakistan'ın Kültürel ve Coğrafi Potansiyeli</i>	
Hikmet KORAŞ	71-91
<i>Misyonerliğin Gölgesindeki Türkiye ve Türk Dünyası</i>	
İbragim MİSHİNADZE	92-95
<i>Ahiska Türkleri Kimdir</i>	
Kemal ŞAŞA	96-106
<i>Osmanlı'da Finans Kültürü ve Kullanılan Finansal Araçlar</i>	

Mehmet Emin ÖZDEMİR	107-108
<i>İpekyolunun Sosyo Ekonomik Katkıları ve Gölbaşı</i>	
Muhammed Afzal MUHAMMEDİ	109-114
<i>Düinden Bugüne Afganistan</i>	
Mustafa TALAS	115-116
<i>Türk Dünyasında Kültürel Etkileşim</i>	
Nabi KOBOTARIAN	117-124
<i>Türk Dünyasının En Uzun Manzum ve Mensur Şiiri "ŞİKARİ DESTANI"</i>	
Nazif ÇETİN	125-139
<i>Turizm Ekonomisi ve Sosyo Kültürel Dinamikleri</i>	
Nigar NAĞIYEVA	140-152
<i>"Sinekli Bakkal" (Halide Edip Adivar) ile "Ali ve Nino" (Yusuf Vezir Çemenzeminli) romanlarında Batılılaşma ve Batı-Doğu Karşılaştırılması</i>	
Ruziye DURMUŞ	153-163
<i>Türk Dünyasında Nevruz</i>	
Şageldi DEREKOV	164-201
<i>Rus İstilasına Karşı Türkmen Direnişi</i>	
TebriZ NERİMANLI	202-211
<i>Karabağ Savaşınının Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan İçin Sosyal ve Ekonomik Etkileri</i>	
Veysel Eren TÜRK	212-232
<i>İslami Finans Kültürü</i>	
Volkan Sezgin	233-240
<i>Milli Mücadele Dönemi Dış Yardımlar</i>	

ÖNSÖZ

Derneğimiz öncülüğünde gerçekleştirilmiş olan “1. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi”, katılımcı profili göz önüne alındığında bölgemizdeki akademik faaliyetlerin ilki olma özelliği taşımaktadır. Çin coğrafyasından Adriyatik'e kadar uzanan bölge, medeniyet tarihinde bir çok önemli gelişmeye ev sahipliği yapmıştır. Fen bilimlerinden sosyal bilimlere kadar çok sayıda bilim adamı yetiştirmiş olan bu coğrafya, insanlık tarihinin eşsiz güzelliklerini barındırmaktadır.

Yaklaşık bir yıl süren hazırlık çalışmaları neticesinde Gölbaşı Belediyesi ve Adıyaman Üniversitesi Gölbaşı MYO ile 6-8 Mayıs 2015 tarihinde müştereken düzenlediğimiz bu kongre, yalnızca davetli akademisyenlerle gerçekleştirildi.

Halen hazırlık çalışmaları devam eden ve 3 – 10 Mayıs 2016 tarihleri arasında yapılması planlanan “II. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi” yaklaşık 30 ülkeye çağrısı yapılmış olan ve Türkçe (tüm lehçeler), İngilizce, Çince, Fransızca, Almanca, Rusça, Farsça ve Arapça dillerinde yazılmış tüm özgün akademik çalışmaların kabul edilebileceği, çok daha geniş kapsamlı bir kongre olmasının hazırlığı içerisindeyiz.

Davetli akademisyenlerin, birbirinden değerli çalışmalarının bulunduğu bu kongre kitabının, ileride yapılacak olan çok daha güzel çalışmalara esin kaynağı olmasını dilerim.

Kongrenin hazırlık aşamasından, kitabın yayınlanmasına kadar bütün safhalarda emeği geçen herkese teşekkür eder, bu eşsiz eserin bilim hayatına hayırlı olmasını dilerim.

Mustafa Latif EMEK
Yönetim Kurulu Başkanı

KONGRE KÜNYESİ

- Kongrenin Adı** : I. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi
- Katılım Türü** : Davetli
- Tarihi ve Yeri** : 6-7-8 Mayıs 2015 – Gölbaşı/ADİYAMAN
- Kongre Yürütücüsü** : İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği
- İştirakçiler** : Adıyaman Üniversitesi Gölbaşı M.Y.O.
Gölbaşı Belediyesi
- Destekleyen Kurum** : Uluslararası Göç Derneği

Genel Koordinatörler

Mustafa Latif EMEK
İKSAD Başkanı

Sefa Salih BİLDİRİCİ
İKSAD Başkan yardımcısı

Kongre Başkanlığı

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Kongre Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ
Başkan Yardımcısı

Onur Kurulu

Prof. Dr. Necati DEMİR
*Gazi Üniversitesi
Öğr. Üyesi*

Adnan AVŞAR
*İKSAD Yüksek İstişare
Heyeti Başkanı*

Prof. Dr. M. Talha GÖNÜLLÜ
*Adıyaman Üniversitesi
Rektörü*

Onursal Başkan

Yusuf ÖZDEMİR
Gölbaşı Belediye Başkanı

Onur Konukları

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ
Niğde Üniversitesi

Prof. Dr. Abdurşit Celil Qarluq
Niğde Üniversitesi

Emrah YILMAZ
Besni Kaymakamı

Düzenleme Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Nazif ÇETİN (Başkan)
Yrd. Doç. Dr. Mehriban EMEK
Yrd. Doç. Dr. Murat Şakir CEYHAN
Erdem HİLAL
Tahsin TUNCER
Emin ÖZDEMİR
Ragıp PEHLİVANLI

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Necati DEMİR , Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ, Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DUYMAZ , Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ ,İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İskender PALA ,Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TALAS, Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Dmitriy VASILYEV ,Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Mehmet AÇA , Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN , Norveç
Prof. Dr. Celil GARİBOĞLU NAĞİYEV , Azerbaycan
Prof. Dr. Veliyev İSMAYİL ,Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Sevim PİLİCKOVA, Makedonya
Prof. Dr. Elfine SIBGATULLINA ,Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Babahan Murat ,ŞERİF Özbekistan
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR , Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KÖSE ,Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Süheyla ÜNAL ,İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Jumabay YUSUPOV, Özbekistan
Prof. Dr. Murat ALP , Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Ziya AVŞAR Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA , Polonya
Prof. Dr. Şevki HASAN ,Mısır
Prof. Dr. Kadir GOLKARIAN , İran
Prof. Dr. Abdürreşit Jelil QARLUQ ,Niğde Üni .
Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV ,Türkmenistan
Doç. Dr. Salih ÖZTÜRK, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Doç. Dr. Afaq RAMAZANOVA, Azerbaycan
Doç. Dr. Recep ŞURİYEL ,Sırbistan
Doç. Dr. Shih-Kang PENG ,Tayvan
Doç. Dr. Bedri SARIYEV ,Türkmenistan

KONGRE PROGRAMI

6 Mayıs 2015

(I. Gün)

Gölbaşı Belediyesi Konferans Salonu

09:00 – 09:30	Yusuf ÖZDEMİR Nazif ÇETİN Mustafa TALAS <i>Açılış Konuşmaları</i>
09:30 – 10:00	Abdüreşit Celil QARLUQ <i>Popüler Dizilerin Türkler Arası Etkileşimde Önemi: Kurtlar Vadisi Örneği</i>
10:00 – 10:30	Hikmet KORAS <i>Misyonerliğin Gölgesindeki Türkiye ve Türk Dünyası</i>
10:30 – 11:00	Mustafa TALAS <i>Türk Dünyasında Kültürel Etkileşim</i>
11:00 - 11:30	Nabi KOBOTORIAN <i>Türk Dünyasının En Uzun Manzum ve Mensur Şiiri “ŞİKARİ DESTANI”</i>
11:30 – 12:00	Sergi Açılışı <i>Tarihi Belgelerle Üç Kıtada Osmanlı</i>
12:00 – 13:30	Öğle Arası
13:30 – 14:00	Tartışma
14:00 – 14:30	Nazif ÇETİN <i>Turizm Ekonomisi ve Sosyo Kültürel Dinamikleri</i>
14:30 – 15:00	Gülmira YESSEBİYEVA <i>Kazakistan'ın Coğrafi ve Kültürel Potansiyeli</i>
15:00 – 15:30	Şageldi DEREKOV <i>Rus İstilasına Karşı Türkmen Direnişi</i>
15:00 – 16:00	Panel <i>Türkistan Sohbetleri (Qarluq, Koras, Talas)</i>
	Kapanış

7 Mayıs 2015

(II. Gün)

Adıyaman Üniversitesi Gölbaşı MYO

09:00 – 09:20	Bekir KOCADAŞ <i>İnternet ve Gençlik</i>
09:20 – 09:40	Hüseyin ALKIŞ <i>Turizm Sektöründe Girişimcilik</i>
09:40 – 10:00	Demecan Sadik ADİLHANKIZI <i>Kazak Türkleri'nin Tarihi ve Kazakistan</i>
10:00 – 10:20	Burcu DOĞAN <i>Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin Rolü</i>
10:20 – 10:40	DU Shaoqiong <i>Kansu Eyaleti Sakinleri : Sarı Uygurlar</i>
10:40 – 11:00	Mehmet Emin ÖZDEMİR <i>İpekyolunun Sosyo Ekonomik Katkıları ve Gölbaşı</i>
11:00 – 11:20	Muhammed Afzal MUHAMMEDİ <i>Dünden Bugüne Afganistan</i>
11:20 – 11:40	Nigar NAĞIYEVA <i>“Sinekli Bakkal” (Halide Edip Adıvar) ile “Ali ve Nino” (Yusuf Vezir Çemenzeminli) romanlarında Batılılaşma ve Batı-Doğu Karşılaştırılması</i>
11:40 – 12:00	Volkan Sezgin <i>Milli Mücadele Dönemi Dış Yardımlar</i>
12:00 – 13:30	Öğlen Arası
13:30 – 14:00	Fotoğraf Serisi Açılışı
14:00 – 14:20	Veysel Eren TÜRK <i>İslami Finans Kültürü</i>
14:20 – 14:40	Tebriz NERİMANLI <i>Karabağ Savaşınının Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan İçin Sosyal ve Ekonomik Etkileri</i>
14:40 – 15:00	Ruziye DURMUŞ <i>Türk Dünyasında Nevruz</i>
15:00 – 15:20	İbragim MİSHİNADZE <i>Ahıska Türkleri Kimdir</i>
15:20 – 15:40	Songül SARI <i>Osmanlı'da Ahilik Müessesesi</i>
15:40 – 16:00	Tursunjan ABLET- H. Görkem ÜZENĞİ <i>Çin Halk Cumhuriyeti Yatılı Liseleri</i>
16:00 – 16:20	Dilrabo ABDAZİMOVA <i>Mahmud Hoca Behbudi ve “Ayna” Dergisi</i>
16:20 – 16:40	Kemal ŞAŞA <i>Osmanlı'da Finans Kültürü ve Kullanılan Finansal Araçlar</i>

8 Mayıs 2015

(III. Gün)

Adıyaman Üniversitesi Vehbi KOÇ Konferans Salonu

10:00 – 10:15 Mustafa Talha GÖNÜLLÜ

Açılış Konuşması

10:15 – 10:45 Esra BURCU

Engelli Genç Olmak

10:45 – 12:00 Nevin Güngör ERGAN

Murat Şakir CEYHAN

Bekir KOCADAŞ

Panel

12:00 – 14:00 Öğlen Arası

İKSAD

Haydar Aliyev Kültür Merkezi

14:00 – 14:30 Erdem HİLAL

Azerbaycan Askeri Yargı Sistemi

14:30 – 15:00 Tahsin TUNCER

Ali Emiri Efendi ve Divan-ı Lügat-it Türk

15:00 – 16:00 Mustafa Latif EMEK

Kapanış Konuşması

16:00 – 18:00 Gölbaşı Tabiat Parkı Gezisi

18:00 – 21:00 Gala Yemeği

FOTOĞRAF GALERİSİ

Misafir Akademisyenlerin Gölbaşı Belediyesini ziyareti

Kongre Başkanımız sayın Prof.Dr. Mustafa TALAS'ın sayın Belediye Başkanı sayın Yusuf ÖZDEMİR'e Türk Bayrağı motifli halı hediyesi

Sayın Yusuf ÖZDEMİR'in, kendisini ziyaret eden akademisyenlerle görüşmesi

Kongre kapsamında Gölbaşı MYO'da fotoğraf sergisi açıldı

Belediye Konferans Salonu önünde bir grup misafirle hatıra fotoğrafı

Sayın Yusuf ÖZDEMİR'in açılış konuşması

Panel : Türkistan Sohbetleri - Prof. Dr. Abdureşit Celil Qarluq,
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ, Prof.Dr.Mustafa TALAS

Onur Konuğumuz Sayın Kaymakam Emrah YILMAZ beyefendi, diğer protokol üyeleriyle sunumları dinlerken

Prof. Dr. Abdürreşit Qarluq'un sunumundan bir kare

Genel Koordinatör sayın Sefa Salih BİLDİRİCİ ve Düzenleme Kurulu Üyeleri

Sayın Dr. Nabi AZEROĞLU, Türk Dünyasında Aşıklık Geleneği konulu sunumunu yaparken

Adıyaman İl protokol üyeleri

Sayın Dilrabo ABDAZİMOVA, “Mahmud Hoca Behbudi ve Ayna Dergisi” konulu sunumunu yaparken

Gölbaşı Belediye Başkanı sayın Yusuf ÖZDEMİR, Kongre Başkanımız sayın Prof. Dr. Mustafa TALAS’a teşekkür plaketi verirken

Gölbaşı Belediye Başkanı sayın Yusuf ÖZDEMİR ve İKSAD Başkanı sayın Mustafa Latif EMEK yabancı akademisyenlerle beraber

Sayın Yusuf ÖZDEMİR, Gölbaşı Tren İstasyonunda, yabancı heyete Gölbaşı İlçesinin tarihçesini anlattı

Gölbaşı Belediye Başkanı sayın Yusuf ÖZDEMİR, Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı sayın Yrd.Doç. Dr. Nazif ÇETİN'e teşekkür plaketi verirken

Bayan DU Shaoqiong, Çin'in Kansu eyaletinde yaşayan "Sarı Uygurlar" konulu çalışmasını sunarken

Adıyaman Üniversitesi Gölbaşı MYO konferans salonundan bir kare

Sayın Prof.Dr. Hikmet KORAŞ'ın yönettiği Türkistan Paneli

Adıyaman Üniversitesi Gölbaşı MYO konferans salonundan bir kare

Sayın Ruziye DURMUŞ, "Türk Dünyası'nda Nevruz" konulu bildirisini sunarken

Sayın Prof.Dr. Hikmet KORAŞ'ın yönettiği Türkistan Paneli

Adıyaman Üniversitesi Gölbaşı MYO konferans salonundan bir kare

Kongrenin son gününde davetli akademisyenlerle hatıra fotoğrafı

İNTERNET VE GENÇLİK

Bekir KOCADAŞ*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İnternet ilk kez Amerika'da 1970'li yıllarda kullanılmaya başlandı. Oysa Türkiye internetle 1990'ların başında tanışmıştır. Pek çok fonksiyonu kendi üzerinde toplamasından dolayı internet, toplumların çeşitli kesimlerinin dikkatini çok çabuk çekmeyi başarmıştır. İş adamları için iş dünyasını takip etmek ve yeni pazarlar bulmak, eğitimciler için yeni bilgilere ulaşmak, gençler için eğlenceli ve hoş vakit geçirme imkânları sunan internet, hızlıca toplumsal hayatta yerini almıştır. Aynı zamanda birey, internetin hizmetlerinden kolay, ucuz, hızlı ve güvenli bir şekilde faydalanabilme olanağına kavuşmuştur.

Bugün internet ve gençlik, bir birini çağrıştıran iki kavram haline gelmiştir. Eskiden gençliğin en popüler buluşma ve uğrak mekânlarından (gerçek-fiziki anlamda) biri internet kafelerdi ve dolayısıyla da internet ortamlarından en fazla etkilenen kesim o zamanlarda genç kesimdi; oysa bugün 5 yaşındaki çocuktan başlayarak etki sahasını neredeyse bütün yaş grupları arasında genişletmiştir. Bir toplumun neredeyse tamamını etkisi altına almış olan internet ve onunla çok yakından ilişkili olan sanal oyunlar ve dolayısıyla sosyal medya ortamları (facebook, twitter, instagram vb.) daima sosyolojinin araştırma konuları arasında yer almıştır.

Pek çok bilgisayar sisteminin birbirine bağlı olduğu, dünya çapında yaygın ve sürekli büyüyen bir iletişim ağı olan internet, milyarlarca insanın kendi arasında etkileşimde bulunduğu bilgi değiş-tokuşu yapabildiği, pek çok yararlı ya da yararsız bilginin bir tuşa basmak kadar yakın olduğu dev bir kütüphane ya da "bilgi çöplüğü" olma görünümü arz etmektedir. Fakat aynı zamanda çok büyük bir bilgisayar ve iletişim ağı, kişilerin değişik

* Yrd.Doç.Dr., Adıyaman Üniv. Fen-Edebiyat Fak. E Posta: .bkocadas@adiyaman.edu.tr

konularda fikirlerini paylaşabilecekleri ortamlar barındıran bir platform olma özelliği de göstermektedir.

Sanal bir ortam olan internet, maddi değil, sosyal (aynı zamanda 'elektronik') bir ortamdır. İnternetin interaktif doğası devamlı yeniden şekillenen bir iletişim ortamı yaratmaktadır. Her yenilik gibi internet de bazı şeyleri ön plana çıkarmakta, bazısını da geri plana atmaktadır. Okur-yazarlık, bilgisayar okuryazarlığına dönüşürken, yazma yeteneği önem kazanmaktadır. İyi hitabetin yerini yazılı ifadedeki maharet almakta, "Chat (sohbet, laflama)" mesajlaşma vb. gibi kimi ortamlarda hızlı yazı yazmak büyük önem kazanmıştır.

Teknolojideki hızlı değişme ve gelişme insanların yaşam tarzlarında ve davranışlarında da köklü değişmelere sebep olmuştur. Her yenilikte olduğu gibi teknolojideki bu hızlı ilerlemenin ve değişimin de olumlu sonuçları olduğu kadar, olumsuz sonuçları da ortaya çıkmıştır. Bilgisayar (ya da cep telefonu) ve internet günümüz dünyasında gençlerin ve çocukların artık odalarına kadar girmiş ve hatta artık hep yanlarında (ceplerinde) taşıyorlar. Bu sebeple gençlerin ve çocukların interneti ne sebeple olursa olsun kullanma süreleri de artmıştır. Fakat bu durum onların yaşam biçimlerinde olumlu ya da olumsuz bir takım değişiklikler de meydana getirmektedir. Örneğin bilgiye ulaşmanın önündeki engellerin azalması internetin olumlu yönüne, çok fazla zaman harcanması olumsuz yönünü göstermektedir.

Öte yandan, bu sanal bilgi ağıyla dünyanın her hangi bir ülkesindeki bilgi merkezlerine vb. ortamlara ulaşmakta mümkün olmuştur. İnternet, küreselleşen dünyanın ekonomik, sosyal ve kültürel yönden bireye açılan penceresi olmuştur. Bu bakımdan ele alınıp değerlendirildiğinde, iletişim ve bilgi endüstrisinin en mükemmel buluşu olan internet, Mc Luhan'ın "Global Köy" düşüncesinin günümüzde kabul görmesine de zemin hazırlamıştır.

Aslında internetin toplumlarda hızla yayılmasının temel sebeplerinden biride, bireyin kendisine (özellikle de gençlerin) ait bir iletişim ortamı (kişiye özel ortamlar) sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla internet, yaşam tarzımızı kesinlikle değiştirme gayreti içindedir ve hatta değiştirmiştir. Gerçekten de internet, başkalarıyla iletişim kurmamızı, öğrenmemizi, alış veriş yapmamızı, hobilerin geliştirilmesini sağlayan önemli unsur haline gelmeye devam etmektedir. Zira şu anda ticaretten eğlence alanına kadar her şey internet üzerinde gerçekleştirilebilmektedir. İnternetin sağlamış olduğu bu olanaklardan kamu kurum ve kuruluşları da yararlanma yönünde büyük gayretler sarf etmektedir. Devlet hizmetlerinin internet üzerinden bireylere ulaştırılması ve hizmetin hızlı bir şekilde yapılması amaçlanmaktadır.

İnternetin gelişmesini ve gençler arasında tutulmasında ve benimsenmesinde etkili olan diğer bir faktör de sosyal medyadır. Bu iletişim aracı sayesinde bireyler mesajları anında paylaşırlar. Sosyal medya olarak bilinen bu iletişim ağlarının en fazla takip edilenleri arasında; MSN, Blogger, Twitter, Youtube, Facebook ve Myspace'tir. Bu sosyal ağlar, aynı anda milyarlarca kişiye ulaşabilmektedir.

İnterneti kullanan bu sosyal ağlar, benzer ya da farklı sınıflardan pek çok insanı kendi ortamlarında buluşturmaktadır. Başlangıçta masum bir arkadaşlık sitesi olarak başlayan bu sosyal ağlar sonraları; bireyleri ve toplumları örgütlü veya örgütsüz olarak etki alanları içine çekmişlerdir.

İnternet üzerinden işlev gören ve sosyal medya olarak adlandırılan bu ağlar üzerinden, her türden çok sayıda bilgiye erişilmektedirler. Ayrıca, kullanıcılar sosyal medya üzerinden iletişim de sağlayabilmektedirler. Sosyal medya hem endüstriyel ürünlerin pazarlandığı, hem de güçlü ve örgütlü bir kamuoyu iletişimi aracı haline gelmiştir. Sosyal medya son zamanlarda, terör örgütlerinin gençlere ulaşmak için kullandıkları en gözde araçlardan olmuştur. Sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanan gençler ve

çocuklar, onun olumsuzlukları ve zararlı tesirleri hususunda eğitilmeli; aileler ve diğer destek kurumları tarafından takip edilmelidir.

Sonuçta kısaca; çekicilik, mesajın güncelliği, vakit geçirmek, haber verme, haberdar olma, farkındalık yaratma, eğlendirme, gündem ve kamuoyu oluşturma, diğerlerini merak gibi pek çok faktör sosyal medyayı daha fazla cazip kılmıştır. Sosyal medyayı kullanan birey, geleneksel medyaya göre çift yönlü (karşılıklı) etkileşime girmektedir. Dolayısıyla sosyal medyayı kullanan birey, gelen mesajlardan hem etkilenmekte hem de kendisi başka bireyleri etkilemektedir.

GİRİŞİMCİLİĞİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİ

EFFECT OF ENTREPRENEURSHIP ON REGIONAL DEVELOPMENT

Burcu DOĞAN*

Özet

Bölgesel kalkınma kavramı, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere kadar her düzeydeki ülkelerin federal ya da üniter anlamda topyekün kalkınmaları için gerekli bir takım politikaları içermektedir. Elbette sınırlı kaynakların en etkin biçimde kullanılması neticesinde beklenen kalkınma sonuçlarının alınabilmesi ancak, çok akılcı politikalarla mümkündür. Doğru politikaların uygulanması ile ülkeler hem bölgesel kalkınma aracılığıyla hem ülke düzeyindeki kalkınmayı sağlamış hem de bölgeler arası gelişmişlik farkını en az seviyeye indirmiş olacaklardır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere uygulanan enstrümanlardan bir tanesi de girişimciliğin teşvikidir. Bu vesile ile bölgede başta istihdam artışı olmak üzere, üretim, ekonomik ürünlerin katma değerleri ve dolayısıyla da dışa taşan fayda da artış sağlanacaktır. Biz bu çalışmada, bölgesel kalkınma için girişimciliğin önemi üzerinde duracağız. Böylece bir bölgede girişimciliğin teşvikine yönelik uygulanan politikaların söz konusu bölgedeki tüm ekonomik unsurlar üzerindeki etkisi örneklerle göz önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler : Girişimcilik, Kalkınma, Bölgesel Kalkınma

Abstract

The concept of Regional Development includes a number of necessary policies in terms of total development either federal or unitary varying from at every level such as developed countries to under developed countries. For sure, obtaining anticipated development results by using the limited sources the most effectively is only possible by logic and rational policies. By applying the accurate and right policies, the countries will be ensuring both national development and be minimizing interregional level of development through regional development. One of the instruments applied to achieve this goal is also incentive entrepreneurship. This increase in employment in the region, including in particular occasion, production, an increase in the external value-added benefit to overflowing and hence the economic product will be provided. In this study, we will focus on the importance of entrepreneurship for regional development. Thus, an effect on all economic aspects of the question of policies in the region for the promotion of entrepreneurship will be unfolded with examples.

Keywords: Entrepreneurship, Development, Regional Development

* Adıyaman Üniv., Besni MYO, Öğr. Gör. E Posta: burcudogan_06@windowslive.com

Giriş

Endüstri devriminin gerçekleşmesinden günümüze kadar ülkeler için en önemli nokta ekonomik olarak büyümek olmuştur. Ülkeler değişimin çok hızlı bir şekilde yaşandığı dünyamızda değişen ekonomik koşullara uyum sağlayarak, ayakta kalabilmek için ekonomik olarak büyümek ve kalkınmak isterler. Ülkeler ekonomik olarak kalkınmayı sağlayabilmek için de bölgeleri arasında oluşan dengesizlikleri öncelikli olarak gidermeleri gerekmektedir. Bunun için de ülkeler bölgeleri arasındaki farkları giderebilmek için dengeli bir kalkınma gerçekleştirmeye çalışırlar. Bölgesel kalkınma sağlayabilmek için o bölgelere yatırımcı çekebilmek amacıyla teşvik ve özendirme gibi yollarla başvurulmaktadır. Bölgesel kalkınma için ülkedeki bütün bölgeler arasında karşılıklı etkileşimi dikkate alarak, bölge insanını refahına yönelik olarak insan faktörünü de ön plana alan katılımcı ve sürdürülebilir bir kalkınma planı uygulanması gerekmektedir. Böylece girişimcilik faaliyetlerine yönelik çalışmalar artırılarak, bölge insanı kalkınmaya en temel katkılardan birisini sağlamış olacaktır. Ülkelerin sahip oldukları girişimcilik potansiyeli, rekabet edebilme, yenilikleri ortaya koyabilme güçleri, ekonomik kalkınmanın önemli bir noktasını oluşturacaktır.

Bu çalışmada kalkınma, bölgesel kalkınma, girişimci, girişimcilik kavramına değinildikten sonra bölgesel kalkınma ve girişimcilik arasındaki ilişkiye değinilecektir.

Kalkınma

Genel bir tanımlamayla kalkınma, bir ulusun arzu edilen şekilde ekonomik gelişme süreci ortaya koyabilmesi amacıyla, ulusal ekonomiyi bir bütün olarak düzenlenmesidir(Ekodiyalog). Kendi kendine sürdürülebilen büyüme, üretim biçiminde yapısal değişme, teknolojik yenilik, sosyal, siyasal ve kurumsal yenileşme ve insanların yaşam koşullarında sürekli iyileşme şeklinde yapılabilir (Şenses, 2004,s. 13). İktisadi terimler sözlüğünde, Kalkınma şu şekilde tanımlanmıştır. Bir ekonomide toplumun değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim ve davranış kalıplarındaki değişimleri kapsayacak şekilde toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüme yol açan büyüme ve gelişmedir. Kalkınma, Bir ülkenin milli gelir düzeyinde

meydana gelen sürekli artışa bağlı olarak ekonomik, sosyal ve siyasal yapısında meydana gelen değişimleri kapsayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Clark, 1996,s.34)

Kalkınma farklı amaçları ve süreçleri içerebilir. Örneğin;

- Kalkınma; insanların daha fazla gelir elde ederek, yaşam düzeylerinin yükseltilmesi için, bir sosyal sisteme yeni ve modern üretim tekniklerinin sunulmasını gerektirebilir”
- Kalkınma; geleneksel toplumun, gelişmiş batı uluslarının sahip olduğu toplumsal ve teknolojik yapıya topluca dönüştürülmesi olarak anlaşılabilir”
- Kalkınma; insanların ve toplumların kendilerine güvenli bir gelecek kurabilmelerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi olarak düşünülebilir”
- Kalkınma; insanların ne yapacaklarını, aldıkları sağlıklı kararlar ile belirledikleri özgür deneyimler olarak algılanabilir(Tolunay ve Akyol,2006,s.119).

Sanayileşme, büyüme, gelişme, yapısal değişim ve hatta modernleşme anlamları da atfedilen kalkınma kavramı, toplumların gelişme ve değişim sürecine uygun olarak, farklı dönemlerde değişik içerik ve anlamlarda kullanılmıştır. Teorilerde olduğu gibi günlük konuşmalarda da halen kavramın içeriği tam olarak anlaşılammakta olup,sanayileşmenin ya da büyümenin bazen de modernleşmenin yerine kullanılmaktadır(Erbay ve Özden,2013, s.4).

Kalkınma kavramı küreselleşme ile birlikte ülkelerin ekonomik ve sosyal olarak gelişimine katkı sağlayan faktörlerin başında gelmektedir. Ülkeler bölgesel bazda kalkınmayı sağladıklarında toplumun yaşam standartlarına, gelir dağılımına, demografik yapısına ve vs birçok noktada kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

Bölgesel Kalkınma

Bölgesel kalkınma kavramı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat literatürüne girmiş, iktisadi ve sosyal kalkınma sorunu mekansal bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde; Perroux (1950), Hirschman (1958), Rostow (1960) ve Myrdal (1971) gibi araştırmacıların bölgesel kalkınma ve dengesiz gelişme konusunda analizler yaptıkları görülmektedir (İldırar, 2004:16). Bölgesel kalkınma anlayışının temelini, bölgelerarası gelişmişlik düzeyi ve bölgelerarası gelir farklılıklarını en aza indirme amacı oluşturmaktadır. Böylece bölge bazında sağlanan ve bölgelerin kalkınmasıyla beraber ulusal düzeyde gerçekleştirilen kalkınma çabalarının daha rasyonel ve kesin sonuçlara ulaşmasında yardımcı olur(Sevinç,2011, s.40).

Bölgesel kalkınma kavramı ise, ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanabilir(Gitmez,2013, s.16).

Bölgesel kalkınma, ulusal ekonomik kalkınmanın hem bir ürünü hem de bir süreci olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik kalkınmanın ürünü olarak değerlendirilen bölgesel kalkınma, bölgedeki iş imkânlarının, refah düzeyinin, yatırım hacminin, yaşam standartlarının ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini dolayısıyla girişimcilik faaliyetlerinin geliştirilmesini ifade etmektedir. Bir süreç olarak ise endüstrinin desteklenmesi, altyapının iyileştirilmesi ve emek piyasalarının geliştirilmesi olarak algılanmaktadır(Sevinç, 2011, s.41).

Bölgesel kalkınmayı bu tanımlardan yola çıkarak daha geniş bir şekilde yeniden tanımlarsak bölgesel kalkınma, bölgenin katılımcılık ve sürdürülebilirliğin yer aldığı sosyal ve ekonomik potansiyelin aktif olarak rol oynamasıyla bölge refahının yükseltilmesidir. Bölgesel kalkınma, merkezi yönetimin yukarıdan aşağıya yaklaşımı yerine, bölgesel aktörlerin katılımıyla sınırları çizilmiş ekonomik alanın, sanayileşmesi ve sosyal yapısının iyileştirilmesi olarak tanımlanmaktadır(Apalı,2009, s.6).

Bölgesel kalkınmanın amacı ve ülke ekonomisine sağlayacağı yararlar şu şekilde özetlenebilir (Uzel ve Köprülü, 2004, s. 1);

- Ülkenin farklı bölgelerinde bulunan kaynakların, ekonomik faaliyet içinde değerlendirerek yüksek kalkınma hızının gerçekleşmesi,
- Ülkede nüfus-kaynak dengesinin kurulması,
- Düalist yapıya sahip ekonominin bütünleşmesi,
- İktisadi mekânın ve şehirleşme olayının ekonomik gelişmeye en elverişli şekilde düzenlenmesi,
- Bölgeler arası refah seviye farklılıklarının giderilmesi.

Bölgesel Kalkınma Politikası

Temel amacı bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarını minimize etmek olan Bölgesel Kalkınma Politikası geleneksel ve modern anlamda iki kısımda değerlendirilebilir. Birincisi, temel ulusal aktörler olarak görülen büyük işletmelere yönelik büyük yatırımlar üzerinde dururken, ikincisi bölgenin kalkınma potansiyeli olarak düşünülen girişimciler ağına beşeri sermaye ve yatırımların aktarılmasına dayanır ve yenilikler yoluyla bir üretim atağı yaratmaya çalışır (Çetin ve Kara, 2008, s.50).

Günümüz bölgesel kalkınma politikası ülkelerin tarihsel süreçleri, ekonomik koşulları ve farklı politik yaklaşımları nedeniyle ülkeden ülkeye değişiklikler göstermekle birlikte, ülke uygulamalarında bazı ortak özelliklerin olduğu da görülmektedir. Bu ortak özelliklerin başlıcaları şunlardır (Sevinç, 2011, s.41-42):

- Sadece ülke içerisinde birtakım dezavantajları nedeniyle geri kalmış bölgeleri değil tüm bölgeleri hedefleyen genel bir yaklaşıma önem verilmesi,
- En temel önceliğin büyümenin bölgeler arasında yeniden dağıtımını yerine, her bölgenin kendi imkân ve kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak potansiyelinin ve ulusal kalkınmaya katkısının en üst

seviyeye ulaştırılması temelinde rekabet edebilirliğin artırılmasına çalışılması,

- Kurumsal altyapıyı, bölgelerdeki aktörler arası ağları, bölgelerin iş ortamını ve becerilerini geliştirmek üzere beşeri sermaye, fiziki olmayan üretim faktörleri ve davranış biçimlerinin geliştirilmesine daha fazla vurgu yapan yaklaşıma yönelmesi,
- Bölgesel rekabet edilebilirlikte üstünlüklerinin belirlenmesi, geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınmasına odaklanması,
- Yenilikçilik ve girişimciliğin bölgelerin potansiyellerinin açığa çıkarılmasında temel araçlar olarak görülmesi,
- Tek tek firmalar gibi bireysel aktörlerin ihtiyaçlarının giderilmesi yerine, firmalar arası işbirliği, teknoloji transferi ve bilgi akımının sağlanması amacıyla kurumlar arası ilişkilerin ve etkileşimin artırmasının hedeflenmesi,
- Fiziksel ve ekonomik altyapı, iş geliştirme, araştırma ve teknoloji geliştirme, insan kaynakları, turizm ve çevre gibi birçok sektörü içeren müdahale alanı bulunması ancak stratejik öncelikler ve tematik-mekânsal tutarlılığa daha çok önem verilmesi,
- Politika uygulamalarında işbirliğine ve müzakerelere dayanan, ekonomik kalkınma konusunda bölgelere daha fazla görev ve yetki veren, bölgesel koordinasyon birimlerinin önderliğinde; yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve iş dünyasının (özellikle KOBİ'lerin) katılımını sağlayan, merkezi yönetimin yatırım ortamının iyileştirilmesi ve temel altyapının sağlanmasında önderlik yapan bir yaklaşımı benimsenmesi gerekmektedir.

Bölgesel Kalkınma Politikasının Temel İlkeleri

Bölgelerarası kalkınma farklılıklarının yoğun olduğu göz önüne alındığında, bölgelerarası dengesizlikleri giderici politikaların izlenmesi bir zorunluluk halini almıştır. Bölgesel kalkınma politikasının birbirini tamamlayıcı üç temel ilkesinden söz etmek mümkündür. Söz konusu ilkeler

arasında sosyal kârlılık, kalkınma kutbu ve halkın katılımı ilkeleri yer almaktadır (Yıldız,2014, s.46).

Sosyal Karlılık İlkesi

Firmaların kârlılık amacına yönelik yatırım kararlarında firmanın özel yararı ile toplumun sosyal yararı çakışabilmektedir. Dolayısıyla geri kalmış bölgelerde kısa vadede verimli olmasa bile sosyal kârlılığı yüksek, uzun vadede ekonomik olan yatırımların devlet tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Yıldız,2014, s.47).

Kalkınma Kutbu İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının ikinci ilkesi, kalkınma kutbu ilkesidir. Fransız iktisatçı F.Perroux'a göre, yatırımlar önce bir bölgede toplanmaya başlamaktadır. Bu bölge zaman içerisinde kalkınmanın merkezi haline gelmekte ve diğer bölgelere oranla çok daha hızlı kalkınmaktadır. Bu bağlamda ekonomik kalkınma, her yerde aynı anda görülmez, farklı derecelerde kalkınma kutup ya da noktalarında görülmekte ve çeşitli kanallardan değişen nihai etkilerle bütün ekonomiye yayılmaktadır (Dinler, 2001, s.200).

Halkın Katılımı İlkesi

Bölge halkına mensup bireylerin, bölgesel kalkınma faaliyetlerine karar veya uygulama aşamasında fiilen ya da danışman olarak katılmaları gerektiği savunulmaktadır. Böylece halkın motivasyonu artacak, merkezi ve yerel yönetimlerin ekonomik ve politik kararları, halkın daha büyük bir kesimi tarafından genel kabul görecektir. Bu süreçte halkın katılımı, siyasetle kısıtlı kalmamalı ve bölgeyi geliştirecek araştırma projelerine de her aşamada destek olunmalıdır (İldırar, 2004, s. 18-19).

Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları

Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi adına bölgesel kalkınma politikasının, genel ekonomi politikasından türetilen üç temel amacı bulunmaktadır. Bunlar; bölgesel büyüme, bölgesel istikrar ve bölgesel eşitliktir (İldırar, 2004, s. 20).

Ayrıca bölgesel kalkınma politikası amaçlarının ne olacağı, değişik şekillerde ifade edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır (Yıldız,2014, s.50) :

- Bölgesel dengesizliğin azaltılması,
- Her türlü kaynağın, ekonomik faaliyetlerin ve nüfusun coğrafi bölgelerarasında uyumlu dağılımının kolaylaştırılması,
- Bölgenin değerlendirilmesi, gelişmesi ve gelişmenin ülkeye yayılması,
- Bölgesel ekonomilerin entegrasyonu,
- Endüstrinin bölgelerarasında uygun dağılımının sağlanması,
- Ulusal ekonomik gelişmeden adil bir payın daha az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi,
- Bölgesel huzursuzlukların giderilmesi,
- Bölgesel rekabet gücünün artırılması.

Girişimci ve Girişimcilik Kavramları

İlk defa, 18. Yüzyılda bir Fransız düşünür olan Cantillon, girişimciyi “belirsizlik şartları altında pazarın oluşumunda karar verici ve bir koordinatör olarak” tanımlamıştır (İrmiş, Durak ve Özdemir,2010, s.7). Girişimci, kar ve risk kendisine ait olmak üzere bir işletmeyi kuran ve işleten kimsedir(Örücü,2013, s.9). Girişimci, Mal ve hizmet üretimini gerçekleştirebilmek için risk üstlenerek, doğal kaynak, sermaye, emek gibi üretim faktörlerini bir araya getirip faaliyete geçiren kişi olarak tanımlamaktadır (Tekin, 2005, s.2). Toplumların çağdaşığa ulaşmasında önemli bir işlev yerine getiren girişimciler, sadece ekonomik hayatın değil diğer taraftan toplumsal hayatında gelişimini sağlayarak harekete geçirmektedir (Akpınar, 2009, s.13). Küçük ise girişimciyi, “mal veya hizmet üretmek/pazarlamak üzere kar/zarar riskini göze alarak, sahip olduğu sermayeyi yatırıma dönüştüren kişidir” olarak tanımlamaktadır (Küçük,2013, s.26). Schumpeter ise girişimciyi ekonomik büyümenin en önemli aktörü ve rol modeli haline getirmiştir (Arıkan,2004, s.8).

Girişimcilik kavramı, pek çok yazar tarafından farklı yönleri öne çıkartılarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan bir kısmı şu şekildedir;

- Girişimcilik, bir işletmenin kurulması, yönetsel süreçlerin işletilmesi, üretim ve pazarlamaya yönelik tüm risklerin üstlenilmesi gibi, bir işin kurulması ve yürütülmesine ilişkin faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Küçük,2013, s.27).
- Girişimcilik, bir iş fikrine sahip olarak pazardaki fırsatları değerlendirmek mal ve hizmet üretmek amacıyla sermaye, doğal kaynak, emek gibi üretim faktörlerinin bir araya getirilerek, işletilmesiyle ilgili faaliyetler olarak tanımlanabilir (Tekin, 2005, s.2-3).
- Girişimcilik, risk ve belirsizlik şartları altında kâr elde etmek ve büyümek amacıyla yenilikçi bir ekonomik organizasyonun meydana getirilmesidir (Dollinger, 1994, s.4).
- Girişimcilik, şu anki kaynakların kontrollü kullanılmasına bakılmaksızın, bir fırsatı ele geçirme ya da oluşturma sürecidir (<http://uncw.edu/>).
- R. Hisrich (1985) girişimciliği; mali, psikolojik ve sosyal riskleri yüklenmeyi kabul edip zaman ve çaba harcayarak farklı bir değer yaratma süreci olarak tanımlamaktadır (Çelebi, 1997, s.16).
- OECD tarafından girişimcilik; yaşam standartlarını yükseltme ve refah yaratmada yeni iş olanaklarını yakalama yeteneği veya risk kavramı da göz önünde bulundurularak yeni ürün ve üretim tekniklerinin piyasa fırsatlarını ve var olan talebi daha iyi bir şekilde karşılamanın yollarını araştırmış firmalarca tanıtıldığı risk alımı ve yenilik olarak tanımlanmaktadır.

Başarılı bir girişimcilik için kişisel faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz (Girişimcilik Raporu, 2008, s.24):

- Üretim aşamasında, ürünün/hizmetin üretimiyle ilgili teknik bilgiler ve girişimle ilgili yasal mevzuat hakkında bilgi sahibi olması.
- Çalışanlar ve yöneticiler arasında motivasyon sağlayabilecek yöneticilik yeteneklerine sahip olması,
- Çalışanlarının eylemlerini girişimin ortak hedefine yönlendirebilmesi, bu hedefe ulaşmada ortaya çıkabilecek motivasyon sorunlarına çözüm bulabilmesi önemlidir. Zira girişimin başarısı, çalışanların girişimin amacını gerçekleştirecek yönde eylemlerde bulunmaları ile sağlanabilir.
- Yine amaçlara ulaşmak için sistematik bir inceleme yaparak hedeflerin somut kriterlerle tanımlanmış ve sıralanmış olması bir hayli önemlidir. Keza iş süreci boyunca hangi aşamada bulunduğunu saptamak için, belirlenene hedeflerin neresinde bulunduğu ve hangi ölçüde başarılı olduğunun değerlendirmesinin sık sık yapılması da esastır.
- Hedefler gerçeğe çevrilebilecek stratejileri üretebilmek amacıyla sürekli yaratıcı olmalı, alanındaki gelişmeleri sürekli takip etmelidir.
- Ulaşması herkes için mümkün olmayan bilgi, fikir ve düşüncelere kolaylıkla ulaşabilmelidir. Bunun için bilgiye ulaşılacak insan ve kurumlarla gelişmiş bir iletişim ağına sahip olmalıdır.
- Zamanı en verimli şekilde yönetmek için planlamalar yapılmalıdır.
- Sorumluluk alma yetisine ve risk alabilme cesaretine sahip olmalıdır.
- Riskleri paylaşmak ve girişimin hedeflerini kolaylaştırması için başkalarını ikna edebilme özelliğine sahip olmalıdır.
- Sürekli kendini geliştirme arzusunda olmalı, yeniliklere uzak kalmamalıdır.
- Girişimcilik faaliyetlerinde temel amaç kar etmektir, fakat girişimci faaliyetlerinin zarar etme riskini de üstlenmelidir. Bu bağlamda girişimcilik sağlam bir risk alma becerisi olarak da tanımlanabilir.

- Bir girişime başlamadan önce, geleceğe yönelik olarak yükselen ve gerileyen sektör analizlerinin yapılması, arz ve talebin ne yönde gelişeceğini belirlenmesi de önemlidir.
- Girişimcinin hedeflediği gelir, işin sermaye yapısına bağlı olarak değişim gösterir.

Girişimciliğin Önemi

Girişimcilik, işletmeciliğin ve toplumun yapısında bir değişimi başlatır ve geliştirir. Bu değişim büyümeyi ve üretimi artırır. Bu değişim ve gelişme için gerekli faktör ise yenilikçiliktir. Yenilikçilik; hem pazar için yeni mal ve hizmetlerin geliştirilmesini sağlamakta, hem de kurulacak yeni işletmelere yatırım ilgisini çekmektedir. Girişimci bu yenilikçilik yetileri ile yeni fikirlerin oluşturulması, yayılması ve uygulamasını hızlandırır. Ayrıca yeni sektör ve endüstrilerin doğmasına yol açar. Yeni teknolojileri kullanan sektörlerde verimliliği artırır ve hızla büyüyen sektörler üzerinden ekonomik büyümeyi hızlandırır. Dolayısıyla girişimci ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde, istihdam oluşturulmasında ve üretim faaliyetlerinde kritik bir faktördür. Başka bir boyutta ise; üretim kaynaklarını yeni bir tarzda birleştirerek kullanılmayan üretim faktörlerinin kullanılmasını sağlayıp, ekonomik kaynakların görece verimsiz ve düşük üretkenlik alanlarından daha verimli yüksek alanlara aktarılmasını sağlar. Bütün bu açılardan bakıldığında girişimcilik kalkınmanın ve sosyal fayda oluşturmanın temel alanı olarak öne çıkmaktadır (<http://oran.org.tr>). Topluma katkı sağlamak ve kalkınmanın gerçekleşmesi adına girişimciliğe büyük görevler düşmektedir.

Bölgesel Kalkınma ve Girişimcilik

Ekonominin küreselleşmesi ve yerelleşmesi aynı anda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ekonominin küreselleşmesi, bölgesel ve yerel kalkınma stratejilerine daha önemli roller yüklemektedir. Yeni bölgesel politikalarla birlikte yerel istihdamı artırıcı girişimler artmakta, bu tür girişimler, yerel kaynak kapasitesini genişletici, kaynak kullanımını artırıcı, aynı zamanda girişimciliğin yoğunluğunu ve kalitesini artırıcı şekilde biçimlendirilmektedir (www.geography.humanity.ankara.edu.tr).

Girişimcinin kalkınmadaki önemine en büyük katkı Schumpeter tarafından yapılmıştır. Avusturyalı iktisatçıya göre, ekonomik gelişmenin kalkınmanın- kaynağında *yenilik* vardır ve her *buluş* yenilik anlamına gelmez. Bir bulusun yenilik olabilmesi için hayata geçirilmesi gerekir ve bunu da *girişimci* sağlayacaktır (Savaş,2000, s.833). Bu yenilikler devam ettiği müddetçe de ekonomik hayat hareketlenecek ve kalkınmanın kaynağında ki yeri alacaktır.

Girişimcilik, geri kalmış ekonomilerde yapılanmanın, gelişmekte olan ekonomilerde kalkınmanın, gelişmiş ekonomilerde ise dinamizmin, yeni zenginlik ve refah ayartmanın yapı taşıdır. Çünkü yeni işletmeler kurarak, sosyal iyileşmeler yaparak ve yeni işler yaratarak gayri safi milli hasılaya katkıda bulunmak, ekonomik değer yaratmanın sürükleyici gücüdür. Bu anlamda ekonomik değer yaratılmasının kaynağı da girişimsel işletmelerdir (Kurt, Ağca ve Erdoğan, 2006, s.103).

Girişimcilik, daha doğrusu özel girişimcilik ekonomik büyüme ve kalkınmanın motorudur. Yenilik ve yaratıcılığın kaynağıdır. Bir ülkede “hür teşebbüs” olarak ifade edilen rekabete dayalı özel girişimcilik ne kadar gelişirse o ülkede ekonomik refah düzeyi de o ölçüde yükselir. Özel mülkiyetin, dolayısıyla özel girişimciliğin olmadığı ve/veya yetersiz olduğu ülkelerde ekonomik refah düzeyinin düşük olduğu gerçeği artık hepimiz tarafından bilinmektedir (Bekar, Sevim Korkut, 2011, s.120).

Sosyo-ekonomik süreçte yerine getirdiği işlevler dikkate alındığında, girişimciliğin, durumsal kazançlardan çok, kalıcı ekonomik değer üretmenin ana belirleyenlerinden olduğu söylenebilir. Müftüoğlu'nun da vurguladığı gibi, girişimcilik ne pahasına olursa olsun para kazanmak değil, ekonomik değer yaratmaktır. Küçük birikimlerin sermayeye dönüşmesi ve atıl kaynakların ekonomiye kazandırılması, emeğin üretkenliğinin artırılması ve ekonomi alanındaki etkin ve hızlı mobilizasyonu, katma değeri yüksek ürün üretimi, uluslararası alandaki genel üretim ve tüketim trendlerinin izlenerek üretim alanının buna uygun biçimde sürekli yeniden organize edilmesi esnek örgütlenme biçimini örnekleyen özel girişimcilikle mümkündür. Bu bakımdan girişimciliğin, genel ekonomik büyümenin operasyonel bir mekanizması olduğu söylenebilir (İlhan,2004, s.72).

Öte yandan, girişimciliğin doğası itibariyle her zaman büyük sermayeyi gerektirmemesi, küçük sermayeyle de iş kurma olanağı vermektedir. Bu da toplumsal çevrenin caydırıcı olmaması ya da girişimcilik karşıtı etkin kültürel kodların varolmaması halinde geniş bir toplumsal kesimin iş kurmaya yönelmesini mümkün kılmaktadır. Geniş bir toplumsal kesimin kamuda çalışmak yerine, kendi işini kurması öncelikle devletten iş talebinde bulunma yoğunluğunun azalmasına neden olmaktadır. Bu durum, bir yandan devletin ana işveren olmaktan çıkmasına zemin hazırlarken, diğer yandan, genel istihdam hacminin yükselmesine yol açmaktadır(İlhan,2004, s.72). Gürol'un belirttiği gibi, girişimcilik, ekonomi kuramının ilgi odağını oluşturan refahın yaratılmasının ve dağıtılmasının güvencesi niteliğinde temel bir mekanizmadır (Gürol, 2000, s.68).

Genel olarak, girişimciliğin ve bölgesel kalkınmanın güçlü etkileşimi, anlaşılması ile birlikte pek çok ülkede, devletin istihdam yaratıcı faaliyetlere desteği konusundaki yaklaşımlarda, doğrudan destek ve gelir transferinden çok, işletme kurulmasını özendirmeye, yerel/bölgesel kalkınmaya doğru bir gidişat yaşanmaktadır. Bölgesel kalkınmanın uygulanması ağırlıklı olarak istenildiği bölgeler sosyal ve ekonomik olarak diğer bölgelerin gerisinde kalmış kısımlardır. Devlet ile birlikte işletmeler özendirildiği takdirde uzun vadeli olarak sonuç almak kolaylaşacaktır. Bunun için bölgesel kalkınma da girişimcilik faaliyetleri desteklendiğinde bölgenin olası potansiyel gücünden yararlanılabilecektir.

2012 yılında 69 ülkeden 198.000 kişi ile yapılan anket sonucu oluşturulan Global Girişimcilik Raporu'na (GEM) göre, Avrupa'da krizin etkisinin en fazla hissedildiği 2012 yılında Türkiye'nin girişimcilik notu %11.9'dan %12.22'ye yükselmiştir. Bu yükseliş girişimcilik tablosunun daha dengeli bir hal kazandığını, eğitim seviyesi yüksek kesimlerde de girişimciliğin arttığını göstermektedir (<http://emremetin.com>). Verilerden anlaşılacağı üzere Türkiye' de girişimciliğin yaygınlaşması aynı zamanda bölgesel olarak kalkınmaya ivme kazandıracaktır.

Sonuç

Bölgesel kalkınmada girişimciliğin yeri ve önemi büyüktür. Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltabilmek amacıyla girişimci, teknolojiyi de yakından takip edip, kendi işletmesine uygulayarak, çevresine üretkenlik ve dinamiklik getirmeye çalışır. Girişimciler, ürün, üretim ve pazarlama alanlarında yenilikler yaparak hızlı bir gelişim sürecine girerken, diğer taraftan, ait oldukları sektörler içinde örgütlenerek, faaliyetlerini yerine getirirler. Girişimciler, yeniliğe olan yoğunlaşmalarından dolayı bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla yaratıcılık faktörünün gelişmesini sağlamaktadır. Bu sayede istihdam artarak, refah düzeyi gelişir.

Girişimciliğin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkisi olduğu konusunda oldukça geniş bir uzlaşma söz konusudur. Birçok çalışma girişimciliğin ulusal ve bölgesel olarak ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle gelişmiş ya da gelişmekte olan birçok ülkede hükümetler girişimciliği destekleyen politikalar izlemektedirler (Çokgezen, 2012, s.19).

Sonuç olarak bir ülke bölgeleri arasındaki gelişmişlik seviyesini en aza indirmek istiyorsa, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için, yerel kaynakları etkin ve verimli kullanması gerekmektedir. Bu yüzden de bölgedeki insan faktöründen en verimli şekilde yararlanmalıdır.

Kaynakça

Apalı, A.(2009). *Bölgesel Kalkınma Ajansları ve İzmir Kalkınma Ajansı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi.

Arıkan, S.(2004) *Girişimcilik, Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*,Ankara:Siyasal Kitabevi(2.baskı)

Akpınar, S. (2009). *Girişimciliğin Temel Bilgileri* (1. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Clark, J. (1996). *Kalkınmanın Demokratikleşmesi*. (Çev:Serpil URAL) Ankara: TÇV Yayınları.

Çelebi, N. (1997).*Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yay.

Çetin, M. ve Kara, M. (2008). Bir Kalkınma Aracı Olarak Organize Sanayi Bölgeleri: Isparta Süleyman Demirel Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31), 50.

Çokgezen, M. (2012). *Türkiye'de Devlet, Girişimcilik ve Yerel Kalkınma* (1. Baskı), İstanbul: İTO Yayınları

Dollinger, M.J. (1999). *Entrepreneurship*, Prentice Hall, s: 4.

Erbay, E. R. Ve Özden, M.(2008). İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım, *Sosyal Bilimler Metinleri*

Gitmez, E. (2013).*Yeni Bir Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak Kalkınma Ajansları: Karacadağ Kalkınma Ajansı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi

Gürol, M. A. (2000). Türkiye'de Kadın Girişimci ve Küçük İşletmesi: Fırsatlar, Sorunlar, Beklentiler ve Öneriler, *Atılım Üniv., Yay.*, Ankara.

Ildırrar, M. (2004).*Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Ankara: Nobel Yayınevi

İrmiş, A., Durak, İ. Ve Özdemir, L. (2010).*Girişimcilik Kültürü Anadolu Girişimciliğinden Örnekler*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Küçük, O.(2013).*Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık(6.baskı).

KURT, M., Ağca, V. Ve Erdoğan,S. (2006). Afyonkarahisar İli Girişimcilik Performansının Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Analizi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİ.B.F. Dergisi (C.VIII, S.2*

Tolunay, A. Ve Akyol, A. (2006).Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar,*Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. Sayfa:116-127

Tekin, M. (2005). *Hayallerin Gerçeğe Dönüşümü Girişimcilik* (4. Baskı). Konya: Güney Matbaacılık.

Örücü, E. (2013). *Modern İşletmecilik*. Bursa: Dora Yayın.

Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Şenses, F. (2004). "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", *Kalkınma ve Küreselleşme*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Programı, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 35-36.

Yıldız, O. (2014). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikaları Ve Bölgesel Rekabet Gücünün Arttırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü: GEKA örneği. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Dinler, Z. (2001). *Bölgesel İktisat*, Bursa: Ekin Kitabevi.

İnternet Kaynakları

http://www.ekodialog.com/kalkinma_ekonomisi/kalkinma_ekonomisi.html (Erişim Tarihi: 04.11.2014)

<http://uncw.edu/career/entrepreneurship.html> (Erişim Tarihi: 03.12.2014)

<http://www.actioncoach.com/downloads/whitepaper-FranchiseRep5.pdf> (Erişim Tarihi: 03.12.2014)

http://oran.org.tr/TR72_Taslak%20B%C3%B6lge_Planı%2020142023/icindekiler/4.5%20Giri%C5%9Fimcilik.pdf (Erişim Tarihi: 05.12.2014)

(http://www.geography.humanity.ankara.edu.tr/ders_notu/COG323.pdf) (Erişim Tarihi: 10.01.2015)

(http://akademikpersonel.duzce.edu.tr/deryasevimkorkut/diger/deryasevimkorkut19.09.2011_11.11.05diger.pdf) (Erişim Tarihi: 10.01.2015)

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/umutozelozlemkoprulu.pdf>

(Erişim Tarihi: 10.01.2015)

http://www.fatih.edu.tr/~ahmetcaliskan/buyume-gelisme1/girisimcilik_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 11.01.2015)

<http://uncw.edu/career/entrepreneurship.html> (Erişim Tarihi: 11.01.2015)

KAZAK TÜRKLERİNİN TARİHİ VE KAZAKİSTAN

Қазақ Түркілерінің тарихы және Қазақстан мемлекеті

Damecan Sadik ADİLHANKIZI *

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Kazakistan Cumhuriyeti Türk dünyasının önemli ülkelerinden biridir. Ekonomik ve coğrafi büyüklüğü diğer Türk Cumhuriyetleri ile kıyaslandığında hemen fark edilmektedir. Nüfusu daha az olmasına rağmen, ekonomisi diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine baktığımızda oldukça ileridedir. Bağımsızlığından günümüze kadar Kazakistan ekonomisinde ciddi bir şekilde ilerleme görülmüştür. Özelleştirme ve ekonominin serbestleştirilmesinde çok önemli bir yol kat edilmiştir. Elbette bu başarıda zengin yer altı ve enerji kaynaklarının rolü büyüktür. Ancak başarıyı sadece doğal kaynaklara bağlamak doğru değildir. Ülkenin Devlet Başkanı Nursultan NAZARBAYEV'in pragmatist ve dengeleri gözetten gerçekçi yaklaşımının Kazakistan'ın başarısındaki rolü büyüktür.

Kazak Türklerinin Tarihi

Kazakistan Türk tarihinin önemli devletlerinden olan Saka, Hun, Göktürk, Türk Kağan, Kıpçak, Karahanlı, Altın Ordu gibi devletlerin merkezüssü; Kıpçak, Oğuz, Karluk gibi Türk boylarının beşiği ve Türk halklarının ata yurdu olmuştur. Bugünkü Kazakistan topraklarında antik dönemlerde yaşayan insanların var olduğunu bilinmektedir. Bronz devrinde Sibiry, Cayık, Kazakistan ve Orta Asya topraklarında tarihi ve etnik durumu aynı kardeş toplumlar yaşamıştır. Bu toplumlar, Andronov kültürünü yaratmıştır. Demir devrinde Kazakistan'daki toplumlar birleşti. Kazakistan'ın güney, doğu ve orta bölgelerinde yaşayan toplumlar Sak topluluğunu, batı ve kuzey bölgesi toplumlar ise Savromattar topluluğunu kurdular. Sak toplumları Geradotin "Tarih" ve Strabonnin "Coğrafiya" kitaplarında "Skif" olarak yazılmışlardır.

* Kazak Kızlar Devlet Pedagoji Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, damelia_71@mail.ru

Resim 1: Sak toplumları

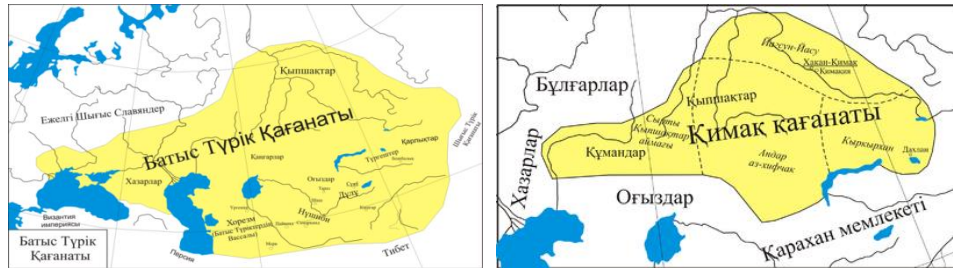
Türkçe tarihi kayıtlarında geçen “Kazak” sözcüğü, belli bir halk adından çok “bozkır atlısı” anlamını taşımaktadır. Yine Kazak adının “hür, müstakil, mert, yiğit, cesur” gibi anlamlara geldiği de bilinmektedir. Kazaklar, Turanlı göçebe bir halk olarak eski tarih kitaplarında yer alır. Şehname’de Kazak Hanı’ndan bahsolunur. Günümüz bilim çevrelerinde Kazakların Altın Ordu Devletinin egemenliği altında yaşayan Kıpçak oymaklarından geldikleri görüşü ağırlık kazanmıştır (<https://tr.wikipedia.org>). Kazakistan’ın tarih sahnesine çıkışları XV. asra rastlar.

Kazakistan’da Türk tarihinin önemli devletlerinden biri olan Türk Kağan Devleti, VI-IX yüzyılları arasında Altay, Sibiry ve Moğalistan bölgesindeki Türk Toplularının birleşmesiyle kurulmuştur. Türk Kağan Devleti *Gök Türk* Türkleri’nin birleşerek 552 - 742 yılları arasında kurduğu kuzey-doğu Çin, Moğalistan, Altay, Doğu Turkistan, Batı Turkistan, Orta Asya , Kazakistan ve kuzey Kafkaz bölgesini kapsayan büyük bir Asya devletidir.

Resim 2: Türk Kağan Devleti

Türk Kağan Devleti 603 yılında Batı ve Doğu Kağan Devletleri olmak üzere ikiye bölünmüştür. Batı Kağanın başkenti SUYAB (Yedisu/Jetisu) oldu. VII asırda Batı Türk kağanlığının içerisinde olan Kimak kağanlığı IX-X asırlarda kendi devletini oluşturdu.

Resim 3: Batı ve Doğu Kağan ve Kimak kağanlığı

Bugünkü Kazakistan topraklarında yaşayan Oğuz toplumlari, IX.-X. yüzyılları arasında Karluk, Kimak, Hazarlarla birleşib İdil ve Cayık nehirleri arasında yaşayan Peçenekleri savaşta yendi ve kendi devletlerini kurdu. 942–1210 yıllarında var olan Karahanlı kağanlığı XI asrın 30-cı yıllarında Batı kağanlığa (başkenti Üzkent, sonra Semerkand) ve Doğu kağanlığına (başkenti Orda, sonra Kaşkar) bölündü. 1206 yılında Kazakistan ve Orta Asya'da Cengiz Han tarafından **Cengizhan İmparatorluğu** kuruldu. 1206–1294 yılları arası İmparatorluk kurulma döneminde Asya'daki Cengiz Han idaresine boyun eğmiş Moğol ve Türk

boylarının birleşiminden oluşuyordu. Kısa zamanda her yönde genişleyerek dünyanın %22'sine yayılmış, 34 milyon km²'den fazla bir alanı kapsayan ve tarihin bitişik sınırlara sahip en büyük imparatorluğu oldular. İmparatorluğun bu denli geniş olması batı ile doğuyu birleştirmiş, bu sayede İpek ve Baharat yollarında ticaret yapmak güvenli olmuş ve Pax Mongolica denilen barış dönemini başlamıştır. Cengiz Han'ın ölümüyle birlikte devlete Ögeday liderlik etmiş ve babasının fetihlerinin tamamlamıştır. 1294'te son Han Kubilay'ın da ölümüyle ülke dörde bölünmüştür. Bunlar, Altın Ordu hanlığı (Cuci'nin Devleti), Çağatay Hanlığı (Çağatay'ın Devleti), İlhanlılar (Hülagû'nun Devleti), Kubilay Hanlığı (Tului ve oğlu Kubilay'ın Devleti)dır. Moğol egemenliğinin sonunu ise Kubilay Han'ın kurduğu Yuan Hanedanı'nın, Çinli Ming Hanedanı tarafından 1368'de yenilmesi getirmiştir.

Resim 4: Cengizhan İmparatorluğu

XIV-XV asırlarda Orta Asya ve Kazakistan Moğol istilası ve yıkıcı tutumunun üstesinden geldi. Birçok millet ve ülkeler bağımsız oldu. Bu bağımsızlığını kazanan devletlerden biri Ak Orda oldu. Kıpçak dili Ak-Ordanın resmi dili oldu. 13. - 14. yüzyıllarda Coşinin beşinci oğlu Şaybanın yerleri olan Batı Sibirya ve Kazakistan topraklarında yeni devletler kuruldu. 1428-1468 yy Kazakistanın Orta, Kuzey ve Doğu yerlerine Ebu'l-Hayr Han hakim idi. Bölge halkı Türk, Türk-Moğol toplumlarından oluşuyordu (Kıpçak, Nayman, Kıyat, Mangit, Karluk, Konurat, Kanlı, Uulun, Şınbay, Kurleyit). Bu toplumlar kültür ve sosyal hayat açısından kardeş toplumlardı ve siyasi taraftan “Özbek” diye adlandırılıyordu. Doğu Deşti-Kıpçak yerlerini birleştiren “Göçmenli Özbek Memleketi” Kazakistan tarihinde meşhurdur. Ama Ebu'l-Hayr Han devrinde 40 yıl boyunca memleketde sayasi istikrar sağlanamadı. Nogay Ordası –

Ak Orda ve daha sonra da Altın Ordadan ayrılmış bir memlekettir. Ak Orda'nın son hanı Barak'ın oğulları Janibek ve Kerey Sultanlar 1456'da Ebu'l Hayr'ın yönetiminden kendilerine tabi uruğ ve boyları yanlarına alarak Dest-i Kıpçak'ın doğusundan Moğolistan'a göç etmesi, Kazak Hanlığının kurulması yolundaki ilk adım oldu. Başlangıçta Kazak Hanlığı'nın toprakları batı Yedisu havasisi, Çu ve Talas nehirlerinin olduğu bölgeleri kapsıyordu. Tarihî kaynaklarda ise Kazakistan kelimesi ilk defa XVI. asırda bu bölgeler için kullanıldı. 1480'de Janibek Han'ın ölümünden sonra sırayla tahta çıkan halefleri Murunduk Han (1480-1511) ve Kasım Han (1511-1523) zamanlarında Kazak Hanlığının gücü artarak, Orta Asya bozkırlarının kuvvetli devleti haline geldi. Üç buçuk asır sonra Kazak hanlığı ikiye bölündü. İlk başta Kazak hanlığı bir merkezden idare ediliyordu. 1715 Tauke Han öldükten sonra 1715- 1824 yılları arasında Hanlık üçe bölündü¹.

Kazak Hanlığı'nın merkezi başlangıçta Sirderya nehri boyundaki Sıgnak şehriydi. Daha sonra Ahmet Yesevi'nin türbesinin bulunduğu Türkistan şehri ele geçtikten sonra Türkistan şehri başkent oldu. Kazak Hanları ülkeyi buradaki Ak Saray'da, Kasım Han'dan sonra yerine gelen Mamaş (1523), Tahir (1523-1533) ve Buydaş (1533-1538) hanlığın gücünü korumakta başarı sağlayamadılar. Hanlık “ulu cüz”, “orta cüz” ve “küçük cüz” olarak üçe bölündü. 42 yıllık saltanatıyla Kazak Hanlığı tahtında en uzun süre oturan Han sıfatını alacak olan Haknazar, evvela Cüzler arasında bir birlik tesis etti. Böylece Tahir ve Buydaş Hanlar devrinde Hanlığın parçalanmış otoritesini yeniden eski haline getirdi. Hatta Kırgızları da idaresi altına alarak, Kazak ve Kırgızların Hanı ünvanına da sahip oldu . Haknazar'dan sonra tahta çıkan Tahir Han'ın torunu Şıgay Han (1580-1582) ve Tauekel Han (1586-1598) devirlerinde Kazak Hanlığı gücünü muhafaza ve turarak idare ettiler.

Ulu Cüz — Kazak halkının etnik, kültür, siyasi gubu. 14-15-ci asırlarda Moğalistan memleketinde birleştiler. Kanlı, Alban, Suan, Dulat, Şapıraştı, Sırgeli, Çanıçkılı, Oçaktı, Sarıuysun. (Başkenti- Taşkent, dili-kazak dili)

¹ M.H. Asılbekov Kazakistan tarihi 2T , Atamura - Almaty 2002 yıl

Orta Cüz - Orta ve kuzey doğu Kazakistan bölgesinde yerleşen kazak etnik grubu. Onlar: Argın,Nayman,Kerey,Uak,Konırat,Kıpşak. (Başkenti- 1456-1847 Turkistan dili-Kazak dili)

Küçük Cüz - Kazakistanın batı bölgesindeki etnik gublar ve toplumlar.

1. 12 Ata bayoglu (Aday, Alaşa, Baybaktı, Beriş, Jappas, Maskar, Taz, Tana, Esentemir, Isık, Kızılkurt, Şerkeç)

2. 6 Ata Alimoglu (Şekti, Şomekey, Karakesek, Karasakal, Tortkara, Kete);

3. 7 Ata Yediru (Tabın, Tama, Kerderi, Kereyit, Jagalbaylı, Teley, Ramadan). (Başkenti- 1718-1798 Taşkent, dili-kazak dili)

1. Küçük Cüz- Kazakistanın batı bölgesinde

2. Orta Cüz- Orta ve kuzey doğu Kazakistan bölgesinde

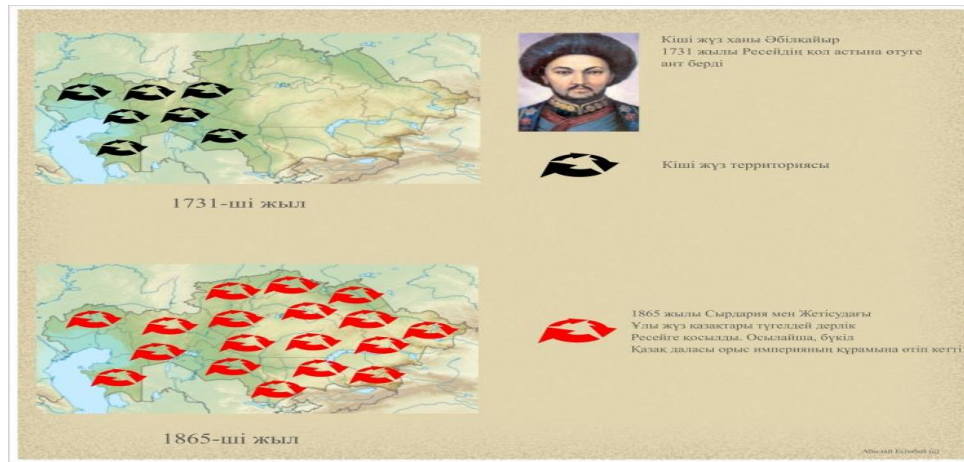
3. Ulu Cüz- Yedisu Kazakistanın güney bölgesinde.

1. Küçük Yüz Hanları- Ebulhayir Han 1710-1748, Nuraly han 1748-1786, Eralı han-1791-1794, Esim han -1794-1797,Aışuak han -1797-1806., Jantore han-1806-1809, Şergazı han 1812-1824, Batır han-1748-1786,Hayıp han-1786-1790, Esim han-1790,Karatay han -1806-1816,Arıngazı-1816-182,Bokey han-1812-1823, Jangir han-1823-1845 yy dönemde.

2. Orta Cüz Hanları- Kayıp han-1715-1718.,Bolat han-1718-1823.,Sameke han -1719-1737., Abilmambet han -1738-1771., Abılay han-1771-1781., Uali han-1781-1819 ., Gubaydulla han -1820-1824 yy.

3. Büyük Cüz Hanı: Jolbarıs han -1720-1740 yy. 1678-1718 devrinde Çungarya Kalmukları, Türkistan'a kadar olan bölgeleri ele geçirdi. Kazakların birliği bozuldu. Birbirleri ile savaşmaya başladılar. Fakat 17. yüzyılda Hanlık gücünü kaybetmeye başladı. Bu yüzyılın sonlarından itibaren Kazaklara zaman zaman saldırılar düzenleyen Cungarlar 18. yüzyılın başında hücumlarını arttırdılar. Cungarlar 1723'te bir kaç yıl sürecek büyük bir saldırı gerçekleştirerek, Kazakların asırlarca izi silinmeyecek derecede ağır kayıplar vermesini sağladılar. Sağ kalanlar,

yurtlarından aç ve sefil bir biçimde başka yerlere göç etmek zorunda kaldılar. 1723 yılında Congarlar savaşından sonra Kazakistanda "Aktaban çuburundu, Alkagöl sulama" deyimiyle Kazakların hafızasında derin izler bıraktı. Küçük Cüz halkı Hiva ve Buhara bölgesine gitti. Bazı Halklar birleşip Bokey Ordasını kurdu. Abılay ve Ebu'l Hayr hanların idaresinde Kazak güçleri, 1728 ve 1729 yıllarında Cungar saldırılarını durdurarak geri püskürttü². Bu durumdan istifade eden Ruslar, önce Küçük Ordayı (1731), sonra Orta Ordayı (1743), Cahangir han öldükten sonra Ruslar Bokey Ordasını (1845) işgal etti, daha sonra da Hokand Hanlığı idaresindeki Büyük Ordayı (1846) hakimiyetleri altına aldılar. 1731 yılında Küçük Cüz Kazakları, 1865-1868 yıllarında ise Orta Cüz ve Ulu Cüz Kazakları Rusya'ya karşı birleşti. Böylece bütün Kazak toprakları Çarlık Rusyasının eline geçmiş oldu. Ruslar Kazakistan'ı işgal ettikten sonra bu topraklara tamamen sahip olabilmek için her yolu denemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazak topraklarında yeni iskan merkezleri kurularak Ruslar halkları sistematik olarak buralara yerleştirilmiştir. Kazakistan'a ilk gelen Ruslar, askerlerdi. Bunlar öncelikle sınır boylarına yerleştirilmiştir.

Resim 6: 1731-1868 yılları arası Üç Cüz Kazakları Rusya'ya birleşti

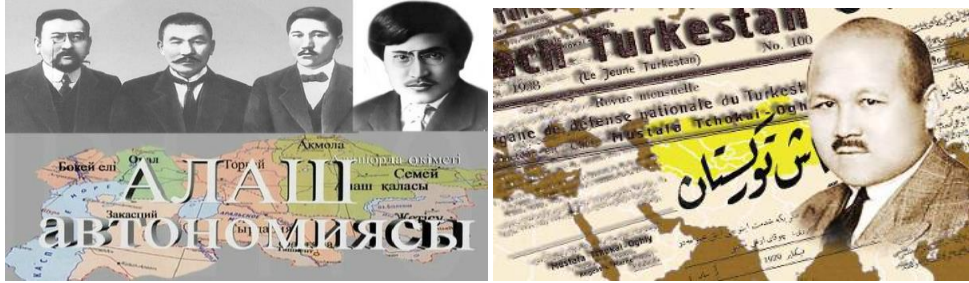
Daha sonra, Kazakistanda kolonizasyonu artırmak için köylüler ve Kazak sosyal gruplarının yaşadığı bölgelere de askerler yerleştirilmiştir. Kazakistan'a ilk defa gelen Rus köylüler, askerlerin, Kolyvanov- Pazar

² Ç.Hudayberdioglu. Türk, Kırgız, Kazak ve Hanlar tarihi. A. 1991

fabrikalarının, madencilik sanayi işçilerinin gıda tedariki sorunu çözmek zorunda kaldılar. İmparatorluk hükümeti, Kazakistan'a Rus köylülerini yerleştirmek için kuvvet kullanımı ile tehciri yöntemini kullandı. 1869'daki ayaklanmayı bastıran Rus askerleri 71.000 aileye ait yüz binlerce hayvanı öldürerek Kazakları açlığa mahkum etmişlerdir. 20. yüzyılda 1,5 milyon Rus köylüsü Kazakistan'ın geniş bozkırlarına yerleştirilmiştir.

1916'da 19-43 yaş arası bütün erkek nüfusun askere çağrılması üzerine Kazaklar isyan etti. Fakat bu isyan Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. I. Dünya Savaşı çıktığı sırada belirli ölçülerde kendi siyasi liderleri, gazeteleri ve küçük bir endüstriyel proleterya sınıfına sahip olan ve askerlik görevinden muaf tutulan Kazaklar, 1916 -1917 yıllarında Rus Hükümetinin Kazakları da askere alma kararı üzerine Amangeldi İmanov önderliğinde ayaklanma başlatmışlardır. Ancak bu ayaklanma sonradan bastırılmıştır. Rusya'da 1917 Ekim ayında meydana gelen ve Çar'ın devrilmesiyle sonuçlanan devrimden sonra, Kazaklar bu kez, Alihan Bukeyhanov liderliğinde ayaklanarak, "Alaş Orda" adlı kendi devletlerini kurduklarını ilan etmişler ve otonomi talebinde bulunmuşlardır. 1917 devriminden sonra Alaş Orda adlı Kazak hükümeti kuruldu.

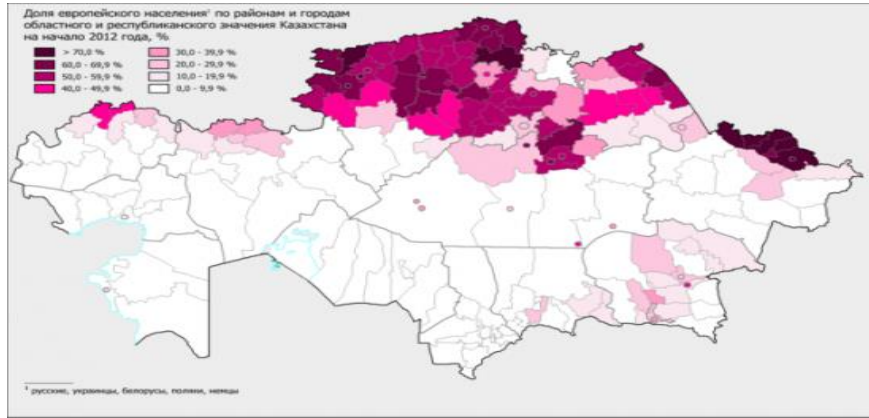
Alaş Orda, 1905 yılında Alaş Harekatı ile ortaya çıkmış ve 1912 yılında kurulan siyasi Alaş Partisi ile güçlenmiştir. Bu parti siyasi faaliyetlerini 1928 yılında bırakmış olsa da fiilen 1937 yılına kadar var olmuştur. Alaş Orda en sonunda Türkistan Komünist Partisi nin milliyetçi siyasetçilerinden oluşan bir grubu olarak kalmış ve sonra ortadan kaybolmuştur. Kızılordu 1920'de Kazakistan'ı işgal etti ve Oranburg'da muhtar bir Sovyet Cumhûriyeti kuruldu. Sonrasında Alma-Ata başkent oldu.

Resim 7 : Alaş Orda - Türkistan devletli (1917-1920)

1930 yılında Rusların Kazakistan'a göçü başladı. Rusların uyguladığı yoğun endüstriyel modernleşme politikası çerçevesinde, aralarında çoğunluğu vasıflı sanayi işçileri, teknisyenler, fabrika yöneticileri, öğretmenler ve sağlık personelinin de bulunduğu 700.000 kişi Kazakistan'a göç etti. Buna karşı çıkan Kazaklar hunharca katledildiler. Kazak çocukları milli ve dini kültürden uzak, ateist olarak yetiştirilmeye çalışıldı ise de bunda muvaffak olunamadı. 1936'da yapılan yeni bir düzenleme ile Kazak Özerk bölgesi, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline getirildi. Savaş süresince Baltık Ülkelerinden ve Polonyadan çok sayıda kişinin Kazakistan'a sürgün olarak yollanmasının yanı sıra, Alman mahkumlar da Kazakistan'a gönderilmiştir. Bu topluluk, Stalin'in Sovyet Kollektivizasyon planlarındaki başarısızlığının sonucu olarak Kazakistan'a kaçan Ruslar ve Stalin tarafından şüpheli görüldükleri için Kazakistan'a yerleştirilen Volga Almanları, Çeçen, Karaçay, Kırım Tatarları ve Koreliler (Smagulkızı Boranbayeva, Kasım 2004:25) ülkeye büyük bir yük getirmiştir. Bu dönemde göçe zorlanan Ruslarla beraber Kazakistan, bir Sovyet Cumhuriyeti olmaktan çok bir sürgün kolonisi haline gelmiştir.

1954-1955 yıllarında Kazakistan'da 18 milyon hektar bakir toprak ekilmiş ve 640.000 kişi Sovyetler Birliği'nin değişik yerlerinden Kazakistan'a göç etmiştir. Bakir topraklar projesi ve Sovyet politikaları gereğince Kazakistan'a gönderilen genç mezunlar ve profesyoneller de Kazakları kendi vatanlarında azınlık durumuna düşürmüştür. 1959 nüfus sayımına göre Kazakların toplam Kazakistan nüfusu içindeki oranı %30'a yakın iken, **Rusça konuşanların** oranı %52.1'e ulaşmıştır (Smagulkızı Boranbayeva, Kasım 2004:25). Mirsky'e göre ise bu dönemde Rusça konuşanların sayısı %63'tür (Mirsky, 1997:110). Sovyet döneminde ülkeye göç eden Rusların sayısı artarken, Kazak nüfusu kıtlık, katledilme ve sürgünler nedeniyle gittikçe azalmıştır. 1920 yılında %60 olan Kazak nüfusu, 1979 yılında %32.6'ya düşmüştür (Smagulkızı Boranbayeva, Kasım 2004: 32). 1980'lerde Kazaklar daha çok kırsal kesimde yaşıyorlardı. Kentlerde yaşayan Kazakların oranı % 20'lerden biraz fazla iken, Rusça konuşanların kentlerdeki oranı ise % 70'ler civarındaydı.

Resim 8: Kazakistan'daki Avrupa ve Rus halklarının yerleşme bölgeleri

Kazakistan, Nisan 1925'te Kazak Otonom Cumhuriyeti adını almış, Aralık 1936'da da SSCB içinde Cumhuriyet statüsü kazanmıştır.

Resim 9: Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (1920-1936)

1920'lerin sonunda Kazakistan'da Rusların vergi olarak tahıl ve et toplaması sonucu Kazak bozkırı içinde kıtlık oldu. 1931-1933 yılında 6,2 milyon nüfusun 2.1 milyonu açlıktan öldü. 1932 yılında meydana gelen kıtlık sonucu bir milyona yakın Kazak hayatını kaybetmiş, çok sayıda Kazak, Çin, Moğolistan ve Afganistan'a göç etmiştir. Öte yandan, 1929 yılında başlatılarak, sıkı bir uygulama ile 1937'de tamamlanan tarımda kolektivizasyon süreci, Çin ve Afganistan'a Kazak göçünü hızlandırmıştır. Göçebelerin yerleşik düzene zorlanmaları, 5 yıllık sanayileşme planı ve Kültürel Devrim, Kazak yaşantısını önemli ölçüde değiştirmiş, Sovyet politikalarına karşı koyanlar burjuva milliyetçileri olarak damgalanmışlar

ve ağır cezalara çarptırılmışlardır. Stalin'in 1937-38 yıllarında giriştiği üst düzey devlet ve Komünist Partisi yöneticilerini tasfiye kampanyası sırasında çok sayıda Kazak komünist lider ve aydın öldürülmüştür.

2. Dünya Savaşında, 1.9 milyon askerin 900 bini Kazaklardı. Onların 5000'den fazlası kadınlardı. 700 bin kişi arka cephede çalıştırıldı. Çalışan nüfusun % 50-60-ı Kazak idi. Stalin'in yanlış politikası nedeniyle savaşın ilk ayında 3,5 milyon Sovyet askerleri esir alındı. Bunlardan 175,000 Kazak askerleriydi. Büyük Vatan Savaşı cephelerinde ölen Kazak sayısı 600.000'den fazlaydı. 350 bin kadar Kazak geri dönmedi. Kruşçev tarafından 1950'lerde uygulanmaya başlanan "Bakir Topraklar" kampanyası çerçevesinde, çok sayıda Rus ve Ukraynalı özellikle Kuzey Kazakistan'a yerleştirilmişlerdir. 1954-1955 yıllarında Kazakistan'da 18 milyon hektar bakir toprak ekilmiş ve 2 milyon kişi Sovyetler Birliği'nin değişik yerlerinden Kazakistan'a göç etmiştir ve ekoloji problemi yaratmıştır (Aral göl, Hazar denizi, Balkaş gölü) Sovyet yönetiminin Kazakistan'da Baykonur Uzay Üssünü ve üssün yanı başında Leninsk kapalı şehrini kurmasının ardından, buraya çok sayıda Rus teknik personel yerleştirilmiştir. Semey, Kapustin-Yar, Taysogan, Baykonur bölgeleri atom silahları için deneme merkezi haline gelmiştir³.

Rusya'daki Glasnost hareketlerinden sonra ve 1991 Ağustosunda eski Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Kazakistan Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991 Yılında bağımsızlığını ilan etti.

Kazakistan resmî adıyla Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki bağımsız devlettir. Kazakistan, (Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, ve Türkmenistan ile birlikte) günümüzdeki yedi bağımsız Türk devletinden biri olup Türk Konseyi ve TÜRKSÖY'un üyesidir. 2.727.300 km² yüzölçümü ile (Batı Avrupa'nın yüzölçümü kadar) dünyanın en büyük dokuzuncu ülkesidir. Müslüman ülkelerin ve Türk devletlerinin yüzölçümü bakımından en büyüğü, doğal kaynaklar bakımından da en zenginidir. Komşuları olarak kuzeyde Rusya, güneyde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti bulunur. *Sınır Uzunlukları* - Rusya

³ Ali YİĞİT - Kazakistan'ın değişen etnik yapısı Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

Federasyonu - 6.846 km, Özbekistan-2.203 km, Çin Halk Cumhuriyeti - 1.533 km, Kırgızistan - 1.051 km, Türkmenistan-379 km. Ülkenin ayrıca Hazar Denizi ve Aral Gölü'ne kıyısı vardır.

Ülkede, Kazakça resmi dil olarak kullanılmaktadır ve para birimi ise Tenge'dir. Kazakistan dünyada hacim ve çeşit itibarıyla en zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerden biridir. Uranyum, krom, kurşun ve çinko yataklarının zenginliğinde dünya ikincisi, mangan ve bakırda dünya üçüncüsüdür. Kömür, demir ve altın rezervlerinde dünya sıralamasında ilk on, doğalgaz, petrol ve alüminyum rezervlerinde ilk yirmi ülke arasındadır. Kazakistan toprakları altında iki trilyon dolardan fazla keşfedilmiş doğal zenginlik bulunmaktadır. Ülkenin mineral ve hammadde üretimi, ihtiyacının çok üstündedir. Metalik bizmut, süngersi titanyum, kil, rafine bakır, mangan ve konsantreleri üretiminin % 90'ı, petrol, metalik kurşun, çinko üretiminin % 80'i, doğalgaz, kömür, demir cevheri ve krom üretiminin de % 50'den fazlası ihraç edilmektedir.

Kazakistan'da üretilen bakır, kurşun, çinko ve kadmiyum yüksek kalitesi ile dünya pazarında büyük talep görmektedir. Metalürji, petrol ve doğalgaz sektöründen sonra ikinci önemli sanayi kolunu teşkil etmektedir. Bu sektörde demir ve demir dışı metal üretimi önemli bir yere sahiptir.

Kazakistan son yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu içinde sadece en yüksek ekonomik performansı sergilemesinin yanı sıra aynı zamanda da Orta Asya içinde en liberal ticaret sistemine sahip ülkelerden biri olarak bilinmektedir.

Kazakistan, Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi bölgesel entegre organizasyonlara öncülük etmiştir ve bu organizasyonların aktif katılımcısıdır. Birleşmiş Milletler (BM), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve diğer uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla aktif bir rol oynamaya devam etmektedir. Kazakistan uluslararası kültürel-insani örgütlerle (UNICEF, UNESCO, BM Kalkınma Programı (UNDP) ve Uyuşturucu Kontrol Programı (UNDCP), SCDR ve diğerleri) finansal kuruluşlarla (Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (IBRD), Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD), Asya Kalkınma Bankası (ADB) ile önemli işbirliği içerisinde.

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunun resmi başlangıcı. Kazakistan ve ABD arasında enerji ortaklığı için bir memorandum imzalandı. Astana Semavi ve Geleneksel Dinler Liderleri 2. Kongresine ev sahipliği yaptı. Kazakistan dünya tarihinde ilk defa bir ülke gönüllü olarak kendi nükleer silah deposundan vazgeçmiş ve Semey nükleer deneme alanının kapatılması ile ilgili tarihi bir adım atmıştır. Bu çerçevede Kazakistan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin nükleer güce sahip üyeleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin tarafından tam güvenlik garantisi elde etmiştir. 8 Eylül 2006 da imzalanan Orta Asya'da Nükleer Silahlanma Arındırılmış Saha Anlaşması, bölge için daha büyük bir güvenlik sağlayacaktır.

Sonuç

Bir kaç sene önce Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan NAZARBAYEV yakın gelecekte ülkesinin dünyanın en büyük 30 ekonomisi arasında yer alacağını söylemişti. Aynen onun tahmin ettiği gibi Kazakistan ekonomik güç ve GDP büyüklüğü açısından dünyanın 30. ülkesine dönüşmüştür.

Bir çok iktisadi problemi olmasına rağmen Kazakistan, ekonomik perspektif açısından çok avantajlı bir ülkedir. Mesela, topraklarının genişliği açısından dünyada 9. ülke, uranyum üretiminde ise dünya birincisidir. Bol miktarda petrol yataklarının bulunması ülke ekonomisinin hızlı gelişmesinin temel nedenidir. Kazakistan'da turizm, petrol, madencilik, köy işleri ve tarımcılık gibi sahaların geleceği büyüktür. Ülkede, dünya krom rezervinin yarısından çoğu bulunmaktadır. Ayrıca, Kazakistan bugün, volfram rezervi konusunda birinci, fosfor cevheri konusunda ikinci, manganez rezervinde üçüncü, kurşun ve molibden konusunda dördüncü, demir cevheri rezervi konusunda da dünya sekizincisidir. Günümüzde Kazakistan'da, sanayi mallarını üreten 2700'den fazla fabrika bulunmaktadır. İhracata dayalı ekonomiye sahip bir ülke olan Kazakistan'ın, ekonomik gelişmesinde ve uygulanan reformların bütün süresi boyunca, dış ekonomik siyaset büyük rol oynadı. Ülkenin dış ekonomi faaliyetine yönelik reformları, yönetsel yapılandırma metotlarının, ekonomi düzenleme yöntemlerine dönüşmesi, tahmin edildiği gibi, dış ticaretin bundan sonraki

liberalleşmesi yönünde gelişti. Kazakistan ekonomik açıdan geleceği parlak bir ülkedir.

Kazak Türk Devleti yapısında birçoğu zorluklara rağmen kendi halkının geleceği için son kan ve ruhın feda eden dedelerimizin yolu gelecek nesillere rehine.

Түйіндеме

Қазақстан мемлекетінің қазіргі аумағы негізінен Түркі халықтарының сонымен бірге қазақ этносын қалыптастырған тайпалардың таралу аумағына сәйкес келеді.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Тарих толқынында» атты еңбегінде, «Біздің арғы ата-бабаларымыз Қиыр Шығыстан Батыс Еуропаға, Сібірден Үндістанға дейінгі аумақты алып жатқан мемлекеттердің дамуында екі мың жыл бойы елеулі рөл атқарып келді. Орасан зор кең-байтақ аумақта қоныс аударумен болған көшпелілер Еуразияның этностық және мемлекеттік бет-бейнесін бір емес, бірнеше рет өзгертті» деп атап көрсетуі Қазақ жеріндегі ежелгі тайпалардың, қазақ этносының XV ғасырда ғана емес антик дәуірден қалыптасқанын айқындатады.

Мақалада Қазақ жерінде өмір сүрген Сақ, Ғұн, Көктүрік, Қарлұқ, Қимақ, Қыпшақ, Қарахан, Оғыз, Ақ Орда, Алтын Орда секілді түркі тайпалары мен мемлекеттерінің Қазақ жерінде құрылуы мен ыдырауы, түркі-қыпшақ мемлекеттерінің таралу аймақтары туралы мәселелер қамтылған. Сонымен бірге Қазақ мемлекетінің құрылуында Жоңғар, Қалмақ және Шыңғысхан, яғни Моңғол шапқыншылықтары мен Шығыс Дешті-Қыпшақ жерінде қалыптасқан «Көшпенді Өзбек мемлекеті»нің әсері, Қазақ хандықтарының қалыптасу тарихы, Үш жүзге бөліну, Ресей Патшалығы мен Кеңес Одағының бүгінгі Қазақ мемлекетінің құрылымы мен халқының саяси-экономикалық, әлеуметтік жағдайына әсерінің бағыттары жан-жақты айқындалған.

Бүгінгі Түркі әлемінің ең беделді өлкелерінің бірі Тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің физикалық, экономикалық және

географиялық жағдайлары, әлемдік деңгейдегі халықаралық байланыстары, халықаралық мемлекеттер арасындағы ролі анықталып келешек дамуындағы әсері қарастырылған.

Қорыта айтқанда ұлттық тарихқа қызығушылық немесе немқұрайлылық - халық мәдениетінің айқын және нақты өлшемі. Өзінің өткенін ұмытатын қоғамды болашақ та ұмытады. Сондықтан бейнелері бейберекет ауысып жатқан бүгінгі әлемде өз мемлекеті мен болашағын қорғаудағы ең маңызды бағыт-бағдар – тарих толқынында өзіңнің ата-бабаның кімдер болғанын және өзіміздің кім екенімізді білу, ұмытпау. Өйткені ұлттық тарихымыз ұлттық мақтанышты күшейтудің, отаншылдықты арттырудың қуатты тетігі. Ал отаншылдық сезім - болашақтағы ұлы істердің бастауы екені айқын.

Кілттік сөздер: тарих, этнос, тайпа, мемлекет, түркі халықтары, хандықтар, үш жүзге бөліну, экономика, география, саяси жағдай, халықаралық байланыстар.

MAHMUD HOCA BEHBUDİ VE "AYNA" DERGİSİ

MAHMUD XO'JA BEHBUDİ VE "OYNA" JURNALI

Dilrabo ABDAZİMOVA*

Özet

Mahmud Hoca Behbudi Türkistan'daki cedit hareketi dönemi matbaacılığında yazdığı eserlerinin sayısı ve seviyesinden dolayı özel bir mevkie sahiptir. O günümüzdeki Özbekistan topraklarında yaşamış, ilk sahne eserini yazmış önemli aydın, dini cemaat erbabı ve Cedit hareketinin önde gelen en meşhur liderlerinden biridir. M. Behbudi 1913 yılda "Samarqand" gazetesini çıkarmaya başlar, sonra maddi sıkıntılardan dolayı durdurulmuştur. 20 Ağustos 1913 yılından itibaren "Ayna" adı altında dergi yayımlamaya başlamıştır. Makalede, Mahmud Hoca Behbudi ve onun başçılığında yayımlanmış olan "Ayna" dergisi hakkında gerekli bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mahmud Hoca Behbudi, matbaa, gazete, aydın.

Hulosa

Mahmudxo'ja Behbudiy Turkiston matbuoti tarixida maqolanavis sifatida alohida o'ringa ega. Behbudiy birinchi o'zbek dramasi hisoblangan "Padarkush" asarini yozgan. Asar mazmunan oddiy bo'lib o'qimagan, johil farzandning o'z otasini o'ldirgani haqida yozilgan.. Mahmudxo'ja Behbudiy 1913 yilda «Samarqand» gazetasini chiqargan. Ammo moddiy tanqislik tufayli nashr to'xtatilgan. Shu yilning 20 avgustdan boshlab Turkiston jadidlarining rahnomasi hisoblangan "Oyna" jurnalini chiqara boshlagan. Haftalik, suratli bu jurnal asosan o'zbekcha bo'lib, she'r, maqola forscha, e'lonlar ruscha ham berib borilgan. Jurnal Kavkaz, Tatariston, Eron, Afg'oniston, Hindiston, Turkiyagacha tarqalgan.

Kelit sozv: Mahmudxo'ja Behbudiy, matbuot, gazeta, jurnal.

* Niğde Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
dilrubarustam@gmail.com

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Mahmud Hoca Behbudi 20. yüzyılda Türkistan'da yetişen en büyük idealistlerden biri, Özbek milli edebiyatının ve tiyatro yazarlığının ilk temsilcisi, önemli din ve cemaat erbabı Cedit hareketinin önde gelen liderlerinden biridir. Behbudi 1875 yılında Semerkant'ta doğmuştur. Aile nesebi, babası tarafından hoca Ahmet Yesevi'ye dayanmaktadır. O, Semerkant ve Buhara medreselerinde eğitim görmüştür. 1900'den sonra Arabistan, Mısır, Türkiye, Rusya ve Kafkasya'yı gezmiş ve bu süreçte gezdiği ülkelerdeki eğitimle Türkistan'daki eğitim düzeyini karşılaştırmaya fırsat bulmuştur.

Türkistan'ın içinde bulunduğu vahim durumdan kurtulabilmesinin ancak eğitim sayesinde mümkün olabileceğini düşünen Behbudi, memleketine döndükten sonra Semerkant'ta yeni tip okullar açmıştır. Ayrıca, 1903 yılından itibaren Cedit mektepleri için “Müntahâb-ı Cuğrafiya-yı Umûmî, Kitâbü'l-Etfâl, Muhtasar Târih-i İslâm, Ameliyât-ı İslâm, Medhal-i Cuğrafiya-yı Umrani” gibi ders kitapları yazmaya başlamıştır. Behbudi Neşriyatı'nı kurarak ders kitapları, haritalar, Türkistan'ı tanıtan ve Türkistan'ın içinde bulunduğu vahim durumu değerlendiren eserler neşretmiş ve kendi kütüphanesini kurmuştur.

Mahmud Hoca Behbudi Özbek edebiyatında ilk sahne eserini yazan yazardır. O, 1912 yılında, bütün Türkistan'da yerli tiyatro edebiyatının ilk örneği olarak kabul edilen “Pederküş” (Baba Katili) adlı piyesini yazmıştır. Eser, önce 1913 yılında Taşkent'te, ardından bütün Türkistan şehirlerinde sahneye konularak büyük bir şöhret kazanılmıştır. Bu piyes, cahil bir gencin, para için babasını bile öldürebileceğini gözlemiş önüne sermek suretiyle cehaletin hem sosyal, hem de milli facialara yol açabileceği mesajını vermiştir. “Pederküş”ün kazandığı şöhret, aynı dönemin yazarlarını da etkilemiş ve hemen ardından birçok yazar, piyesler yazmışlardır. 1919 yılı Mart ayında seyahate çıkan Mahmud Hoca Behbudi, Buhara Emiri'nin adamları tarafından tutuklanmış, iki ay sonra da Karşı şehrinde idam edilmiştir.

M. Behbudi cehaletten kurtulmak için çok dil öğrenmek ve bilmek gerektiğini düşünmüş bir aydındır. Kendisinin bu düşüncelerini yayınladığı dergi ve gazetelerde çok net ifade etmiştir. Behbudi, kendisinin neşrettiği

gazete ve dergileri ile büyük şöhret kazanmıştır. Bizzat kendisinin neşrettiği “Semerkant” gazetesi ve “Ayna” dergisinde eğitim, sosyal hayat ve milli meselelerle ilgili yüzlerce yazısı yayınlanmıştır. M. Behbudi 1913 yılda “Semerkant” gazetesini çıkarmaya başlar, işbu gazete 45 sayı yayımlandıktan sonra maddi sıkıntılardan dolayı durdurulmuştur. 20 Ağustos 1913 yılından itibaren ise “Ayna” adı altında dergi yayımlamaya başlamıştır.

“Ayna” Özbek dilindeki ilk dergidir. Dergi Semerkant şehrinde neşredilmiştir, Özbekçe ve Farsça olarak iki dilde yayınlanmıştır. Bu dergi hususi dergi olup, 400 – 600 nüshada Taş basmada neşir edilmiştir. Derginin aboneleri olduğu gibi perakende olarak da satılmıştır. Dergi önce haftada bir kere 24 sayfa olarak, daha sonraları ise 15 günde bir kere 35 sayfa olarak çıkartılmıştır. Malzemeler “Bayani hal”, “Semerkant haberleri”, “Ahbari cahan”, “Reklama” adındaki daimi yayınlanan bölümler şeklinde neşredilmiştir. Bu derginin sadece Türkistan’da değil diğer doğu memleketlerinden de okurları olmuştur. Dergisi 15 Haziran 1915 tarihine kadar yayınlanmıştır. Toplam 68 sayı çıkmıştır. Dergiyi çıkartmada M. H. Behbudi’ya Semerkantlı yazarlar: Saidrizo Alizoda, Rajiy, Hoji Muinler yardım etmişlerdir. Dergide dışarıdan mektep, medrese muallimleri, seyyah bilinen edipler, ilim ehilleri birlikte işbirliği yapmışlardır. M. H. Behbudi yayıncılık, editörlük görevleriyle birlikte, önemli konularda değerli görüşlerini ortaya koyarak makaleler yazmıştır. M. H. Behbudi ve Ceditçi arkadaşları Türkistan’ın milli ve dini zeminde terakki etmesine odaklanmışlardır. Bu nedenle ülke geliştirilmesinde ceditçiler nazarında olan bu iki esas sorunlar bu derginin ilgi odağı olmuştur. Derginin yayınlanma amacı ise, ahalinin modern bilim ve aydınlanmadan yararlanmasıdır. "Ayna" dergisi ülkenin milli eğitim sisteminin temel tizimin yenileme üzerinde durmuştur ve dergide yayınlanan makalelerin çoğunluğu eğitim ile alakadar olmuştur. Dergi cemaatçilik ortasında hem dini hem dünya ilimlerini öğretici yeni "usul-i cadid" okullarını teşvik etmiştir. Bunun gibi okullar için derslikler, bilgili muallimler yetiştirmek, hazırlamak gerektiğini hatırlatmış ve milli bilinci anlamak muammalarına büyük ilgi göstermiştir. Bununla birlikte dergi milli dile dair makalelerinde "her millet öz dili ile gurur duyar" diye öğretmiştir.

ENGELLİ GENÇ OLMAK

Esra BURCU*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu bildiride “genç olmak” ve “engelli olmanın” karşılıklı ilişkisi noktasında, engelligencin karşılaşılabileceği sosyal ilişkilerdeki risklerin neler olabileceği açıklanmaya çalışılmıştır.

Gençlik, toplumun en dinamik kesimi olarak kabul edilirken değişmelerden çabuk etkilenen ve değişmeleri hızlandıranıdır. Bu anlamda gençlik gelecekte toplumun en önemli belirleyicisidir. Gençlik, yetişkinlerden farklı normlara ve davranış standartlarına sahip bir sosyal kategoridir. Gençlik döneminde bireysel ve sosyal bağlamda yeni durumlarla karşılaşılır. Gençlik döneminin temel sosyal özellikleri; toplumda yetişkinlik rollerine ve statülerine doğru hızlı bir hareketlilik içinde olma, toplumu eleştirme gücünü kendinde en yoğun olarak hissetme, sorumluluk ve bağımsızlık düzeyi giderek artış gösteren, toplumun en yaratıcı ve en dinamik kesimi olarak belirtilebilir. Gençlik döneminde genç sosyal ilişkiler bazında çeşitli sosyal risklerle karşı karşıya kalabilir. Bu riskler, *arkadaşlık ilişkilerinde, aile ilişkilerinde ve bunların dışındaki sosyal çevresinde* söz konusu olabilir. Genç bireyin gençlik döneminde karşılaştığı bu sosyal riskler şüphesiz genç için bazı sorunları yaratabilir. Bu durum eğer genç bir de fiziksel ya da zihinsel özelliğinden kaynaklı farklılıklara sahipse daha belirgin hal kazanabilir. Buna göre, bu risklerle karşılaşma ve bunlarla baş etme gençlik döneminin en beklenen özelliği iken *gencin engelli olması bu riskleri şüphesiz artırmaktadır*. Bu durum kültürel destekli sorunlar da eklenince, engeli olan genç için sosyal izolasyon ve sosyal yalnızlık, sosyal edinimlerdeki kısıtlılıklar (eş, eğitim, iş ve meslek), taciz ve intihar gibi sosyal risklerle karşılaşma olasılığını artırmakta ve bunlarla baş edebilme çabası da diğerlerine göre daha yoğun olmaktadır. Doğuştan ya da sonradan edinilen engelliliğin genç için sosyal anlamı, kendisinin engelliliğine ilişkin tepkilerine, o anki durumuna ve geleceğine nasıl baktığına, engellilik durumunun bireyin yaşamını nasıl etkilediğine ve

*Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, E Posta: , esburcu@hacettepe.edu.tr

toplumun yani diğer insanların engelliliğe ilişkin bakış açısında şekillenir. Bu şekillenme o toplumun kültürel özellikleriyle iç içedir ve bu durum kültürden kültüre değişir. Yapılan çalışmalar, Türkiye’de olduğu gibi birçok toplumda engelli bireye ilişkin etiketlemeleri içeren “acıma”, “dışlama”, “ikinci sınıf görme”, “işe yaramaz görme”, “yük” ve “yetersiz” gibi çeşitli olumsuz kültürel tanımlamaların varlığından söz eder. Bu olumsuz kültürel tanımlamalar özgürleşme, bağımsızlaşma ve sorumluluklar alma sürecini yaşayan engelli genç için aşılması zor engellenmişlikler (sosyal engellenmeler) yaratmaktadır. Bu noktada önemli olan gencin engelli olmasının ötesinde engellenmişliğidir ki bu engellenmişlik durumu genç için sosyal ilişki ağı içinde eğitim ve mesleki fırsatları yakalayamama, eş ve arkadaş seçimi kısıtlılıkları, sosyal izolasyon, sosyal yalnızlık, taciz ve intihar gibi sosyal risklerle karşı karşıya kalmasına neden olabilir.

KAZAKİSTAN'IN COĞRAFI VE KÜLTÜREL POTANSİYELİ

Gülmira YESSEBİYEVA*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Kazakistan çok değişik etnik unsurları barındıran bir ülkedir. Onların da başta gelenleri Koreliler, Azerbaycanlılar, Çeçenler, Ahıska Türkleri, Yunanlar, Başkırtlar, Çuvaşlar, Kazaklar, Türkmenler, Balkarlar, Karakalpaklar ve Altaylılardır. Bu topluluklar içinde Ruslar, Belaruslar, Ukraynalılar, Almanlar ve Koreliler dışında kalanların hepsi Türk topluluklarıdır. Burada sayılanların dışında da Türk olmayan birkaç etnik unsur bulunmaktadır. Türk toplulukların tamamına yakını Müslüman, diğer etnik unsurlar ise genellikle hristiyan veya doğu dinleri mensubudur.

- Yer altı kaynaklar ülkenin başlıca zenginlikleri arasında yer almaktadır. Dünyanın öncül ülkelerinin bilirdiği kişilerin değerlendirilmesine göre Kazakistan, bugün gereken seviyede kullanılmamasına rağmen, doğal kaynak rezervlerine göre dünyada altıncı sırayı almaktadır. Mendeleev tablosunda yer alan 110 adet kimyasal elementten 99'u Kazakistan hudutlarında tespit edilmiş, 70'i bulunmuş, 60 çeşidi ise kullanılmaktadır. Petrol, Doğalgaz, Titan, Magnezit, Altın, Kalay, Uran ve diğer demir dışı madenlere göre Kazakistan dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir.
- Dünya çapında Kazakistan, dünyanın volframı en fazla üreten ülkedir ve rezerv miktarına göre birincidir. Krom ve fosfor rezervlerine göre dünyanın ikinci ülkesi olan Kazakistan, demir rezervlerine göre sekizinci sıradadır.
- Kazakistan'a tüm ülke hudutlarına yayılmış 14 perspektif bölge bulunmaktadır ve günümüze kadar 160 petrol ve doğalgaz kaynağı bulunmuştur.
- Kazakistan'da 300'den fazla altın kaynağı var ve bunların 173 adedi detaylı araştırılmıştır. Bu yatakların bazılarında kuyumculukta kullanılabilen elmas da çıkarılmaktadır.

* Kazak Kızlar Devlet Pedagoji Üniversitesi, Öğretim Görevlisi, essebi_gul@mail.ru

- Kazakistan, kimya sanayisi için gereken hammaddeler ile zengindir. Bol miktarda kalyum ve bor tuzları, brom bileşimleri, sülfatlar, fosforitler, boya ve vernik sanayisi için hammaddeler bulunmaktadır
- Ülke maden suları ve termal sularla zengindir.

Çarın Kanyonu

Uzunluğu yaklaşık 200 km olan “Çarın Kanyonu”, ABD'deki Büyük Kanyon'u andırıyor, dibinde de Çarın nehri akıyor. Falezlerinin derinliği 100-300 metre arasında olan muhteşem güzellikteki Kanyon, Almatı'nın 200 km kadar doğusunda bulunuyor. En popüler kısmı, “Kaleler Vadisi“. Kızıl renkli kanyonda derin çatlaklar ve oyuklar var. Kanyon, Tien Şan dağlarından inen ve aynı adı taşıyan nehir tarafından oyulmuş, yani nehir bir doğa şaheseri yaratmış. Sımsıcak rüzgârların estiği çöl ve steple çevrili kanyonda, kumun kızıl rengi, step yeşili ve gökyüzünün mavisi bir arada. Dünyanın en geniş ikinci kanyonu olan Çarın'da, yer yer otların yeşerdiği kayalar arasında, 300 milyon yıllık fosillere bile rastlamanız mümkün.

Ustyurt

Üstirt batıda Mangistau yarımadası ve doğuda Aral Denizi'nin aralığındaki tepelik bölge. Güney-batıdan kuzey-doğuya 550-600 km uzunlukta, genişliği 300-400 km. Alanı 200 km². Üstirtin ortalama yüksekliği 150 - 200 m, yüksek yerini güney-batı Muzbel sırttır (341 m). Yayla, nehir hatta bir tatlı su gölü yok , ancak içme suyu, sulama geniş yeraltı su rezervleri için uygun arazi.

Ustyurt plato üzerinde çöl manzara korumak için 223.300 hektarlık bir alan üzerinde 1984 yılında düzenlendi. Ustyurt içinde rezerv yaratma fikri batı Kazakistan Çöl alanlarının zamanında salğı ile bağlantılı olarak 1960-1970-ler ortaya çıkmıştır. Fauna ve flora nadir türler bir dizi de dahil olmak üzere Ustyurt platosunun kuzey çöller, doğal kompleksinin doğal halinin korunması amacıyla - 12 Temmuz 1984 Rezervin kurulmuştur.

Tamgalı Kaya Resimleri tarih öncesi dönemlere ait eşsiz bir kültür mirasıdır. Tamgalı geçidi Almatı'nın 170 km kuzey batısındaki Anrakhay

dağlarında yer almaktadır. 1957 yılından bu yana bölgede, bronz çağından kaldığı belirlenen 4 bini aşkın kaya resimleri bulunmuştur. İnsan figürleri, çeşitli vahşi hayvanlar, av resimleri bulunmaktadır.

Başka bir grup kazıntılarda, Erken Göç devrine ait çeşitli insan, hayvan figürlerine raslanmaktadır. Bu dönem kazıtlarında, hayvanların boğuşma sahneleri, dağ koyunu, geyik, at ve kar leopaları resimleri çizilmiştir. Önemli bir kaya çizimi de Türk Dönemine ait olduğuna inanılan, savaşçı atlı insan figürüdür.

Baykonur Uzay Üssü

Kazakistan'ın Baykonur kasabasının 320 km kadar güneydoğusunda, Seyhun (Sırderya) nehrinin kıvrımındaki bozkırda kurulmuş olan üs, dünyanın en eski ve en büyük uzay fırlatma üssüdür. Sovyet yönetimi üsse güvenlik nedeniyle yanıltıcı olarak 320 km uzaktaki Baykonur'un adını vermiştir.

Baykonur Uzay Üssü , bir çok fırlatma rampası , 5 adet kontrol kulesi , 9 adet kontrol merkezi ve 1.500 km uzunlukta bir füze deneme alanına sahiptir. 2 Haziran 1955'te hizmete giren üssün genişliği kuzeyden güneye 80 km, doğudan batıya 130 km kadardır.

Dünyada ilk uzay üssü olarak bilinen Baykonur uzay üssü, Kazakistan'ın güney-batı bölgesinin Sırderya nehri kıyısında 12 Ocak 1955'te kurulmuştur. Baykonur'un insan ve uzay araştırmalar tarihindeki önemli olaylar; ilk uzay aracının (04.10.1957), Ay'a gönderilen ilk köpeğin (03.11.1961) ve bizim için önemli olan Türk halklarından ilk Kazak astronotu Toktar Aubakirov'un bu uzay üssünden uzaya fırlatılmasıdır.

Dünyada aktif çalışan 15'ten fazla uzay üssünün en büyüğü sayılan Baykonur uzay üssü, hala astronotların uzaya en çok gönderildiği uzay üslerinin lideri durumundadır: Aşağı yukarı bütün astronotlar Baykonur'dan gönderildi. Üs bu güne kadar; 1200'den fazla taşıyıcı roket, 1300'den fazla uzay aracı ve 100'den fazla kıtalararası balistik füzenin uzaya gönderilmesiyle ünlüdür. Bununlabirlikteroketlerin 40'tan fazlauracılarının 80'den fazladeğişik tipi denendi.

6717 km² araziye yerleşen bu uzay üssünde; 52 roket fırlatma tesisi, 34 teknik kompleks, yüksek sınıfta 2 hava alanı, 5 iniş alanı, meteor ve iyonosfer merkezleri, 3 uzay gemisi için yakıt doldurma istasyonu, 5 adet kontrol kulesi , 9 adet kontrol merkezi ve 1.500 km uzunlukta bir füze deneme alanı ve 4 kıtalararası balistik füze fırlatma platformu bulunmaktadır.

Turkistan

Müslümanlar için Orta Asya'nın en kutsal yapısını barındırıyor. Turkistan'a yapılacak üç ziyaretin Mekke'ye bir kez hacca gitmekle eş değer olduğu söyleniyor. Şehrin önemi, ünlü düşünür Ahmet Yesevi'nin yaşadığı ve türbesinin bulunduğu yer olmasından geliyor. İslamiyet değerlerini Şaman kültürü ile kaynaştıran Yesevi öğretisi, esnek bir İslam anlayışı getirmiş. Dikdörtgen geniş bir binayı süsleyen üç kubbesiyle son derece gösterişli Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, UNESCO Dünya Kültür mirası listesinde. Duvarlar sarı renkli ateş tuğlalarından yapılmış, ana gövde ile ana kubbede ayet, hadis ve kutsal sözler içeren süslü bir yazı kuşağı var. Giriş cephesi Buhara Hanlığı döneminde tamamlanmış, diğer cepheler ve kubbeler, mor ve turkuaz renkli çini bordürler ve sırlı tuğlalarla bezeli. Görkemli taç kapının her iki yanındaki minareler kale burçlarına benziyor. Ortasında 2 ton ağırlığında, çevresi kufi yazıyla bezeli, pirinç bir kazanın olduğu ana bölüm, Orta Asya'nın en büyük yivli, altın yaldızlı çinili kubbesiyle örtülü. Külliyyeye insanlar akın ediyor, kutsal kazan da adak çanağına dönüşmüş durumda.

Altın elbiseli adam

1970 yılında Almatı/Kazakistan'ın 250 km kuzeyinde bulunan Esik kasabasında, yol açılma sırasında tesadüfen bulunan lahit mezara ait bir prens mezarıdır. Hepsi de çok kıymetli olan bu kurgandaki buluntular: 4000 altın levhalar; at, kaplan, geyik, pars, kurt, dağ keçisi, aslan ve yırtıcı kuş figürleri ile işlenmiş olup, Kuzey ve Orta Asya maden sanatının gelişmiş bir üslubunu göstermektedir. Türk Prensine ait olduğu düşünülen kurganda bulunan en değerli şey, tarihi belge niteliği taşıyan gümüş bir tabak üzerindeki 26 harflik iki satır yazıdır. Bugüne kadar bilinen en eski Türk yazısı, Yenisey ve Orhun civarında bulunan anıtlardaki yazılardır ve

bunlar zamanımızdan on dört asır geriye uzanıyordu. Oysa Esik kurgan'da bulunan bu yazı 25 asırlık bir belgedir. Göktürk alfabesinin M.Ö. V-IV. Yüzyılda da kullanıldığının en önemli kanıtıdır. O yazıda “Tigin 23’ünde öldü, Esik Halkının başı sağolsun.” diye yazılmıştır. Bu belge Türk yazı dili tarihini de en az 1000 yıl geriye götürmektedir.

Almatı

Almatı, Kazakistan’ın güney-doğusunda, Alatau dağlarının eteklerinde yer alıyor. 1997 yılına kadar Kazakistan’ın başkenti olan Almatı, bu ünvanını Astana’ya devretmiş olsa da, ülkenin kalbi, ekonominin kilit noktası ve önemli bir eğitim merkezi olmaya devam ediyor.

Almatı’da birçok ekolojik bölge ve bakir doğa parçalarının bulunması, şehrin doğa tuizmi alanında gelişmesine olanak sağlamaktadır. Şehrin dört bir tarafındaki doğa manzaraları, yabani hayvanlar, kuşlar ve bitkilerin yaşam bölgelerine yakınlığı şehre hayranlık duymak ve şehirde yaşamaktan almak için yeterlidir.

Almatı’da kış turizme ait olan ünlü yerler “Medeo”, “Tabagan”, “Ak-Bulak” ve “Çimbulak” bölgeleridir.

“Medeo”: 1972’de kurulan ve deniz seviyesinden 1691,2 metre yükseklikte bulunan buz pateni pisti “Medeo” dünya çapında bilinmektedir. Buz yüzeyi 10.500 kilometrekare olduğu için buz pateni sporu (skating), buz hokeyi ve artistikpatinaj yapılabilir. “Medeo” yüksek dağlarda bulunan benzersiz bir yerdir. Hafif, hoş bir iklimle düşük atmosfer basıncına, ılıkrüzgâra ve temizsoğuksuyasahiptir.

“Çimbulak”: Alp disiplini kayak sporu için önemli bir merkez olan “Çimbulak Kayak Merkezi” Medeo’dan 7 km. uzaklıktadır. Deniz seviyesinden 2200-2500 metre yükseklikte yer almaktadır.

Kayak Merkezi “Tabagan”: Yeni “Tabagan” adlı kompleks Almatı bölgesinde bulunan Talgar’daki Ulusal Doğa Parkı’nın yakınında bulunmaktadır. Almatı sınırından 17 km. mesafededir. Alanı ise 55 dönümdür. Yaz aylarında “Tabagan” dağ turizminin geliştirilmesi için tüm koşulları sağlar. Dağ turizmi kapsamında ATV olarak adlandırılan motorlu

taşıtlar ve dağ bisikleti için uygun parkurlar bulunmakta olup ailece tatil yapmak veya açık havada kültürel ve spor etkinlikleri gerçekleştirmek için elverişli bir yerdir.

Alp tatili “Ak- Bulak” : Muhteşem doğa manzarasına, lüks tatil ile kayak ve snowboard tesislerine sahip tesis, Almatı’dan 35 km. mesafededir. “Ak-Bulak” özel ve rahat bir tatilin yanısıra kurumsal seminerler, iş ortakları ile iş toplantıları için fırsat sağlamaktadır. 3700 metre uzunluğundaki telesiyej deniz seviyesinden 2660 metre yüksekliğe ulaşmaktadır.

Kazakistan Coğrafi ve Kültürel Potansiyeli açısından çok avantajlı bir ülkedir. Mesela, topraklarının genişliği açısından dünyada 9. ülke, uranyum üretiminde ise dünya birincisidir. Kazakistan’da turizm, petrol, madencilik gibi sahaların geleceği büyüktür. Kazakistan Coğrafi ve Kültürel Potansiyeli açıdan da geleceği parlak bir ülkedir.

MİSYONERLİĞİN GÖLGESİNDEKİ TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI

Hikmet KORAŞ*

Varlığını tespit edebildiğimiz günden beri yaşadığı geniş coğrafyada hep hâkim ve dışadönük bir hayat tarzına sahip olan Türkler bu özelliklerini son yüzyıla kadar devam ettirmiş ancak 19 yüzyılda başlayan gerileme 20. Yüzyılda bir bozguna dönüşmüş ve bu hal bu günlere kadar devam etmiştir.

Konuşma dili olarak 8500 yıllık bir geçmişe sahip olan Türk dili (Tuna 1992; 7-58), Sümer kil tabletlerinde geçen Türkçe kelimelerin varlığı dolayısıyla varlığı belgelere dayanan ve halen yaşayan en eski dil (Tuna 1990), Kazakistan'ın Almatı şehri civarındaki Esik Kurgan'dan çıkan buluntularla yazı dili tarihi de 2500 yılına dayanan (Arık 2008: 24, 52-57) bir geçmişe sahiptir.

Türk dili tarih boyunca 14 alfabe ile yazılmıştır Türkler bu alfabelerden 13 tanesini bizzat kullanmışlardır (Tekin 1997). Bu alfabelerden Arap, Latin ve Kiril alfabeleri halen kullanılmaktadır.

Tarih boyunca bu kadar farklı alfabe kullanan veya kullanmak zorunda kalan başka bir millet yoktur. İşin tuhaf tarafı tarih boyunca bu kadar sık alfabe değiştirmenin sosyolojik, dini, kültürel ve ekonomik sebepleri ile sonuçları üzerinde fazlaca durulmamış (User 2006; 9) bunlar sadece bir tarihi kayıt olarak kalmıştır. Tarih boyunca Türklerin alfabe değiştirmesi ve kullanılan alfabeler konusunda da yapılan çalışmaların çoğu yabancı bilim adamları tarafından yapılmış olup bu çalışmalar sadece değişikliğe işaret etmiş, bu alfabelerle yazılmış metinler ve dilleri üzerinde durmuş ancak derinlemesine sosyolojik analizler yapılmamıştır.

*Prof.Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, E posta: hikmetkoras@gmail.com

Bu gün en sık kullanılan sözlerden “Adriyatikten Çin seddine Türk Dünyası” lafı sadece Türklerin yaşadığı coğrafyayı ifade etmekten öte bir mana taşımamaktadır. Neden?

Çünkü bu coğrafyada “bir dünya” diye ifade ettiğimiz millet üç ayrı alfabe kullanmaktadır. üstelik aynı alfabeyi kullananlar da aynı alfabenin farklı versiyonlarını tercih etmiştir. Bu gün Türk dünyasında dört farklı Latin alfabesi; Bağımsızlığını yeni kazanan Türk devletlerinden ikisi de iki farklı Kiril alfabesini kullanmaktadır. Özerk durumdaki farklı Kiril alfabesini kullananları sayarsanız bu sayı onu aşmaktadır. Arap alfabesini kullanan Türk topluluklarının durumu da iç açıcı değildir. Doğu Türkistan, İran ve Irak Azerbaycanı ile Afganistan’da yaşayan Türkler de Arap alfabesini kullanmalarına rağmen birbirlerinin yazısını anlayamıyorlar. Bu farklılıkları dikkate aldığımız zaman Türk Dünyası bu gün hala 20’ye yakın farklı alfabe kullanmaktadır. 20 asrın sonunda bizi heyecanlandıran yeni Türk devletlerinin bağımsızlığını kazanması neyi değiştirdi?

20. asrın başında aynı alfabeyi kullanan iki farklı yazı dili bu gün nasıl 20 ayrı yazı dili haline geldi? Bu soruları kendimize sorup sağlıklı cevaplar üretemediğimiz müddetçe “Adriyatikten Çin seddine büyük Türk dünyası” sadece bir slogan olarak kalacaktır.

8. asırda İslamla tanışan Türkler 9. Asrın ortalarında kitleler halinde Müslüman oldu. Sadece Müslüman olmakla kalmayıp Araplarda yok olmaya yüz tutan Fütihat ruhunu da yeniden dirilttiler. Böylece İslam dini keskin bir kılıç ve bükülmez bileklere sahip oldu. Bu durum aynı zamanda Hristiyanlığı yaymayı kendine görev edinmiş misyonerleri de Türklerin muhatabı kılmıştır.

Bütün dünyada genel anlamı dışında Hristiyanlığı yayma anlamına gelen misyonerliğin tarihi İsa’ya kadar dayandırılrsa da esaslarını Pavlus

belirlemiştir¹. Pavlus, bu metodu genel olarak “*Şartlar neyi gerektiriyorsa o şekilde davranmak*” şeklinde özetlemiş “*Yahudilere Yahudi gibi, putperestlere putperest gibi*” davranmak şeklinde açıklamıştır. Bu, inkültürasyon denilen Hristiyanlığı yaymak için her yolu mübah kabul etme şeklinde bir anlayışın doğmasına da zemin teşkil etmiştir².

Mr. John adlı bir misyonerin; “*Hindistan, Çin, Afganistan, Afrika, Avustralya gibi dünyanın her noktasında bulunmuş, bizim gibi yetiştirilmiş ve oralardaki mezhep, örf, adet ve inançların âlimi ve şahidi olmuş birçok eğitilmiş kişinin bir araya gelmesiyle meydana gelmiş bir sosyal yapı.*”³ tarifi de, Pavlus’un esaslarını belirlediği hareketin aynı anlayışla devam ettiğini göstermektedir.

Nitekim misyonerliğin ilk dönemi kabul edilen 30 ila 500 yılları arasında Kapadokya, İstanbul ve Roma bölgeleri Hristiyanlığı kabul etme yanında misyonerliğin de merkezleri haline gelmiştir⁴. Misyonerliğin ikinci dönemi kabul edilen MS 500 ila 1500 yılları arasında ise Avrupa’nın tamamı Hristiyanlaşmış, yine bu dönemde Helen misyonerleri aracılığıyla Bulgar Türkleri de Hristiyanlığı kabul edenler zincirine eklenmiş, misyonerlik faaliyetleri Asya’yı da içine alacak şekilde genişlemiştir⁵.

Roma ve İstanbul kilisesi mensubu misyonerlerin Roma ve Bizans imparatorluklarının siyasi ve askeri desteklerini de arkalarına almasıyla misyonerlik bir din yayma faaliyeti olmaktan çıkmış yardım ve desteklerini gördükleri ülkeler ve devletlerin siyasi ve kültürel üstünlüğünü kabul ettirmek için zemin oluşturma; adına hareket ettikleri ülkelerin kültürünü ihraç etme, siyasi, kültürel ve ekonomik çıkarlarını gözetme gibi siyasi bir

¹ Nasuh Günay, *Günümüz Türkiyesinde Misyonerlik Faaliyetleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s. 123-126.

² Günay, age, s. 125.

³ İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yayınları: Ankara2010, s. 137.

⁴ Günay, age, s. 126.

⁵ Günay, age, s. 126.

harekete dönüşmüştür. Bu aynı zamanda batıdaki sömürge ve emperyalizm hareketinin oluşma ve gelişmesine esas teşkil etmiştir⁶.

Hobsbawm'nın “*İtaati ve bağlılığı sağlamanın eski ‘esas olarak’ dinî yolları aşındıkça onların yerini alacak bir şeylere duyulan açık ihtiyaç, hem tac ve askeri şan gibi eski ve denenmiş hem de imparatorluk ve sömürge fetihleri gibi yeni uyarıcılardan yararlanan bir gelenek icadı ile karşılandı.*”⁷ (Hobsbawm'dan naklen, Sunar, 2007: 57-80) cümleleri misyonerliğin artık dini yayma faaliyeti olmaktan çıktığının itirafıdır. Bu durumu Suna, “*Emperyalizm, bir ilişki biçimi ve yönetme tarzıdır. Bu yönüyle kendisine kaynaklık ve rehberlik eden duygular eşliğinde sürekli yeni formlar ve içerikler kazanmakta ve bir süreklilik arz etmektedir*”⁸ cümleleriyle teyit eder.

Turan ise, Misyonerlik faaliyetleri hiçbir zaman sadece dini yayma faaliyetleri değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel; misyonerler hedef ülkelerde, doğrudan veya dolaylı olarak geldikleri ülkelerin lehine bir hayat alanı yaratma ve menfaat temin etme amacını icra etmişler ve etmektedirler⁹ şeklinde açıklar.

Yine Sunar, dini yayma kisvesi altında bir sömürge faaliyetine dönüşen bu hareketi “*Yıllar süren emperyal yayılma sırasında Avrupa kültürünün merkezinde, önüne geçilemeyen ve aralıksız bir Avrupa merkezilik yatmıştır. Bu süreç, deneyimleri, toprakları, insanları, tarihleri çoğaltıyor, inceliyor, sınıflandırıyor, doğruluyor. ...Söz konusu Avrupa merkezci kültür, Avrupalı olamayan ya da çeper dünyada yer alan her şeyi hiç durmadan kodlamış ve gözlemiştir; öylesine baştan aşağı ve ayrıntılı bir biçimde ki, dokunulmamış pek az şey, incelenmemiş pek az kültür, üstünde*

⁶ Günay, age, s. 127-129.

⁷ Lutfi Sunar, “XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 14, 2007, s. 57-80.

⁸ Sunar, agm, s. 57-80.

⁹ Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları: Ankara2002, s. 27.

iddiada bulunulmamış pek az halk ve toprak parçası bırakmıştır.”¹⁰ cümleleriyle özetler.

Yine Mr. John'un “Görünürde Protestanlığı yaymak ve anlatmak, gizli görevin ise bağlı oldukları ülkelerin siyasi ve ekonomik çıkarlarını sağlamak için keşiflerde ve çalışmalarda bulunmak.”¹¹ şeklinde ifade ettiği misyon tarifleri de malum gerçeğin ifadesidir ve günümüzde Avrupa dışında yaşanan acıların asıl sebebidir.

Sunar'ın “Emperyalizm, bir ilişki biçimi ve yönetme tarzıdır. Bu yönüyle kendisine kaynaklık ve rehberlik eden duygular eşliğinde sürekli yeni formlar ve içerikler kazanmakta ve bir süreklilik arz etmektedir”¹² tespiti günümüzdeki bilimsel çalışma, insani yardım kisvesi altında yapılan faaliyetlerin gerçek yüzünü ifşa ederken hümanizm, barış, kardeşlik, diyalog kelimelerinin de sadece gerçeği gizleyen yaldızlı sözler olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde yayımlanmış konu ile ilgili pek çok çalışma misyonerliği “Hristiyan din adamlarının Hristiyan olmayan insanları Hristiyanlaştırması faaliyeti ve Hristiyanlara ait eski coğrafyayı ele geçirmek”¹³ olarak görseler de, John'un açık ve gizli diye iki şekilde verdiği tariften ikincisi gerçekte birinci ve asli misyon ve bu amaçla yapılanlar da misyonerliktir. Dolayısıyla misyonerlik faaliyetlerinde din hep görünen ve esas amaç gibi gösterilmiş fakat gerçek amaç hep siyasi ve emperyalist olmuştur.¹⁴

Oymak'ın, “A Handbook for Travellers in Turkey” adlı “Misyonerlerin El Kitabı”ndan naklettiği “Misyonerler gittikleri yere uyum

¹⁰ Sunar, agm, s. 57-80.

¹¹ İskender OYMAK, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yayınları: Ankara2010, s. 137.

¹² Sunar, agm, s. 57-80.

¹³ Şinasi Gündüz, *Misyonerlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara2007, s. 14.

¹⁴ Uğur Yıldırım, *Dünü, Bugünü, İyüzü ve Perde Arkasıyla Türkiye'de Misyonerlik*, Otopsi Yayınları: İstanbul 2005, s. 15.

sağlayacak şekilde yetiştirilirler ve içinde buldukları toplumun ahlak yapısını, gelenek ve göreneklerini inceleyip buldukları yörenin dilini öncelikli öğrenirler Misyonerlik için dilbilgisi yeteneği önemlidir... İyi misyoner görev yerinde dil sorununu gidermek suretiyle daha iyi hizmet verir¹⁵ cümleleri bize, dünyanın bütün üniversitelerinde bölüm veya kürsü olarak kurulmuş ve okutulan adına Türkoloji dediğimiz bilim dalının ortaya çıkışı ve gerçek amacını açıklar.

Bu gerçekler ışığında Türkolojinin ortaya çıkışı ve yapılan çalışmaları kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

Türklerden ilk bahseden Bizans ve Latin kaynakları¹⁶ ile Türk coğrafyası hakkında bilgi veren seyahatnameler¹⁷ bir tarafa, Avrupa'da ilk yazılan Türkçe gramer kitapları ile sözlüklerin savaş esiri olan askerler¹⁸ ve misyoner din adamları tarafından hazırlanması dikkat çeker¹⁹.

XIII. yüzyıl içinde yazılıp en son XIV. Yüzyıl başlarında istinsah edilen²⁰ Codex Cumanicus'u, batıda yapılmış misyonerlik amaçlı ilk çalışma olarak belirtmek mümkündür²¹. Sözlüğün Volga ırmağı civarında faaliyet gösteren Fransiskan mezhebi mensubu İtalyan ve Alman misyonerler tarafından kaleme alınmış olması²² ve ikinci kısmındaki

¹⁵ Oymak, age, s. 130-132.

¹⁶ Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I Yabancı Türkologlar*, TDK: Ankara 1998, s. 23.

¹⁷ Eren, age, s. 7, 23.

¹⁸ Eren, age, s. 26-27.

¹⁹ Ahmet-Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, 4. Baskı, Akçağ Yayınları: Ankara 2006, s. 2.

²⁰ Saadet Çağatay, (), "Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, C. 2, S. 5, Ankara 1944, s. 759-772.

²¹ Çağatay, agm, s. 759-772.

²² Gabain Kıpçak hanı Özbek'in Fransiskan mezhebi mensuplarına bir manastır yeri bağışladığını ve "Tatar Vikariati"nda Volga'nın aşağı yatağında eski misyon bölgelerinde henüz 1314 yılında 17 Fransiskan manastırının bulunduğu bahseder, bk. Annemarie Von Gabain, "Codex Cumanicus'un Dili", *Tarihi Türk Şiveleri*, (çev. M. Akalın), Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü: Ankara 1988, s. 67-109; Ufuk TAVKUL, "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 15, Bahar 2003, Ankara 2003, s. 45-82.

Hıristiyanlıkla ilgili Türkçe pek çok kelime de bunu göstermektedir²³. Nihayet, W. Bang, Codex Cumanicus'un, Alman Franziskan tarikatine mensup rahipler tarafından Kumanları Hıristiyanlaştırmak için yazılmış bir eser olduğunu açıkça söylemektedir²⁴. Özellikle Rusya'daki oryantalizm ve Türkolojinin ortaya çıkışı ve gelişmesinde, yapılan çalışmaların misyonerlik politikası doğrultusunda uygulanmasında Alman bilim adamlarının rolü ve etkisi dikkate alınırca tespitin doğruluğu tartışmaya mahal bırakmaz²⁵.

Avrupa'da paleografya (eski yazı), epigrafya (yazıt), toponimi (yer adı) ve Türk lehçelerinden söz derlemeden ibaret olan XVIII. asra kadarki birinci dönem Türkoloji çalışmaları XVIII. asırdan sonra pratik gramer kitapları hazırlanması ve orta dereceli okullarda ders kitabı olarak okutulması ile araştırma enstitülerin kurulması şeklinde devam eder. İkinci dönem, akademik birimlerin oluşturulduğu ve çalışmaların daha profesyonelce yapıldığı dönemdir²⁶.

Avrupa'da 1627'de Roma'da Collegium de Propaganda Fide, Paris'te 1669'da "Ecole des Jeunes "Dil Oğlanları Okulu" ve Avusturya'da 1753'te "İrrentalische Akademie"²⁷ gibi okulları, 1795'te de Paris'te "Ecole des Langues Orientales Vivantes" adıyla kurulan Türkoloji kürsüsü takip eder²⁸.

Bu okullar ve kürsünün ardından, benzer amaçlarla 1822'de Londra'da "Royal Asiatic", 1845'te Leipzig'de "Deutsche Morgenlandische", 1851'de Paris'te Societe Esiatique, 1883'te Helsinki'de "Soumalais Ugrilainen" gibi araştırma enstitüleri açılır²⁹.

²³ Çağatay, agm, s. 759-772.

²⁴ Çağatay, agm, s. 759-772.

²⁵ Ahmet Temir, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri Hayatı, İlmî Kişiliği Eserleri*, TDK Yayınları: Ankara1991, s. 20-23.

²⁶ Temir, age, s. 10.

²⁷ Bu okul 1851'de Lehranstalt für orientalischen Sprachen adını alır, bk. Buran-Alkaya age, s. 2.

²⁸ Buran-Alkaya, age, s. 2.

²⁹ Buran-Alkaya, age, s. 2.

J. Humphreys tarafından Jonathan Robinson için yazılan “*Grammar of the Turkish Language*” adlı kitabın 1709 yılında Aziz Paul Kilisesi’nde basılması³⁰; The Asiatic Society of Paris üyesi Arthur Lumley Davids tarafından hazırlanan ve 1832’de basılan “*A Grammar of the Turkish Language*”³¹ ve Major Charles Boyd tarafından yazılıp Paris ve Londra’da eş zamanlı olarak 1842’de basılan “*The Turkish Interpreter or A New Grammar of the Turkish Language*” ile Elias Riggs tarafından Ermeni harfleriyle 1856’da basılan “*Outline of a Grammar of the Turkish Language*”³² gibi birkaç kitap bu kuruluşların faaliyet ve niyetleri hakkında bize ipuçları verir.

Nihayet Rusya’da 18. Yüzyıl başında I. Petro bir bilimler akademisi kurar ve bu akademide Alman bilgin Gottlieb Siegfried Bayer’in tavsiyesiyle doğu bilimleri de yer alır. Bayer ise Rusya’da kurulan akademideki ilk Türkolog’dur³³.

Rusya’da Moskova, Kazan ve Harkov üniversiteleri ile Petersburg üniversitesinde doğu dilleri kürsüleri açılır ve 1828’de Moskova’daki Doğu dilleri Enstitüsü’nde yakın doğu dillerinin öğretimine başlanır³⁴.

1873 yılında yapılan Doğubilimcileri Kongresi de (Congres International Orientales) Avrupa’nın değişik ülkelerinde faaliyet gösteren bu kurumların çalışmaları değerlendirilir³⁵.

Misyonerlerin çalışmalarına dikkatle bakıldığında ilmi çalışmaların misyonerlik faaliyetinin temelini oluşturduğu tartışılmaz bir gerçektir (İnanlı, 1996: 34-48)³⁶. Avrupa’daki üniversitelerin Teoloji bölümleri ile şarkiyat ve Türkoloji enstitüleri, misyonerlik teşkilatları, ilgili devletin

³⁰ bk. J. Humphreys, *Grammar of the Turkish Language* (hızl. Thomas Vaughan), London.

³¹ bk. Arthur Lumley Davids, *A Grammar of the Turkish Language*, The Asiatic Society of Paris 1832.

³² bk. Elias Riggs, *Outline of a Grammar of the Turkish Language*, Constantinople 1856.

³³ Eren, age, s. 84.

³⁴ Eren, age, s. 86-87.

³⁵ Buran-Alkaya, age, s. 3.

³⁶ İsa İnanlı, “Türk Dünyasında Misyonerlik”, *Bilig*, S. 2, Yaz 1996, s. 34-48.

istihbarat birimleri ve diğer kurumları ile koordineli olarak çalışmakta, Türkoloji enstitülerinde çalışan bilim adamları, Türkiye ve Türk dünyası üzerinde çalışacak misyonerlere pratik ve güncel konularda dersler vermekte ve yeni ufuklar açmaktadır³⁷ şeklindeki İsa İnandı'nın tespitleri Avrupa ve Rusya'daki Türkoloji çalışmaları ve amaçları ile birebir örtüşmektedir.

Türkleri Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyeti Rusya'daki Türkoloji çalışmalarının hem başlangıcı hem temeli sayılır. Türkçenin Kiril alfabesi ile ilk yazılışı XIII. yüzyılda Çuvaşlara giden Rus misyonerler tarafından olmuştur³⁸. 1769'da, Kiril alfabesini Çuvaşçaya ilk uygulayan ve gramerini hazırlayan da bir papazdı³⁹.

Bu hareket, 1800'lerin ilk çeyreğinde Çarın desteğiyle Makariy Guluharev (*Archimandrite Macarius*) adlı bir papaz tarafından Altay İlahi Misyonu (*Altayskoy Duhovnoy Missii*) adında bir misyonerlik teşkilatının kurulması⁴⁰ ile devlet desteğiyle daha profesyonelce yapılmaya başlanır. Bu teşkilat "Misyoner Alfabeti" adında Kiril harflerinden oluşan bir alfabe hazırlar.

Bunu 1869 yılında V. İ. Verbitski'nin hazırladığı ancak adının yer almadığı, redaksiyonu da İlminski ve Mirza Kazem Bek tarafından yapılan *Grammatika Altayskogo Yazıkı* (Kazan 1869) adlı Altay Türkçesi gramerinin basılması takip eder⁴¹. Bu misyoner teşkilatının hazırladığı misyoner alfabeti ile yine bu teşkilat üyeleri tarafından diğer Türk lehçelerinin gramerlerinin yazılması birbirini takip eder⁴².

³⁷ İnandı, agm, s. 34-48.

³⁸ Tekin, age, s. 128.

³⁹ Hatice Şirin User, *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ Yayınları: Ankara2006, s. 148.

⁴⁰ User, age, s. 148.

⁴¹ User, age, s. 148-149.

⁴² User, age, s. 177.

Bu yolla topluca Hıristiyanlaştırılan ilk Türk toplulukları Çuvaşlar ve Yakutlardır⁴³. Türkleri Hıristiyanlaştırma faaliyetinin altındaki gerçek niyetin bu bölgedeki deri, kürk ile diğer tabiat kaynaklarının sömürülmesi olduğu ve Çarlığın yürüttüğü misyonerlik faaliyetinin gerçek amacının sömürü ve asimilasyon olduğunu Alaska Azizi olarak tanınan Rus misyoner Yevseyeviç Popov Veniaminov, açıkça belirtmektedir⁴⁴. Ayrıca, Türkler tarafından Arap alfabesinin kullanılmasına ve bu alfabe ile kitap yazılmasına karşı çıkan İlminski'nin 1850-60 arasında Kazak mahalle mekteplerinde okutulmak üzere ismini gizleyerek Arap harfli Türkçe ders kitapları yazıp basması, ancak elde ettiği yüksek kazançla⁴⁵ izah edilebilir.

Rusya'daki inorodestler (Rus olmayanlar) ya vaftiz edilmek suretiyle zorla veya misyonerlerlik yoluyla gönüllü olarak Hıristiyanlaştırılıp Ruslaştırılmışlardır. Zorla vaftiz etmek karşı koymalara ve gizlice eski inanişî sürdürmeye yol açtığı için ikinci yol daha çok tercih edilmiştir. Bundan dolayı misyonerler yeni bir yol deneyerek Türk çocuklarına yönelik Rusça eğitim veren okullar açmaya başlamışlardır. Açılan Rus okullarına gelen ve kendi milletinin yazı dilinden habersiz gençler bir süre sonra Rus alfabesine, diline ve kültürüne alışmış böylece onların misyonerlerle ortak çalışmalarına zemin hazırlamıştır. İlminski'nin "*Benim mermilerim inorodestler için çıkarılan kitaplar, inorodestlerin dilinde ibadeti sağlamak, kilisede inorodestlere Hıristiyanlığın propagandası yapmaktır.*" sözü İlminski'nin bir Türkolog olarak ne amaçla çalıştığını göstermektedir⁴⁶.

Müslüman olmayan Türk toplulukları bu anlayışla zorla vaftiz edilerek Hıristiyanlaştırılıp Rusya için bir tehdit olmaktan çıkarılmıştır Yazı dili olan Müslüman Türklerin ise alfabeleri Kiril alfabesi ile değiştirilerek

⁴³ User, age, s. 154.

⁴⁴ User, age, s. 167.

⁴⁵ User, age, s. 286.

⁴⁶ User, age, s. 148.

kendi tarih ve kültürleri ile bağları koparılmış, diğer Türk topluluklarından tecrit edilerek yalnızlaştırmak suretiyle bu iş gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

P. M. Melioranski, N. İ. İlminski, S. E. Malov gibi Rus Türkologları, Sait Halfin, Mirza Kazem Bek, Kayyum Nasırı, M. N. Kulayev, İbiray Altınarın, Çokan Velihanov, gibi Tatar, Başkurt ve Kazak aydın ve bilim adamlarını Kiril alfabesi kullanması gerektiği konusunda ikna etmişler onlar da bu alfabenin kullanılması konusunda Rus Türkologları ile ortak çalışmışlar, Rus misyonerler tarafından hazırlanan bu alfabelerle kitaplar basmışlardır⁴⁷. Bu hareketin başarıya ulaşmasındaki birinci esas Ortodoks kilisesine mensup din adamları ve misyonerlere akademik kimlikler verilmesi⁴⁸, ikincisi ise bölgedeki akademisyen olan kişilerin de akademisyen kisvesindeki kişilere yardımcı olup Rusya çarlığı adına politika geliştirmeleri olmuştur.

Bunlardan birisi, sayısız eserler vererek Türk diline hizmet ettiği ileri sürülen Wilhelm Radloff'tur. Temir'in şu tespitleri bir Alman olmasına rağmen Ruslar lehine nasıl misyonerlik yaptığını göstermektedir:

“Radloff, Sibirya, Altaylar, Moğolistan, Türkistan, Kırım ve İdil-Ural (Kazan-Ufa) bölgelerinde, Rusya'nın bir memuru olarak, bulunurken karşılaştığı ilim dışında bazı meseleler hakkında bilgi toplamış ve Rus hükümetine birçok raporlar da vermiştir. Bu raporlardan “gizli” sayılamayacak bir kısmını, Radloff hayatta iken türlü dergilerde makaleler halinde yayınlamışsa da esas gizli raporları uzun yıllar arşivlerde muhafaza edilmiş ve bazıları belki kısmen muhafaza edilmektedir. ...Radloff bir Rus misyoneri olmamakla beraber ve Kazan'da vazife gördüğü zaman Mercanî gibi Türk ileri gelenleri arasında müspet tesir bıraktığı halde adı

⁴⁷ User, age, s. 148-149.

⁴⁸ User, age, s. 147.

geçen gizli raporlarında kullandığı ifade ve ileri sürdüğü tekliflerin pek de hoş olmadığı meydana çıkar.”⁴⁹

Temir'in bu cümleleri Radloff'un da pek masum bir bilim adamı olmadığını göstermektedir.

Buna Sovyetler Birliği döneminde alfabe komisyonlarında yer alan, Türk dilinin bu günkü parçalanmışlığında rol oynayan pek çok Türkologu dâhil etmek mümkündür. Mesela, İlminski ve Ostroumov'un geliştirdiği ve Çarlık Rusyasının uyguladığı dil politikaları, Sovyetler Birliği döneminde siyasal amaçlarla Türkistan coğrafyasının bölünmesi ve Türk topluluklarının birbirine yabancılaştırılmasında temel unsur olarak kullanılmıştır⁵⁰.

Sovyet Birliğindeki Türkologlar, siyasal talimatlar doğrultusunda, yeni milletler ortaya çıkarmak için, mevcut lehçe ve şiveleri tespit ederek onları yine siyasal talimatlarla yazı dili haline getirmişlerdir. Aynı dil içindeki lehçe veya şivelerin farklılıkları tespit edilerek, bu farklılıklar zaman zaman siyasî organlar tarafından dikte ettirilmek suretiyle, aynı dili konuşan boylardan, farklılıklara dayalı, yeni milletler yaratılmaya çalışılmıştır⁵¹.

Sovyetlerin talimatına uymayan veya aksi görüş beyan edenlerle Sovyetlerin takip ettiği politikayı anlayıp karşı gelenler ise yok edilmişlerdir⁵². Sovyetler Birliğinde sadece 1923-1993 yılları arasındaki Stalin döneminde öldürülen insan sayısı 60 milyondur⁵³.

Rusya misyonerliğinin yansımalarını Çin Halk Cumhuriyetinde de görmek mümkündür. 1850'li yıllarda başlayan Doğu Türkistan'daki Türkler

⁴⁹ Temir, age, s. 22-36.

⁵⁰ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi* (çev. Mehmet Moralı), 2. Baskı, Metis Yayınları: İstanbul 2005, s. 107-121.

⁵¹ Roy, age, s. 117-120; Ahmet Bican Ercilasun, “Türk Dünyasında Alfabe ve Dil” *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları: Ankara 1993, s. 56-64.

⁵² Ahmet Buran, (), *Kurşunlanan Türkoloji*, Manas Yayınları, Elazığ 2007.

⁵³ Şuayip Karakaş, 20 Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 2, Güz 1996, TDK, Ankara, s. 279-317.

üzerindeki katliamlar Çin'i bir ulus devlet haline getirmeye çalışan "Büyük Çin" görüşünün sahibi Sun Yat Sen'in ortaya attığı "*Çin devleti sınırlarında yaşayan tüm milletler Çin ailesine mensuptur, bu nedenle ayrı milletlerin kültür, din ve dillerindeki farklar büyük Çin bünyesinde eritilmelidir.*"⁵⁴ görüşünden sonra bir soykırıma dönüşmüştür. Sun Yat Sen 1924 yılında general Çang Kay Şek'i askerî ve politik sistemlerini tanımak üzere Sovyetler Birliği'ne Sovyetler Birliğine göndermiş⁵⁵ ve Çin 1925 yılından sonra Sovyet-Rus misyoner politikalarını sistematik olarak uygulamaya başlamış ve katliamlar soykırıma dönüşmüştür.

Doğu Türkistan valisi Sheng Shi-cai'nin, 1933 yılında "Sovyetler Birliği Milliyetler Programına" sıcak baktığını ve uygulamaları benimsediğini⁵⁶ açıkça ifade etmesi, Komünist partisi iktidarından sonra alfabe ve dil üzerinde yapılan sistematik değiştirmelerle⁵⁷ uygulanan politikaların da Sovyetler Birliği ve Rusya merkezli olduğunu, Çin'in kendi milli misyonerliğini oluşturduğunu göstermektedir.

Yine Sovyet hükümeti 1949 ila 1963 yılları arasında çoğu Doğu Türkistan'da olmak üzere Çin'de 26 milyon insanın katledildiğini belirtmiştir⁵⁸. Çin hükümetinin kendisi 1949-1952 yıllarında idam edilen insan sayısını 2,4 olarak verirken gözlemciler 5 milyon olarak belirtir. Yine 1949'dan günümüze kadar Çin'de doğal olmayan yollarla ölen insan sayısı 60 ila 80 milyon arasında tahmin edilmektedir⁵⁹.

Daha acısı, ülkemizdeki birçok Türkologun batılı Türkologların art niyetle yaptıkları çalışmalara farkında olmadan alet olmalarıdır. Onların

⁵⁴ Yelda Demirağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2014, s. 229-245.

⁵⁵ Demirağ, agm, s. 229-245.

⁵⁶ User, age, s. 126.

⁵⁷ Sultan Mahmut Kaşgarlı, *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 47-49; User, age, s. 124-138.

⁵⁸ Sadettin Gömeç *Uygur Türkleri Tarihi*, 4. Baskı, Berikan yayınevi, Ankara 2011, s. 159.

⁵⁹ <http://tr.eastturkistan-gov.org/makaleler/15/cin-komunist-partisinin-oldurme-tarihine-dair/> (11.11.2014).

kullandıkları terimleri kabullenerek kullanmalarını, bu cümleden olarak söyleyebiliriz. Türkî diller veya Türkî cumhuriyetler ifadesi, dil mi, lehçe mi, şive mi tartışmaları bunlardan birkaçıdır.

Yakın zamana kadar köken ve milliyet olarak bütün Türkleri ifade eden Türk kelimesi, artık Rus bilim adamlarının gayret ve etkisiyle anlam daralmasına uğramıştır ve sadece Türkiye Türklüğünü ifade eder biçimde kullanılmaktadır. Rus ve Avrupa Türkolojisine göre Türk sadece Türkiye'de yaşayanların ismidir. Ruslar, Türkiye Türkleri için “*Turok*”(Türk), Türkiye dışında kalan Türkler için ise Türk dilli anlamına gelen “*Tyurski*”(Türkî) kelimesini kullanmaktadır. Türk dünyasını ifade etmek için Rusların kullandığı *Tyurski* veya Batılıların kullandığı Turkic kelimeleri “*Türk dilinde konuşan halklar*”, “*Türklere benzeyenler veya sonradan Türkleşmiş olanlar*” anlamlarına gelmekte ve Türkler arasındaki müşterekliğin sadece dilden ibaret olduğunu ifade etmektedir⁶⁰. Almanların, Türkiye Türklüğü için “*Türke(n)*” ve Türkiye dışındaki Türkler için “*Türk Volker*” (Türk halkları), İngilizlerin Türkiye dışındaki Türkler için “*Turkic*” (Türkî) kelimelerini kullanmaları tamamen Rus Türkologlarının etkisiyle 20. Asrın ikinci yarısında olmuştur⁶¹. Bu etki ile genel Türkçeyi ifade etmek için İngilizcede *Turkic Languages*, Almandada *Türkische Sprachen*, Rusçada *Tyurksky Yaziki* terimleri kullanılır olmuştur⁶². Bütün batının bir konuda aynı ağızla konuşmaları hepsinin bir merkezden belli bir amaç için çalıştıklarını da göstermektedir. Türkiye'de de meselenin vehametini fark edemeyenlerin Türk lehçeleri için Türk dilleri ve makale özetlerinde *Turkic Languages* teriminin kullanması Rus ve batı Türkolojisinin etkisidir.

⁶⁰ Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 1.

⁶¹ Ahmet Bican Ercilasun, “Söz Başı” *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları: Ankara 2007, s. 7-10.

⁶² Talat Tekin, “Türk Dilleri Ailesi: I” *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yayınları: Ankara 1997, s. 238-248.

Batı Türkolojisinin diliyle konuşmak, hafızamızdan Türkistan kelimesini silerek Orta Asya'yı, Türkiye dışındaki Türkleri için ise Türkî ve Türk dilleri kelimelerini yerleştirmiştir⁶³. Türkiye Türkolojisinde Türk lehçe ve şiveleri için dil terimini kullananlar, az olmakla birlikte, vardır. Talat Tekin'in Türkçe için yaptığı tasnif⁶⁴, kitap adları⁶⁵ ve bu konuyla ilgili makalelerinden⁶⁶ Türk şiveleri yerine Türk dillerini kabul ettiğini anlıyoruz. Bu konuda pek çok bilim adamı ile tartışmaya giren Tekin'in Rus ve Batılı Türkologların terminolojisini esas aldığını ve onların ölçüsünü bilimsel ölçü kabul ettiğini belirtmek gerekir.

Öztopçu, “*Bilimsel yayınlarda genellikle Modern Uygurca veya Yeni Uygurca adlarıyla bilinen bu Türk dili ile ilgili araştırmalar Batı'da oldukça erken başladı. Çoğunluğunu İsveçli, İngiliz ve Almanların oluşturduğu ve politik ajan, misyoner araştırmacı gibi görevlerle Doğu Türkistan'a gelen kişiler bölgede kaldıkları süre içinde Uygurca'yı öğrendiler ve daha sonra konuyla ilgili yayınlar yaptılar.*”⁶⁷ diyerek, özelde Uygur Türkçesi genelde Türkoloji ile ilgili yapılan çalışmaların amacını belirtir. Bu tespit, bütün çalışmalar için doğru kabul edilmese de özellikle, yabancılar tarafından yapılan çalışmaların amacını belirtmesi bakımından önemlidir.

Zeynalov da benzer şekilde “*Rusya'da Nikolay İlmiski'nin gayet ilmi metotlarla Kiril alfabesini kabul ettirmek istemesi, her Türk boyu için bir yazı dili uydurması ve Türkleri Hıristiyanlaştırmaya uğraşması hep*

⁶³ Ercilasun, 2007, s. 7-10; Devlet, age, s. 2.

⁶⁴ Talat Tekin, “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi” *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 13, Ankara 1989, s. 141-168.

⁶⁵ Talat Tekin-Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara 1995.

⁶⁶ Talat Tekin (1989), “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi” *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 13, Ankara, s. 141-168; “ ‘Türk Dilleri’ mi ‘Türk Şiveleri’ mi” I, s. 265-270; “Türk Şiveleri mi Türk Dilleri mi” II, s. 286-290; “Türk Dilleri Ailesi: I”, *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yayınları: Ankara 1989, s. 238-248.

⁶⁷ Kurtuluş Öztopçu, “Modern Uygurca ile İlgili Açıklamalı Bir Kaynakça” *Türk Dilleri Araştırmaları 1992*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4: Ankara, s. 155-170.

doğubilim adına yapılmıştı” (Zeynalov, 1993: 12-13)⁶⁸; “Kazan, Altay ve Yakutistan’da liselerin müfredatında Türk lehçelerinin öğretilmesi” ile “Fransa’da misyonerlerin Hıristiyanlığı yaymak için Osmanlı Türkçesi ve diğer Türk lehçelerini öğrenmeleri bunun neye yönelik olduğunu açıklamaktadır.”⁶⁹ diyerek Avrupa ve Rusya’da Türkoloji çalışmalarının gerçek amacına işaret eder.

Bundan hareketle Zeynalov“Biz iyi niyetli ve faydalı eserleri Türkbilim terimi altında, kötü niyetli, yanlış eserleri de Türkoloji adı altında belirtmeyi teklif ediyoruz. Ya da Türkler tarafından yapılan çalışmaları Türkbilim adı altında, yabancıların çalışmalarını ise Türkoloji adı altında belirtebiliriz. Böylece bilimin en temel unsuru olan «şüphe» bizi daha doğru yargılara götürecektir.”⁷⁰ cümleleriyle, Türkiye dışında yapılan Türkoloji çalışmalarının misyonerliğin bir parçası olduğu ve mutlaka çok dikkatli bir şekilde ele alınarak gözden geçirilmesi gerektiğini vurgular.

“Bu gün durum nedir?” diye soracak olursanız, eskisinden daha vahim olduğunu söylemek mümkündür.

1950 ve 60’lı yıllarda 3. Dünya ülkelerinde başlayan bağımsızlık hareketlerini engellemek için 1961 yılında Yeni Delhi’de yapılan bir toplantıda “Dünya Kiliseler Konseyi” kurulmuş ve karar mekanizmasında Alman ve Amerikalıların yer aldığı bu konsey Birleşmiş Milletler bünyesinde devletsiz teşkilat statüsünde resmen kabul edilmiştir⁷¹.

1963 yılında Meksika’da toplanan “Dünya Misyonerlik Konferansı”da, bu konferansın “Dünya Kiliseler Konseyine” entegre

⁶⁸ Ferhat Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (çev. Yusuf Gedikli), Cem yayınevi: İstanbul 1993, s. 13.

⁶⁹ Zeynalov, age, s. 13.

⁷⁰ Zeynalov, age, s. 14.

⁷¹ İsa İnandı, “Türk Dünyasında Misyonerlik”, Bilig, Yaz 1996, s. 34-48.

edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece misyonerliğe yasal bir hüviyet kazandırılmış⁷² ve uluslararası meselelere dahil ve etkinliği sağlanmıştır.

Bunun yanında misyonerler birçok uluslararası teşkilatta danışmanlık ve istişare edilen kuruluş statüsüne sahiptir. Bununla ilgili olarak ECO-SOC'ta 16, UNESCO'da 16, UNICEF'te 7, FAO'da 5, ILO'da 8, WHO'da 1 olmak üzere 53 misyoner teşkilatı bu uluslararası kuruluşlarla işbirliği halindedir ve danışmanlık hizmeti vermektedir. Bunun yanında bu kuruluşlara eleman verme yanında bu kuruluşlarda çalışanlara da kurs ve eğitim seminerleri vermektedir⁷³.

Dünya Misyonerlik Konferansının 1991 yılında Avustralya'nın Canberra şehrinde yapılan toplantısında alınan şu kararlardan ikisi bu gün yaşanan ve gelecekte yaşanacak benzeri olayların da habercisidir. Bunlar⁷⁴:

1. Kilise adalet için savaşmalı Hristiyanlaştırmayı gerçekleştirebilmek için **özgürlük hareketleri desteklenmelidir.**

2. Gelecek on yıl için **çoğulculuk, sosyo-kültürel hareketler ve diyalog konuları işlenerek** kilisenin doğrudan ulaşamadığı yerlere girmesi sağlanacaktır.

Bu iki maddenin gerçekleştirilmesi için uygulanacak teknikler ise⁷⁵

1. toplumların sosyo-ekonomik yapısı ile politik sistemlerini tetkik edip toplumlardaki sosyal gerilimleri ve ayrılıkları belirlemek,

2. Toplum içinde köylü-şehirli, okumuş-cahil, zengin-fakir, çalışan-işsiz gibi birbirine önyargılı kesimler ile varlıklarını duyuramayan grupları tespit etmek,

⁷² İnandı, agm, s. 34.

⁷³ İnandı, agm, s. 35.

⁷⁴ İnandı, agm, s. 34-35.

⁷⁵ İnandı, agm, 35-36.

3. Tespit edilen bu gruplardan, az veya zayıf olan, sesi fazla çıkmayan ya da zulme uğradığını düşünenler yanında yer alarak mevcut yönetim veya otoriteye onların yanında yer alıp sisteme karşı birlikte mücadele etmek,

4. Benzer durumda olan grupları bir araya getirerek birliği sağlamak ve onları teşkilatlandırmaktır.

Bunlar ise yardım, barış ve çevre dernekleri vasıtası ile gerçekleştirilmiş ve halen de gerçekleştirilmeye devam edilmektedir.

Misyoner yetiştirme ve onlara yeni ufuklar kazandırma konusunda en etkili olanlar ise Türkologlar ve şarkiyatçılardır.

13. Yüzyıldan beri Türkler üzerinde yapılanların tek merkezli ve sistematik bir misyonerlik faaliyeti olduğunu İsa İnandı'dan yaptığımız alıntılar da göstermektedir.

İnandı'nın *“Hristiyanlığın dışındaki diğer dinlere mensup toplumlar, kendilerini direkt olarak Hristiyan misyonerlerinin çalışmaları neticesinde Hristiyanlık ile karşılaşmış olarak hissetmeseler de, bilakis batılı hayat şekli, teknik ve dünya medeniyeti tarzında dünya milletlerinin zihinlerinde Hristiyanlık felsefi alt yapısını bulmuştur artık. Bundan dolayı misyonerler bütün dünyada bu elle tutulabilecek kadar bariz olan hayranlık ve her durumda batıyı baz alma kompleksinden istifade etmekte.”* tespiti eğitim sistemimizden günlük hayatımızda yaşadığımız her konuda, televizyonlarda izlediğimiz dizilerden basın yayınımıza kadar farkında olmadan ne kadar misyonerliğin propagandasına maruz kaldığımızı göstermektedir.

Sonuç olarak, bu gerçeğin farkına varılıp bir şuur süzgecinden geçirilmediği müddetçe üretmediğin bilgi senin değildir ve üretmediğin bilgi elinde kelepçe boğazında bir zincirdir. Türk dili, kültürü, tarihi, coğrafyası, etnografyası, sanatı, demografik yapısı vs hakkındaki batılı kaynakların verdiği bilgilerin tamamının bir misyon anlayışıyla kaleme alındığı göz ardı edilmemelidir. Özellikle kendi alanıyla ilgili söylemek

gerekirse Türkiye dışındaki Türkologların yaptıkları çalışmalarla paha biçilmez derlemeler, göz ardı edilemez fakat, bunları vazgeçilmez tek kaynak ve dikkatle gözden geçirmeden doğru olarak kabul etmek de bir gaflettir ve tarihin tekerrürü anlamına gelir. Çünkü bu çalışmaları yapan kişilerin iyi niyetli olduklarından emin olmak mümkün değildir. Bu eserler okullarda okutulurken veya bunlar esas alınarak yeni bilgiler oluşturulurken bu gerçeğin göz ardı edilmemesi gerekir.

KAYNAKLAR

- ARIK, Murat (2008), *Esik Kurganı, Buluntuları ve Türk Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2008, s. 24, 52-57.
- BURAN, A.-Alkaya, Ercan (2006), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, 4. Baskı, Akçağ Yayınları: Ankara.
- BURAN, Ahmet (2007), *Kurşunlanan Türkoloji*, Manas Yayınları, Elazığ.
- ÇAĞATAY, Saadet (1944), “Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, C. 2, S. 5, Ankara: s. 759-772.
- ÇAĞATAY, Saadet (1944), “Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, C. 2, S. 5, Ankara: s. 759-772.
- DEMİRAĞ, Yelda (2014), “1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 229-245.
- DEVLET, Nadir (1989), *Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1993), “Türk Dünyasında Alfabe ve Dil” *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları: Ankara, s. 56-64.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007) “Söz Başı” *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları: Ankara, s. 7-10.
- EREN, Hasan (1998), *Türklük Bilimi Sözlüğü I Yabancı Türkologlar*, TDK: Ankara.
- GABAİN, Annemarie Von (1988), “Codex Cumanicus’un Dili”, *Tarihi Türk Şiveleri*, (çev. M. Akalın), Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü: Ankara, s. 67-109.
- GÖKALP, Ziya (2002), *Türkçülüğün Esasları*, (sadeleştiren Yalçın Toker), 4. Baskı, Toker Yayınları: İstanbul.
- GÖMEÇ, Sadettin (2011), *Uygur Türkleri Tarihi*, 4. Baskı, Berikan yayınevi, Ankara.
- GÜNAY, Nasuh(2005), *Günümüz Türkiye’inde Misyonerlik Faaliyetleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta, s. 123-126.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2007), *Misyonerlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

- İNANDI, İsa (1996), "Türk Dünyasında Misyonerlik", *Bilig*, S. 2, Yaz 1996, s. 34-48.
- İNANDI, İsa (1996), "Türk Dünyasında Misyonerlik", *Bilig*, S. 2, Yaz 1996, s. 34-48.
- KARAKAŞ, Şuayip (1996), 20 Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 2, Güz 1996, TDK, Ankara, s. 279-317.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut, *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- OYMAK, İskender (2010), *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yayınları: Ankara.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), "Modern Uygurca ile İlgili Açıklamalı Bir Kaynakça" *Türk Dilleri Araştırmaları 1992*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 4: Ankara, s. 155-170.
- ROY, Olivier (2005), *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi* (çev. Mehmet Moralı), 2. Baskı, Metis Yayınları: İstanbul.
- SUNAR, Lutfi (2007), "XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı", *Sosyoloji Dergisi*, S. 14, s. 57-80.
- TAVKUL, Ufuk (2003), "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 15, Bahar 2003, Ankara, s. 45-82.
- TEKİN, Talat (1989), "Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi" *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 13, Ankara, s. 141-168.
- TEKİN, Talat (1997), " 'Türk Dilleri' mi 'Türk Şiveleri' mi", *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yayınları: Ankara, s. 265-270;
- TEKİN, Talat (1997), "Türk Şiveleri mi Türk Dilleri mi", *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yayınları: Ankara, s. 286-290.
- TEKİN, Talat (1997), *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (1997) "Türk Dilleri Ailesi: I" *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yayınları: Ankara, s. 238-248.
- TEKİN, Talat-Ölmez, Mehmet (1995), *Türk Dilleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- TEMİR, Ahmet (1991), *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri Hayatı, İlmi Kişiliği Eserleri*, TDK Yayınları: Ankara.
- TUNA, Osman Nedim (1990), *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi*, TDK, Ankara.
- TUNA, Osman Nedim (1992), "Altay Dilleri Teorisi", *Türk Dünyası El Kitabı Dil-Kültür Sanat*, C. 2, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 7-58
- TURAN, Ömer (2002), *Avrasya'da Misyonerlik*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları: Ankara.
- USER, Hatice Şirin (2006), *Başlangıcından günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ yayınları, Ankara.

YILDIRIM, Uğur (2005), *Dünü, Bugünü, İyüzü ve Perde Arkasıyla Türkiye'de Misyonerlik*, Otopsi Yayınları: İstanbul.

ZEYNALOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (çev. Yusuf Gedikli), Cem yayınevi: İstanbul.

<http://tr.eastturkistan-gov.org/makaleler/15/cin-komunist-partisinin-oldurme-tarihine-dair/> (11.11.2014).

AHISKA TÜRKLERİ KİMDİR ?

Кто такие Ахыска Турки ?

İbrahim MİŞİNADZE*

Özet

Dede Korkut Kitabında "Ak-Saka" biçiminde anılan Ahıska çok eski bir Türk yurdudur. Bu bölgede 9. yüzyıldan itibaren Türk nüfusu yoğunluk kazanmıştır. Ahıska, coğrafi bakımdan Güneybatı Kafkasya'da Gürcistan sınırları içinde yer alan ve Türkiye'nin kuzey Doğusunda bulunan bir bölgenin vilayetidir. Ahıska 200'ün üzerinde köyden oluşan bölgedir. Ahıska Türkleri, merkezi Ahıska şehri olan ve 1944 sürgününe kadar Gürcistan'ın Güneybatı bölgesinde yaşamış yerli ahalidir. Ahıska Türkleri kendilerini Türk olarak tarif etmekte ve Türkçe konuşmaktadır. Ana dili Gürcüce ya da Rusça olan Ahıska Türkü yoktur. 1939-1940'yy II. Dünya Savaşı döneminde 40 bin civarında Ahıska Türkü SSCB saflarında askere alınarak cepheye gönderilmiştir. Ahıska Türkleri, 14 Kasım 1944 yılında Stalin tarafından sürgüne uğradı ve orta Asya'ya sürülerek Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a yerleştirildi. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Özbekistan'ın Fergana vadisinde yaşayan Ahıska Türkleri 1989 yılında etnik bir gerilim sırasında büyük bir şiddete uğradı. Bu trajedinin ardından bölgedeki Ahıska Türkü nüfusu tamamen göç etmek zorunda kaldı.

Anahtar Kelimeler : Ahıska Türkleri, Ahıska, Sürgün

Реферат

Ахыска-Турки также название Турки месхетинцы субэтническая группа турок происходит из области Ахыска на Юго Западе Грузии. Говорят на одном из восточно-анатолийских диалектов турецкого языка. Верующие-Мусулмане, суннитского толка. Территория исторической Ахыска соответствует четырем нынешним административным районам Грузии-Адыгенскому, Ахалцихскому, Аспиндзскому и Богдановскому, входящим в край Ахыска, а также сопредельным районам Турции. Ахыска-Турки говорят на одном из восточно-анатолийских диалектов Турецкого языка. Язык Ахыска Турков является непосредственным продолжением старотурецкого языка, на котором говорили тюркоязычные населения Анатолии в средние века. Сами Турки Ахыска считают себя Турками. В Грузии их считают Грузинами. В начале ноября 1944 года районы расселения Турок были блокированы войсками, а после объявления военного положения на рассвете 15 ноября началось бесчеловечная депортация мирного населения. За несколько дней из 220 сел было депортировано 125 тысяч человек. Декабря 1944 года было выселено 92.307 человек. Депортированные Турки, ограничены в свободе передвижения, ущемлены в социальных и гражданских республик Средней Азии и Казахстана. В течение 12 лет они жили в статусе спецпереселенцев, в условиях комендантского режима, в обстановке полного бесправия и произвола но даже такие испытания и лишения не сломали дух Турков-Ахыска. В 1989 году в Ферганской долине Узбекистана были спровоцированы кровавые погромы, главными жертвами которых стали Ахыска-Турки.

ключевые слова: Турки-месхетинцы, месхетинцев, изгнание

* Niğde Üniv., Uluslararası İlişkiler Böl., E Posta: ahmedova.madina.ahmedovna@mail.ru

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Ahıska Türkleri, Gürcistan'ın Ahıska bölgesinden gelen Türk kökenli Müslüman nüfusuna verilen addır. Rusların bu bölgeye verdiği coğrafi isim, Meshetya'dır. Bundan dolayı Meshet Türkleri olarak da adlandırılırlar. Milattan sonra 482 yılından kalma bir kaynakta ve Dede Korkut Kitabında “ Ak-Saka” biçiminde anılan Ahıska çok eski bir Türk yurdudur. Bölge Kars'ın kuzeyinde, Kur ırmağının solunda ve yukarı kesiminde yer alır. Birçok araştırmalarda Ahıska ve çevresinde Türklerin varlığı milattan öncelere kadar dayandırılmakla birlikte, 9. yüzyıldan itibaren bölgede Türk nüfusu yoğunluk kazanmıştır. Ahıska, Gürcistan'ın güneybatısında Türkiye ve Ermenistan'la sınırı bulunan bir bölgedir. Gürcü kaynaklarında Meskhetiya olarak adı geçen bu coğrafya, Türklerin çok eski yerleşim merkezidir. “Dede Korkut ” Hikayeleri'nde Ak Saka olarak anılan Ahıska'dan, Evliya Çelebi'nin “Seyahatname” eserinde de söz edilmektedir. Günümüzde Ahıska bölgesi terimi, 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Türkiye sınırları dışında kalan ve Gürcistan'ın Güney-Batı bölgesindeki Adigön,Ahıska,Aspinza,Ahılkelek ve Bogdanovka ile bu idari birimlere bağlı 200'ün üzerinde köyden oluşan bölgedir. Ahıska Türkleri, Mesket Türkleri de bu bölgede yaşarken, 1944 yılında sürgün edilen ve bir daha bu topraklara dönemeyen Türkleri ifade etmek üzere kullanılır. Ahıska Türkleri terimi de Mesket Türkleri terimi de etnik adlandırma değil coğrafi bir adlandırma olup, Ahıska bölgesi ve Türkleri Anadolu Türklüğünün coğrafi ve demografik bakımdan tabii devamıdır.

Ahıska Türklerinin Sürgün Edilmesi

1939-1940 yıllarında yani II.Dünya Savaşı döneminde 40 bin civarında Ahıska Türkü SSCB sıralarında askere alınarak cepheye gönderilmiş. Ahıska Türkleri 14 Kasım 1944 yılında Stalin tarafından tren vagonlarına doldurularak gidecekleri yere kadar aşağı inmemek koşulu ile kapalı tren vagonlarında orta Asya'ya sürülerek Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a yerleştirildi. Bu hiçbir resmi suçlamaya dayanmayan sürgünün gerekçesi olarak Stalin ve yönetiminin Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girebileceği ve Türkiye sınırındaki bölgelerde yaşayan Ahıska Türkleri'nin Türkiye ile işbirliği yapabileceği endişesi genel kabul görmektedir. Her Ahıskalı aile bu yolculukta mutlaka akrabasını, yakınlarını kaybetmiştir. Hiç bir suçları olmayan çocuklar, yaşlılar insanlık dışı şekilde yurtlarından atılmıştır.

Ahıska Türklerinin Dünyadaki Sayısı

Görüldüğü gibi dünyanın 9 ülkesinde Ahıska Türkleri yaşamaktadır. Bu ülkeler ve yaşayanların sayısı şu şekildedir:

AHISKA TÜRKLERİNİN YAŞADIĞI ÜLKELER	AHISKA TÜRKLERİNİN SAYISI
Türkiye	40,000- 60,000 arası
Kazakistan	150,000- 170,000 arası
Rusya Federasyonu	70,000- 90,000 arası
Azerbaycan	90,000 – 110,000 arası
Kırgızistan	45,000 – 50,000 arası
Özbekistan	20,000 – 25,000 arası
Ukrayna	10,000 civarında
Amerika Birleşik Devletleri	10,000 civarında
Gürcistan	1.000 civarında

Ahıska Türkleri'nin ana dili Türkçe'dir. Konuşma şivesi Mesheti bölgesine komşu olan Ardahan ve Artvin illerindeki ağzın bir kısmına ve Azeri Türkçesi'ne çok benzer. Ahıska Türkçesi ,Ardahan, Olur, Oltu ve Şenkaya, Göle'de konuşulan ağzın aynısıdır. Tortum ve İspir ağzına ise çok benzer. Posof, Artvin, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ağzına biraz daha uzaktır. Ana dili Gürcüce ya da Rusça konuşan Ahıska Türkü yoktur. Milli oyunlar lezginka, karabah ve bardır.

Sonuç

Ahıska Türkleri, Kuzey Kafkasya ülkelerinde de kendilerini emniyette hissetmemektedirler. Açıkça belirtmek gerekirse ilk sürgün yerlerinden ayrılmak zorunda kalarak eski Sovyet coğrafyasında yerleştirilen bu insanlar, vatandaşlık haklarından mahrum olarak kendi meslekleriyle ilgisi olmayan işlerde çalışarak hayat mücadelesini vermektedirler. Kısacası Ahıska Türkleri, buldukları ülkelerde güven içinde değiller. Şu ana kadar Rusya'nın Krasnodar bölgesinden ABD'ye yerleşen Ahıska Türkleri'nin sayısı 10.000 civarındadır. Krasnodar bölgesine SSCB dağılmadan önce gelmiş olmalarına rağmen Krasnodar makamları Ahıska Türklerine vatandaşlık vermiyordu. Bu gün Ahıska Türkleri'nin Ahıska topraklarına yerleştirilmemesindeki büyük engellerden biri de, Gürcistan hükümetini 'Ahıska Türklerini, *aslında Müslüman Gürcüler* olarak görmesidir. Bundan dolayı bu halkın kimlik belgelerinde Gürcü olduklarını yazılmaktadır. Ahıska Türkleri kendilerini Türk olarak görmekte ve ifade etmekte ve Türkçe konuşmaktadır. Gürcistan hükümetinin şartlarını kabul etmemektedirler. Ahıskalılar, bu kadar sürgün ve kırgına rağmen milli kimlik ve ata yurtları hususunda taviz vermek istememekte. "Biz Türküz, önceki vatanımıza dönmek ve yurdumuz Ahıska'yı şenlendirmek istiyoruz ,başka bir emelimiz yoktur" demektedirler.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Турки-месхетинцы, они не чувствуют себя в безопасности на Северном Кавказе. Откровенно говоря, депортированный народ расселенный в бывшем Советском Союзе были лишены гражданских прав в борьбе за жизнь, работая на должностях, не связанных с их профессией. Турки-месхетинцы, до сих пор не чувствуют себя уверенно в странах. 10.000 Турков Месхетинцев были переселены в США из Краснодарского края. Несмотря на то что они жили в Краснодарском крае до распада СССР, не дали им гражданство и были ущемлены их права. В настоящее время главным препятствием для возвращение на родину является, то что Грузинские власти считают их Грузинами Мусульманами, и утверждает депортированный 1944 году это Грузины Мусульмани. Кроме этого обязывают их записать в графе национальности грузинами. Изгнанные,обездоленные Турки Месхетинцы хотят добиться своей земли предков. Они говорят: “Мы Турки хотим вернуться на свою родину”.

OSMANLI'DA FİNANS KÜLTÜRÜ VE KULLANILAN

FİNANSAL ARAÇLAR

Kemal ŞAŞA*

ÖZET

Osmanlı Devleti altı asırdan fazla bir süre çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Farklı kültür ve dinlerin yer aldığı bu coğrafyada doğal olarak gelişen bir finansal yapının yanında, devletin resmi dini olan İslam ekonomik yapı üzerinde etkili olmuştur. İslam dinin gerektirdiği finansal araçların yanında yine İslami kurallara uygun şekilde kendine has bir finansal kültür var olmuştur. Çalışmada öncelikle bir İslam devleti olan Osmanlı'da kullanılan İslami finans araçları ile ilgili bilgiler verilecektir. Sonrasında ise Osmanlı zamanında ortaya çıkan ve günümüzdeki ekonomik buhranlara çözüm olabilecek Para vakıflarının finansman yöntemlerinden olan mudaraba, murabaha, bidaa, muşaraka, bey bil vefa ve karz-ı hasen gibi fon kullandırılma biçimleri hakkında bilgiler verilecektir. Değerlendirme kısmında, Osmanlı finansal yapısının günümüzdeki İslam dünyasındaki yansımalarının neler olduğu ve İslam ülkelerinin finansal sorunlarının çözümüne yapacağı katkılar örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İslami Finans, Osmanlı'da Finans*

Giriş

Büyük topraklara sahip olan Osmanlı devleti bünyesinde de çeşitli ırklar, dinler ve kültürler barındırmakta idi. Osmanlının bu karma kültürel yapısı gereği kullanılan finansal araçlar ve sistemlerde farklılık göstermektedir. Bu sistemlerin başında vakıflar gelmektedir. Vakıfların ekonomik sistem içerisinde bir finansman aracı olarak kullanılması para vakıfları sayesinde olmuştur. Para vakıfları bölgesel olarak ortaya çıkmakta olup zamanla başka bölgelerde de faaliyet göstermişler ya da benzer para vakıflarının ortaya çıkmasına örnek teşkil etmişlerdir. Para vakıfları birer finansal araç olmakla beraber, faaliyette buldukları coğrafyanın toplumsal kültürün ve iktisadi hayatlarının gelişmesinde önemli katkılar sağlamaktadırlar. Osmanlı da Para vakıflarının yanı sıra diğer İslami finans araçları da kullanılmaktadır. Bunların başında mudaraba (kar paylaşımı), muşaraka (kar- zarar paylaşımı), icara (finansal kiralama), murabaha

* Adıyaman Üniversitesi. Gölbaşı M YO, Öğr. Gör., E Posta: ksasa@adiyaman.edu.tr

(maliyet ve kar paylı satış), sukuk (finansman bonoları) gelmektedir. İslami finans araçlarının yanı sıra yine Osmanlı ya has ve bu günkü ekonomik buhranlara çözüm olabilecek Karz-ı hasen ve Bey bil vefa sistemleridir. Bu sistemlerin temelini sosyal dayanışma, birlik ve beraberlik içinde kalkınma oluşturmaktadır. Karz- ı hasen finansal sorunlara bir çözüm olmakla beraber manevi yönü olan bir kurumdur. Karz konusu ile ilgili Kuran-ı Kerimde altı ayet yer almaktadır. Bu özelliğinden dolayı Karz-ı hasen sisteminin Osmanlı da ayrı bir önemi bulunmaktadır. Tüm bunların yanında Osmanlı inanç yapısı gereği bu sistemlerin dini boyutu sorgulanmış ve muhalif görüşler ortaya atılmıştır. Bu çalışmada Osmanlıda uygulanan bu sistemlerin diğer yönleri bir tarafa bırakılarak günümüz finansal yapısına uygunluğu üzerinde durulmuştur. Para vakıfları, Karz-ı hasen ve diğer İslami finans sistemlerinin günümüz dünyasının içerisinde bulunduğu ekonomik çıkmazlar ve sosyal bunalımlara sağlayacağı katkılar açıklanmış ve bu sistemlerin alternatifleri değerlendirilmiştir.

Vakıf ve Para Vakıfları

Vakıf kelimesi Osmanlı da kullanılan dillerden biri olan Arapça kökenli bir kelimedir. Anlam olarak “durdurma, alıkoyma, bağlama, bir malı veya mülkü satılmamak kaydıyla bir hayır işine bağışlamadır (Develioğlu, 1993). Diğer bir tanımlamada vakıf, bir mülkü kamunun menfaatine veya bir hayır işine devamlı olarak terk eylemek olarak açıklanmıştır (Armağan, 2006:2) Vakıflar yapı ve işlev açısından incelendiğinde bir hayır müessesesi olduğu kolaylıkla görülecektir. Dini duyguların insan ve toplum üzerindeki tesiri ile ortaya çıkar ve gelişir. Allah semavi kitaplarda yardımlaşması emretmiş ve Peygamberler de örnek hayatları ile bu yardımlaşmayı somut hale getirmişlerdir. İlahi kaynaklı yardımlaşma kurumu olan vakıflar, İslâm Dünyasının da hızla gelişmiş ve Müslüman toplumların sosyal, siyasal ve ekonomik yapısında büyük bir önem kazanmıştır. Osmanlı döneminde vakıflar emekleme dönemini tamamlayarak hızla yükselişe geçen bir toplumsal yapı haline gelmiştir. Çeşit ve kapsam açısından toplumun her noktasında kendini hissettirmiştir. Yine Osmanlı Devleti'nde toplum yapısını, sosyo ekonomik açısından incelediğimizde sosyal adaletin, fırsat eşitliğinin, dengeli gelir ve adil dağılımının temin edilmesinde vakıfların büyük bir öneme sahip olduğunu

görmekteyiz. Vakıf sistemi içerisinde gayrimenkuller ve menkuller olmak üzere iki tür mal varlığı bulunmaktadır. Gayrimenkul mal olarak nitelendirilen cami, medrese ve misafirhane gibi hizmet binaları vakıf amacı doğrultusunda kullanılırdı. Menkuller ise belirli bir gelir elde edilmek üzere ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunulur. Elde edilen gelirler ise yine borçlulara, yolda kalmışlara ve diğer ihtiyaç sahiplerine yardım için kullanılırdı (Kayahan ve Görkaş, 2009:213). Osmanlıda döneminde devlet; kamu hizmetlerini yerine getirilmesinde finansal kaynakların kullanılmasında tek yetkili mercidir. Bu açıdan Osmanlı Devletinin mali teşkilatı; merkezi teşkilat, tımar (taşrada) ve vakıflardan oluşur (Tabakoğlu, 2002:616). Merkezi maliye, devlete ait gelir ve gideri düzenlerdi. Tımar yapılan toprak tahsislerinin usulüne göre işletilmesini sağlayan bir sistemdir. Vakıflar sistemin gönüllülük esasına göre çalışan en önemli unsurudur. Vakıflar; eğitim, sağlık, barınma, din işlerinin yürütülmesi ve sosyo ekonomik dengenin sağlanmasında kendini kanıtlayan en önemli mali unsurdur.

Vakıfların ortaya çıkış serüvenine bakıldığında, insanlık tarihi kadar eski olduğu görülecektir. Çünkü bu kurumlar insanların ya da toplumların gerek maddi gerekse manevi ihtiyaçlarını gidermek için oluşturulmuşlardır. Örneğin; çarşı, han, imalathane, yol ve köprü gibi işler alt yapı ve imar vakıfları; cami, mescit, kütüphane gibi yerler dini ve kültürel hizmetler vakıfları; sağlık hizmetleri sağlık vakıfları; medreseler ve diğer eğitim hizmetleri eğitim vakıfları tarafından yerine getirilirdi. Örneğin Osmanlı döneminde eğitim hizmeti medreseler tarafından verilir, devlet eğitim için hazineden bir pay ayırmazdı. Eğitim hizmeti veren vakıflara hali vakti yerinde olanlar, sultanlar, idareciler ve ileri gelen devlet adamları bu medreselere bir vakfiye tanzim ederek devamlılığını garanti altına alırdı (Akdemir, 2007:101).

Para vakıfları, bir gayrimenkul malın değil de belirli bir paranın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türleridir. Bu vakıflarda para, “mütevelli heyeti” olarak adlandırılan ilgili sorumlu kişiler tarafından işletilir, elde edilen kar vakfın kuruluş amacına göre harcanır (Çizakca, 1993: 67). İşleyiş açısından para vakıflarının diğer vakıf türlerinden pek bir farkı yoktur (Özcan,2008: 126). Bu vakıflar Osmanlı’ya özgü olup ilk olarak ne zaman

ortaya çıktığı belli değildir. Osmanlı' da para vakıfları ile ilgili ilk örneklere II Murat ve Fatih Sultan Mehmet Han dönemlerinde rastlanılmaktadır. İstanbul Tahrir kayıtlarına göre en eski tarihli para vakfı miladi 1461'dir (Kurt, 1996:170). İstanbul' da Fatih'ten itibaren 1161 para vakfı kurulmuştur (Döndüren, 2008:4). Bu sayı o dönemde vakıflara ne kadar önem verildiğinin bir kanıtıdır.

Para vakıfları diğer vakıf türleri gibi faaliyette bulunurdu. Fakat para vakıfları ellerindeki nakitleri ihtiyaç sahiplerine verdikten sonra geri ödeme zamanında anapara dışında belli oranlarda ek getiri istemişlerdir. Bu durum riba yani faiz konusunu gündeme getirmiştir. Çünkü Osmanlı şeri hükümlere göre yönetilirdi ve faiz İslam dinine göre haram sayılmıştır. Bu durum bir takım eleştirileri beraberinde getirmiştir. Para vakıflarının sayıca artışı ve bu tür tartışma eleştirilerin yaygınlaştığı ve beraberinde caiziyet tartışmalarının da yoğunlaştığı dönem Kanuni zamanına denk gelmektedir (www.vakar.org). Kanuni'nin ilk şeyhülislamlarından İbn-i Kemal ve daha sonraki şeyhülislamlardan Ebusuud Efendi para vakıflarının kurulabilmesine yönelik olumlu fetva vermişlerdir.

Para vakıflarının fıkhi tarafı elbette ki önemlidir ve olmazsa olmazdır. Ancak çalışmamızın esas konusu para vakıflarının işlevleri ve günümüzdeki finans sorunlarına alternatif çözüm yolları araştırmaya yönelik olduğundan konunun bu boyutu üzerinde fazlaca durulmayacaktır.

Para vakıflarının kuruluşu diğer vakıf türleri gibidir (Kayahan ve Görkaş, 2009:216). Osmanlı da para vakıfları ya vakıf kurucusunun doğrudan hazırladığı kuruluş vakfiyesini kadıya tescil ettirir ya da ölümle birlikte vasiyet yoluyla geçerlilik kazanır (Özcan, 2003:51).

Kadı ya tescil edilmek üzere sunulan vakfiyenin içeriği şöyle sıralanmaktadır (Kayahan ve Görkaş, 2009: 216)

- Giriş (Allah'a hamdu sena, vakıf kurmanın ecrü sevabı, konu ile ilgili ayet ve hadisler)
- Vakfedilen malların listesi
- Vakfın idare şekli

- Gelirlerin harcanma şekli
- Vakıf yöneticileri, çalışanları ve ücretleri
- Vakfın hukuka uygunluğuna dair hakim kararı
- Nihayet tarih ve belgenin üst tarafında hakim in mührü olmalıdır.

Bu şekilde kadıya sunulan kuruluş belgeleri kadının da olurlarını alarak tescil edilir ve faaliyete başlarlardı. Bu durum Osmanlı döneminde kurumsallaşmanın var olduğunu ve işlerin belli bir düzen içinde yürütüldüğünü göstermektedir (Çelik ve Şaşa, 2013:37).

Para Vakıflarının Fon Kullandırma Şekilleri

Para vakıfları İslami esaslara göre ihtiyaç sahiplerine fon kullandırır. Fon kullanıcılarının geri ödeme şekillerine göre bir takım sınıflandırmalar yapılmıştır. Çizakça (1993:70) bu sınıflandırmayı şu şekilde yapmıştır.

- Mudaraba
- Bidaa
- Murabaha

Mudaraba; sermaye ile iş arasındaki kar ortaklığıdır. Para vakıflarının en fazla kullanabileceği mudaraba finans metodunda Vakıf, teşebbüsün bütün masraflarını karşılar. Başka bir ifadeyle, yapılan yatırımdaki tüm sermayenin sahibi Para vakfidir. Fon kullanan müşteri ise, işe emek ve ustalığını koyar (Özsoy, 2012, s. 63). Bu uygulamada bir taraf proje için gerekli sermayeyi verirken (raab al-mal) diğer taraf (mudarib) işin yapılmasından sorumlu olur. Mudarabanın en önemli özelliği, sermaye sağlayan vakfın kesin bir kar talep edememesidir. Kar paylaşımı önceden belirlenen oranlarda yapılırken, mudaribin ihmali dışındaki zararlar tamamen sermayedara aittir (Altaş, 2008, s. 19). Bu işlemde mudarib'in zarara karşı herhangi bir sorumluluğu yoktur. Yani zararı sadece kendi emeği ile sınırlanmış olacaktır. Zarar durumunda Para vakfi sermayesini kaybetme durumunda kalacaktır. Bu durum para vakfının geleceği için

büyük risk teşkil etmektedir. Bu durumdan dolayı para vakıfları tarafından pekte tercih edilmemesinin nedeni bu olabilir. Ortaklık sonunda kar elde edilmiş ise anapara geri ödenmekte ve yapılan anlaşma şartlarına göre karın belli bir kısmı da vakfa gelir olarak geri ödenmektedir. Para vakıfları tarafından kullanılan bu yöntem günümüzde ki risk sermayesi ile benzerlik göstermektedir.

Bidaa, sermaye sağlayan para vakfının iş sonunda karın tamamını almasıdır. Bu sistemde para vakfı, fon sağlarken, mülkiyeti de elinde bulundurmaktadır. Girişimcinin bu işten maddi olarak bir çıkarı yoktur. Bu sistem para vakıflarında çok az kullanılmıştır. Çünkü maddi olarak herhangi bir çıkarı olmayan girişimcinin zarar riski yüksek olmakta bu da para vakfı için büyük bir risk teşkil etmektedir.

Murabaha; üzerinde anlaşmış bir kar veya kar oranı ile malların satılmasıdır (Yardımcıoğlu ve Yıldız, 2015:7). Vakfın elindeki sermayenin ya da nakdin daha önceden belirlenmiş olan belli orandaki bir getiriye sağlayacak biçimde işletilmesidir. Bu gelir faiz, riba, faide, ribh gibi isimlerle açıklanır. Para vakıfları aslında sermaye ortaklığı biçimleri olan mudaraba ve müşaraka gibi sistemleri uygulama tercih etmedikleri görülmektedir (Cantürk ve Görkaş, 2009:218). Daha çok kısa vadeli ve daha önceden belirlenmiş bir getiri sağlayan murabaha yöntemi seçilmiştir. Uygulamada böyle bir olduğundan, bu sermayenin işletilmesinde tefeciliğin önüne geçilebilmesi ve yüksek riba oranlarının önüne geçmek amacıyla bir takım sınırlamalar ve yasaklamalar getirilmiştir (Özcan, 2003:53).

Muşaraka yönteminde, para vakfından sermaye sağlayan girişimci emeğinin yanında belli bir oranda sermaye yede ortak olmaktadır. Mudaraba sisteminde girişimci sadece emeği ile ortak olmak idi. Bu sistemde girişimci hem emeği için hem de iş için getirdiği sermaye oranında kar almaktadır. Yani mudaraha sistemine göre daha fazla kar payı alabilmektedir. Zarar durumunda ise girişimci getirdiği sermayeyi kaybetmektedir. Bu durumda Para vakfı da sermayesi oranında zarara ortak olur. Bu sistemde para vakfının taşıdığı risk diğer sistemlere oranla daha düşüktür. Çünkü müteşebbis emeğinin yanında sermayesi ile de ortak olduğundan, sermayesini muhafaza etmeye çalışırken para vakfının sağladığı sermayeyi de muhafaza eder.

Karz-ı Hasen

Karz-ı hasen, “karz” ve “hasen” kelimelerinden oluşan bir terkiptir. Sözlükte ise bir şeyi “kesmek, koparmak ve karşılık vermek” anlamına gelen karz, terim olarak birine geri vermek üzere mal ve ürün vermek veya birine ödünç borç para ve döviz vermek demektir (<http://www.islamdahayat.com>). “Hasen” kelimesi ise tamlamada “karz” kelimesinin sıfatı olup “iyi ve güzel” anlamına gelir. Kur’an dilinde “karz-ı hasen”; ihtiyaç sahiplerine Allah rızası için güzelce ödünç verme ve sırf Allah rızasını gözeterek yoksullara karşılıksız yardım yapma anlamında kullanılmıştır.

Bir fıkıh terimi olarak “karzı- hasen”, “bir kimsenin diğer bir kimseye aynını, mislini veya bedelini iade etmek şartıyla verdiği şey demektir. Karz-ı hasen; altın ve para gibi, değişim vasıtası olabileceği gibi, buğday ve ekmek türü tüketilen bir ürün ve mal da olabilir. Karz-ı hasen, veren açısından uhrevî, alan açısından ise dünyevî yarar gözetilen ahlâkî ve hukukî bir kavramdır(<http://www.diyamet.gov.tr/>).

Karz- hasen sisteminde muhtaçlara faizsiz kredi, ödünç para ve ya mal mülk verilir daha sonra vadesi geldiğinde borç verilen tutar anapara üzerinden geri ödenir. Bu sistem sermaye sahibine herhangi bir ek getiri sağlamaz. Bu sistemde Para vakfı isterse rehin ve kefil isteyebilmektedir. Bunun sebebi borç herhangi bir karşılık beklenmeden verilen paranın geri dönüşünü sağlamak ve tekrar bu parayı başka hayır işlerinde kullanabilmektir.

Karz- hasen sisteminde borç verenin de borç alanın da zarar görmemesi gerekir. İslam düşünürleri, altın ve gümüş paranın ayar veya ağırlığının düşürülmesi hâlinde borçlunun borcunu, borçlanma zamanındaki paranın ağırlığı ve değeri üzerinden vermesi gerektiği savunmuşlardır (Şener, 2001: 520).

Karz- ı hasen, günümüzdeki acımasız, egoist, her türlü hileye başvuran ve insanı ve insani duyguları yok sayan kapitalist finans sistemlerinin tersine toplum değerlerini çıkarlarını ön plana çıkaran ve toplumu bütünleştiren bir toplumsal dayanışma sistemidir.

Osmanlı döneminde bu sistem daha çok yeni bir kurmak için değil de, mevcut işlerini devam ettirirken finansal olarak dara düşen tüccar ve diğer esnafın kısa vadeli ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılan bir sistemdi.

Günümüzde bu sisteme yakın çalışan kuruluşlar ödeme dönemlerinde belirli oranlarda faiz ve ya kar payı talep etmektedirler. Bu durum finansal açıdan sıkıntıya düşen girişimci için ekstra bir maliyet getirmekte ve bunun sonucunda yok olma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Halbuki karz- ı hasen sisteminin amacı girişimciyi yok etmek değil, girişimcinin elinden tutup yerden kaldırmak ve onu yaşatmaktır.

Bey bil-Vefa

Osmanlı döneminde ödünç para kullandırılmada kullanılan bir diğer yöntem ise bey bil vefadır. Bey bil-vefa bu günkü mevzuatta, mülkiyeti muhafaza kaydıyla satış yani ipotek olarak adlandırılmaktadır. Bu sistem daha çok taksitle mal satışlarında, satış bedelinin teminat altına almak maksadıyla uygulanmaktadır. Borç ödenince, malın mülkiyeti ilk sahibinin yani malı satanın üzerine tekrar geçer (Ekemen, 1964:339).

Bey bil-vefa sözleşmesinde, alıcı akit süresince mala malik olamaz. Satıcı, süre dolmadan her an borcunu ödeyip malı geri isteyebilir. Ancak bu şekilde ipotekli bir malı, ne satıcı ne de alıcı diğerinin izni olmadan başkasına satamaz (www.yeniumit.com).

Bey bil-vefa yöntemi günümüz finans sistemlerine en uygun olanıdır. Elinde gayri menkulü (arsa, arazi, bina vb.) olan ve iyi niyet sınırları içinde faaliyette bulunan girişimciler bu sistem ile desteklenmelidir. Ayrıca bu sistem faizsiz bir yöntem olduğundan girişimci finansal maliyetlerden korunmuş olacaktır. Bu durum ekonomik dar boğazların daha çabuk atlatılmasına ve refah düzeyinin yükselmesine imkân sağlayacaktır.

Sonuç

Osmanlı döneminin en önemli kurumlarının başında şüphesiz vakıflar gelmektedir. Vakıflar kültürel, siyasal, ekonomik ve politik anlamda toplumun her alanında var olmuşlardır. Vakıflar ekonomik hayatı ele alırken olayın maddi tarafından çok manevi yönü üzerinde durmuştur. Ekonomik konuları maddi ve manevi boyutuyla ele alan bu sistem toplumsal dayanışmanın en önemli unsurudur. Modern toplumlardaki ekonomik sistemlerde insan bir meta olarak görülmekte ve zayıf halka sürekli sistemin dışına itilmektedir. Güçlü olanın daima haklı olduğu modern sistemlerde toplum çıkarları ikinci planda kalmaktadır. Bu da zayıf toplumların dezenformasyona uğramasını daha hızlı bir şekilde asimile olmasına neden olmaktadır.

Osmanlı dönemi para vakıflarının sosyal bir dayanışma sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla biriken sermayenin yönetilmesi ve dağıtılması için belli finansal araçlar kullanılmıştır. Bu finansal araçların başında mudaraba, murabaha, muşaraka, bidaa, bey bil-vefa ve karzı hasen sistemleri gelmektedir. Bu sistemlerin benzerleri günümüzde faizsiz bankacılık olarak adlandırılan katılım bankaları tarafından kullanılmaktadır.

Bey bil-vefa ve karz- ı hasen yöntemleri günümüzde yeterince bilinmemektedir. Hâlbuki girişimcileri faiz yükünden kurtaran sosyal bir dayanışma modeli olan bu sistemler günümüz ekonomik krizlerin yıkıcı etkisini en aza indirilmesinde kullanılması gereken değerlere dayalı finansal sistemdir. Bu sistem toplumsal değerlere dayalı olarak organize olmakta, insanı ve toplumu yaşatma üzerine yoğunlaşmaktadır.

Osmanlı döneminde kullanılan toplumu ön plana çıkaran bu sistemlerin günümüz ekonomik yapılarına uygun hale getirilerek işlevsellik kazandırılmalıdır. Aksi halde toplumlar vahşi kapitalizmin dayattığı sistemler içinde yok olup gitmeye mahkûmdurlar.

Kaynakça

AKDEMİR, M.S. (2007), Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Burdur Vakıfları, Review of the Faculty Divinity, University of Suleyman Demirel, 2007/1, number:18, Isparta.

ALTAŞ, G. (2008), İslami Finans Sistemi, Sermaye Piyasasında Gündem.

ARMAĞAN, M. (2006), Osmanlı: Bir Vakıf Medeniyeti, Sivil Toplum Dergisi, Sayı 15.

CANTÜRK, K., GÖRKAŞ, İ. (2009) [Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı](#), Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:44.

ÇİZAKÇA, M. (1993), Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını, Tartışmalı İlim Toplantılar Dizisi, İlim Neşriyat, İstanbul.

Çelik, M., Şaşa, K. (2013). “Adıyaman İşletmelerinde Kurumsal Yönetim”. [Bildiri]. Mahmut Paksoy (Ed.). 12. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 2-4 Mayıs 2013, (ss.36-41), Ankara: Sage Yayıncılık.

DEVELİOĞLU, F. (1993) Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi, Ankara

DöNDÜREN, H. (2008), Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi, Uludağ üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı:1, Bursa.

EKEMEN, N.Z. (1964) Mülkiyeti Muhafaza Mukavelesi, İstanbul Barosu Mecmuası, ss:399

KURT, İ. (1996), Para Vakıfları, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, Tartışmalı İml Toplantılar Dizisi: 23, İstanbul.

ÖZCAN, T. (2003), Osmanlı Para Vakıfları “Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 199, Ankara.

ÖZSOY, İ. (2012), Türkiye’ de Katılım Bankacılığı, TKBB Yayını, İstanbul

ŞENER, H. İ. (2001), Karz, Diyanet İslam Ansiklopedisi 24. Cilt, ss:520.

TABAKOĞLU, A. (2002), Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi, Genel Türk Tarihi, (Ed) Hasan Celal GÜZEL, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

YARDIMCIOĞLU, M., YILDIZ, A. (2015), İslami Finans Sistemi ve İslami Sisteminde Kullanılan Finansal Araçlar: Dünyadaki Uygulamaları, (Editör: Yücel AYRIÇAYIR, Mahmut YARDIMCIOĞLU) Muhasebe ve Finasta Güncel Konular, GNG Ofset, Kahramanmaraş.

<http://www.vakar.org/yazilar/30/osmanli-devletinde-para-vakiflari-ve-fonksiyonlari/> Erişim :03.10.2015

<http://www.islamdahayat.com/news.php?readmore=271> Erişim 03.10.2015

<http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/canli-tutulmasi-gereken-sosyal-yardimlasma-ve-dayanisma-karz-i-hasen/6606> Erişim 03.10.2015

<http://islamekonomisi.org/mikro-kredi-yerine-karz-i-hasen/> Erişim: 30.09.2015

İPEK YOLUNUN SOSYO – EKONOMİK KATKILARI VE GÖLBAŞI

Mehmet Emin ÖZDEMİR*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İpek yolu ülkeler arası ticaret için önemli bir yoldur. İpek Yolu, bir ticaret yolu olmakla birlikte, bu yol haritasında bir çok kültür mirası da ülkeler arasında etkileşim oluşturmuştur. İpek Yolu ile Doğu medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında bir köprü kurulması sağlamış ve bu sayede Doğu'nun zengin medeniyeti Batı medeniyetinin kültürel ve ekonomik bağlamda geliştirmiş. Kıta Avrupası içine sıkışmış kalmış Batı medeniyeti bu sayede yeni ufuklara yelken açmıştır. İpek Yolu güzergahında yer alan medeniyetler birbirleri ile daha derin iletişimler kurmuşlar ve insanın tarihsel mirasında önemli katkıları olmuştur.

İpek Yolu Anadolu'nun kuzeyinde Trabzon – Gümüşhane - Erzurum Sivas – Tokat - Amasya – Kastamonu – Adapazarı – İzmit - İstanbul - Edirne; güneyde Mardin – Diyarbakır – Adıyaman - Malatya-Kahramanmaraş - Kayseri- Nevşehir –Aksaray – Konya – Isparta – Antalya - Denizli merkezlerini izlemektedir. Ayrıca Erzurum-Malatya-Kayseri-Ankara-Bilecik-Bursa-İznik-İzmit-İstanbul güzergahının da kullanıldığı bilinmektedir.

İpek Yolu geçiş güzergahı üzerinde Adıyaman- Gölbaşı'nın da bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunun tarihi kanıtları ilçemiz sınırları içinde bulunan tarihi köprülerdir. Bunlardan birisi “Altınlı Köprü” adıyla bilinen köprüdür. Yapılış Tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kralın kızı tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir. Yıkılma durumunda, eşdeğer köprüyü inşa edecek altının, civarında gömülü bulunduğu ve ismini bu gömülü altından aldığı söylenmektedir. Köprünün büyük bir kemeri ve kademeli olarak küçülen üç kemeri daha vardır.

* Adıyaman Üniversitesi, Gölbaşı MYO, Öğr.Gör. , E Posta: mozdemir@adiyaman.edu.tr

Yapılan incelemelerden de anlaşıldığı üzere köprü taşları harç kullanılmadan sıkıştırma (Cendere) stiliyle yapılmıştır. Ana kemer temelde on dört taş,yukarıya çıkıldıkça kademeli daralma yapılarak dokuz taştan yapılmıştır. Kemerin batı kısmında 63, doğu tarafında 70 sıra taş vardır.

Ana kemer, azgın suya karşı korumak için, koni şeklinde kemerin her iki tarafına destek yapılmıştır. Köprü ,Harmanlı Kasabası yakınındaki Göksu üzerinde yapılmış olan “ Paşa Köprüsü”, Yaylacık (Köristan) köyüne doğuda 6 km. mesafede yine Göksu Irmağı üzerine yapılan “ Vicne Köprüsü” ile yaşıttır. Köprü, kanaatimizce Selefiler zamanında yapılmış olup, İpek Yolu güzergahında bulunduğu tahmin edilmektedir.

Birbiriyle bağlantılı bu köprüler Gölbaşı ilçemizin de “Tarihi İpek Yolu”nun güzergahında bulunduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Kanaatimizce de Gölbaşı ilçesi Battalgazi İlçesinin Alacakapı mahallesinde, bugün Alacakapı denilen Şah Ali Bey mescidinin batısında yer alan Silahtar Mustafa Paşa Hanına ulaşmadan önceki geçit noktasındadır.

Bu tespitlerimize dayanarak Gölbaşı ilçesinin İpek Yolu üzerindeki konumunun ayrıntılı olarak araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

DÜNDEN BUGÜNE AFGANİSTAN

Muhammed Afzal MUHAMMEDİ*

Özet

Afganistan resmi adıyla Afganistan İslami Cumhuriyeti Orta Doğu, Türkistan ve Hint Yarımadası arasında kalması ve tarihi İpek yolu üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Afganistan topraklarında, kentsel yaşamın MÖ 3000 ve 2000 yılları arasında başlamış olabileceği değerlendirilmektedir. Afganistan, tarih boyunca çeşitli emperyalist güçlerin istilasına uğramış ve MÖ Kuros, İskender, Farslar, İskitlerin MS İse Sasanilerin, Arapların, Cengiz hanın, İngilizlerin istilasına uğramıştır. Nihayet 1919 yılında Afganistan İngilizlerden bağımsızlığını almıştır. Afganistan Devleti bağımsızlığını ilan ettikten sonra iç mücadelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle sık sık taht kavgalarının çıkması, bu ülkede istikrarın sağlanması engellenmiştir. Afganistan soğuk Savaş yıllarında, Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki çıkar mücadelesinin arasında kalmış ve Sovyetler Birliği sıcak denizlere, güneye inme hayalini gerçekleştirmek için Afganistan'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Fakat Başta İngiltere olmak üzere ABD Karşı çıkmıştır. Afgan toplumu, diler, dinler ve bölgesel topluluklar mezaîğini oluşturmakta ve bu mezaîğin temeli, çekirdek aile, köy ve kabile birimlerine dayanmaktadır. Afganistan'da birbirine paralel 2 eğitim sistemi vardır. İslam medreseleri ve laik eğitim veren okular 6+3+3 şeklinde bir kademelendirme üzerinde şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Türkleri, Güney Türkistan, Afganistan

افغانستان دیروزی و امروزی

نام اصلی جمهوری اسلامی افغانستان است در بین آسیای میانه و هندوستان قرار دارد. بخاطر بودن در مسیر راه ابریشم از استراتژی یک خاصی برخوردار است. در افغانستان زندگی شهری و شهر نشینی قبل از میلاد در بین سال های 300 الی 2000 شروع شده تخمین میشود و افغانستان در طول تاریخ مورد هجوم قدرت های بزرگ قبل از میلاد و بعد از میلاد میباشد از جمله قبل از میلاد کیروس ها اسکندر مقدونی و فارسها بوده بعد از میلاد هم ساسانی ها، عرب ها چنگیز خان وانگلسها میباشد. در نهایت در سال 1919 افغانستان استقلال خود را از انگلستان بدست گرفت. افغانستان بعد از استقلال خود دچار جنگ های داخلی میشود مخصوصا بدست آوردن تخت شاهی که این سبب ویرانی، از هم پاشی و مانع پیشرفت درین کشور شد. افغانستان در جنگ سرد بخاطر منافع شخصی کشور های چون شوروی سابق و امریکا قرار گرفت. شوروی سابق بخاطر بدست آوردن آب های گرم و آسیای مرکزی این کشور را خواست تخت تصرف خویش بیاورد فقط کشور های مثل انگلیس و امریکا به این کار شوروی به مخالفت پرداختند. جامعه افغانی از زبانها و اقوام مختلف تشکیل شده است که مربوط به قریه جات و قبیله های مختلف وابسته میباشد. سیستم تعلیمی افغانستان به دو شکل میباشد. یکی مدرسه ها و دیگری به شکل مدرن و امروزی، تعلیم مدرن آن به این شکل میباشد 6+3+3. یعنی شش سال ابتدایی سه سال متوسطه و در نهایت سه سال لیسه را در بر میگیرد.

* Niğde Üniv. SBE, Yüksek Lisans Öğrencisi, E Posta: m_afzal_m@hotmail.com

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Afganistan, Orta Asya, Hindistan Yarımadası ve Orta Doğu ülkeleri arasında yer almaktadır. Denize kıyısı yoktur. Fakat kara ulaşımı açısından son derece elverişli bir yerdedir. Bu yüzdendir ki, eski çağlarda Dünyanın kavşak noktası olarak adlandırılmıştır. Ve stratejik bir öneme sahiptir. Yakın çağa kadar Orta Asya'daki savaşlar, göçler ve ticaretin odak noktasında yer alan Afganistan eski Hurasan veya Güney Türkistan bölgesinin şimdiki adıdır. Batıda İran, doğuda ve güneydoğuda Pakistan, Kuzeydoğu uçta Çin, Kuzeyde Türkmenistan ve Özbekistan Kuzeydoğuda Tacikistan ile sınırı olan bir ülkedir. Bugün yaklaşık 31 milyon insanın yaşadığı Afganistan 652100 km'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Afganistan'ın en batısı ile en doğusu arasındaki uzaklık 1350 km., kuzeyle güneyi arasındaki mesafe ise 900 km.dir. Afganistan'ın kuzey bölgesine güney Türkistan denmektedir. Afganistan topraklarında, kentsel yaşamın MÖ 3000 ile 2000 yılları arasında başlamış olabileceğini değerlendirilmektedir. Afganistan topraklarında MÖ ise Ahanmenişler, Farslar, Büyük İskender hâkimiyetine almış hâkimiyetini sürdürmüşlerdir. MS ise Afganistan topraklarında Türk hâkimiyeti görülmüştür. Başta kuşanlar, Akhanlar, Göktürkler, Hazarlılar, Gazneliler, Harezmşahlar, Timurular, son Olarak ta Babür devleti Afganistan'da kurulmuştur. Kabilî başkent yaparak Pakistan ve Hindistan'ı hâkimiyeti altına almıştır. Afganistan ve Afganistan halkı bu dönemde en parlak dönemini yaşamıştır. Babür devletini zayıflamasıyla Türkmen kökenli nadir şah İran ve Afganistan'ı hâkimiyeti altına almıştır.

MS Afganistan topraklarında yalnızca Türk devletleri değil, başka devletler de kurulmuş ve hâkimiyetine almıştır. Saferiler, Arap istilası (hazreti muaviye 698 ve871 yılları arası). Samaniler, Gurlular, Cengiz han de Hâkimiyeti altına almıştır. Yukarıda zikereğim devletlerin bazıları Afganistan topraklarında kurulmuştur. Bazı Devletlerde hâkimiyeti altına almıştır. Nadir Şahın ölümünden sonra Peştan asılı Ahmet Şahın girişimiyle düreni devleti kurulmuştur. Ahmet şahın devleti kurmasıyla 1747 Yılında bu ülke Afganistan adını almıştır. Ahmet Şah ve Oğlu olan Timur Şah döneminde ihtişamlı dönemlerini yaşamıştır. Timur Şah'tan sonra taht kavgaları başlamıştır. Afganistan, tarihte Büyük oyun olarak adlandırılan, Rus ve İngiliz İmparatorluklarının hâkimiyet savaşı verdiği bir ülke

olmuştur. Bu amaçla İngilizler, Afganistan'ı işgal ederek Orta Asyayı hâkimiyetlerine almak için 1839, 1878- 1880 ve 1919 yıllarında Afganistan'la savaşmışlardır. Fakat savaşçı Afgan halkı emperyalist İngilizlere direnerek 8 Ağustos 1919 tarihinde Revalpindi Antlaşmasıyla bağımsızlığına kavuşmuştur. Belki bir dönem istikrardan sonra tekrar 1979 yılında Sovyetler Birliğinin işgaline uğramıştır. Sovyet yanlısı rejim yıkılmış ve mücahitlerden oluşan yeni bir İslami hükümet kurulmuştur. Bu hükümetin ömrü fazla uzun sürmemiştir. Mücahit gurupları arasın din ırk ve görüş ayrılığı çıkmıştır. Buda iç savaşa sebep olmuştur. İç savaşı kazanan Taliban ve EL-kaide olmuştur. Afganistan topraklarının büyük çoğunluğunu hâkimiyeti altına almıştır. 11 Eylül saldırısından Taliban ve EL- Kaide sorumlu tutulmuş, ABD Güçleri 7 Ekim 2001 tarihinde talibana yönelik operasyonları başlatmıştır. Nihayet talibanın hâkimiyetinin son bulmasıyla Hamid Karzai başkanlığında kurulmuştur. Bir nebze olsun Afgan halkı rahatlamıştır. Başta yeni anayasa olmak üzere birçok yenilik yapılmıştır. Bu sebeple, doğal olarak Afgan halkı da tarihin çeşitli dönemlerinde defalarca maruz kaldığı bu saldırı ve tacizler ile yabancı güçlerin çıkar kavgasına sahne olmuş telafisi mümkün olmayan acı ve kayıplara katlanmak zorunda kalmıştır. Özellikle Taliban iktidarı döneminde Afgan halkının maruz kaldığı vahşet, Afganistan tarihinin hemen hiçbir döneminde böylesine acımasız olmamıştır. Bugün Afgan halkının kaderine hâkim olan güçler Afganistan'ın öz güçleri olmayıp, dışarıda planlanan çıkarlarını icat safhasına koyan yabancı güçlerdir. Afgan halkının benliğinde derin izler bırakan acılar ve olaylar, ülke halkının fikir, dil,

Çeşitli kavim ve mezheplere bölerek birbirlerine düşürmüş ve bunun neticesi olarak da ülke kanlı bir iç savaşa mahkûm edilmiştir.

Afgan toplumu, diller, dinler ve bölgesel topluluklar mozağini oluşturmakta ve bu mozağın temeli, çekirdek aile, köy ve kabile birimlerine dayanmaktadır. Bugün Afganistan olarak bildiğimiz memleketin adı, Afgan kavminin üstünlük kazandığı 18. asrın ilk yarısından sonra ortaya çıkmıştır.

Afganistan'daki etnik yapıya bakıldığı zaman, gerçekten büyük çeşitlilik görülmektedir. Nüfusun yarısını peştunlar (ya da pahtanlar) oluşturur. Peştunlar, günümüzde aşiret düzenini korumuşlardır. Özellikle güneyde ve doğuda yerleşmişlerdir. Peştulardan sonra gelen diğer büyük

topluluk Taciklerdir. Çoğunlukla kuzey ve kuzeydoğudaki verimli vadilerde yerleşik olarak yaşarlar ve çiftçilikle geçinirler. Türk topluluklarından, Özbekler ve Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Aymaklar, Kızılbaşlardan Afganistan deki Türk topluluğunu oluşturmaktadır. Bunlar nüfusunun yaklaşık %25 sini oluşturmaktadır. Genellikle Kuzeyde yaşar ve geçimini ticaret, tarım ve hayvancılıkla geçinirler. Türk kökenli hazar devleti zamanında Afganistan'a yerleşen hazara Türkleri'de yaşamaktadır. Afganistan'ın kuzey ve kuzeydoğusunda yaşamaktadırlar. Afganistan halkının menşe ayrılıkları yüzünden, burada çeşitli 30 farklı dil konuşulmaktadır. Bugün Afganistan'da yaklaşık 31 milyon insanın yaşamaktadır. Etnik grup dağılımına göre aşağıdaki gibidir.

Etnik Gruplar	Toplam Nüfusa Oranı %
Peştun	40
Tacik	20
Hazara	9
Özbek	10
Türkmen	9
Aymak	3
Kazak	3
Kırgız	2
Beluci	1
Diğer	3

Afganistan ilim ve kültür faaliyetleri bakımından bugün sesini fazla duyurabilen bir ülke değilse de tarihte İslam dünyasının önemli ilim ve kültür aktivitelerine sahne olmuştur. Gazneliler zamanında Gazne, Timurular zamanında Herat şehirleri dönemin çok sayıda ilim adamı yetiştiren en önemli ilim ve kültür merkezleri olmuşlardır. Bu ilim adamlarından Biruni, Beyheki, Utbi, Firdevsi, Mevlana celallidin belhi, Alişiri navayi, en meşhurlarıdır. Afganistan'da eğitim ve öğretim kurumları iç ve dış savaş nedeniyle yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Afganistan'da birbirine paralel 2 eğitim sistemi vardır. Geleneksel İslam Medreseleri ve laik eğitim veren okullar. Kuran-ı kerime dayalı olarak temel ahlak

değerlerini, dini kuralları, hadisleri öğreten medreseler, kasaba ve köylerde kurulmuştur.

Laik okullar ise 6+3+3 şeklindedir. Fen bilimlerine ağırlık vermektedir. İlkokul altı sene ortaokul üç sene lise üç sene şeklinde eğitim vermektedir. Şehir merkezlerinde ilçe köy ve kasabalarda kurulmuştur. 2013- yılı itibari ile 9,5 milyon Afgan öğrenciler okullarda eğitim almaktadır. Bun sayının yüzde 40 % kız öğrencilerdir Okulların sayısı ise 15000 bin okula vardır. Afganistan'da lisan öğrencilerin sayısı ise 140000 bin kişidir. Afganistan'da, 34 devlet üniversitesi ve 93 Özel üniversite mevcuttur.

Rusların Afganistan'ı işgali, ani bir karar neticesinde olmadı. Bu kararın Deli Petro zamanında verildiği ve İngilizlerin bölgeden II. Dünya savaşını müteakip çekilmesi ve bölgedeki dengenin Rus lehine değişmesiyle, fırsat kollayan Rusya ilişkileri iyileştirmeye başlamıştır. Rusya'daki Bolşevik Devriminden sonra Lenin Afganistan'la ilgilenmeye başlamıştır. İngilizleri Afganistan'dan tamamen çıkarmak istemektedir. Emanullah Han zamanında Ruslar Kırkala destek vermiştir. Kabilde telefon ve telfgraf idaresi ve bir radyo istasyonu kurulmuştur. Afganistan'ın Sovyetlere yaklaşmasında ABD'nin payı büyüktür. Nihayet kruşçevin iktidara gelmesi ile SSCB, yayılmacı politikasından vazgeçerek işbirliğini öne çıkarmıştır. 1954'te Afganistan Başbakanı Muhammed Davut'un Moskova'ya ziyareti ile iki ülke ilişkilerinde kapsamlı işbirliği projeleri başlatılmıştır. SSCB'ler bu fırsatı kullanarak kendi ideolojilerini yaymaya başlamıştır. 1973 tarihinde Afganistan'ın başına, soviyetlerin desteklediği Muhammed Davut Han gelmiş ve ilişkiler daha da ilerlemiştir. Fakat Afganistan'ın iç işlerine karışmaya başlayan SSCB, Muhammed Davut Han'ı 1978 yılında tahttan indirerek Afganistan'ı kendi kontrolüne almıştır. Ancak fiili işgal 24 aralık 1979 yılında Sovyet nakliye uçaklarının kabil havaalanı'na 4000 kişilik acil müdahale gücünü sevk etmeleriyle başlatılmıştır. Bundan sonra Cumhurbaşkanı Babrak Karmal'ın yardım istediği iddiası ile 29 Aralıkta Sovyetler Birliği 85.000 kişilik bir ordu ile Afganistan'a girmiştir. ABD bunun üzerine Afganistan'daki mücahidlere komşu devletler üzerinden yardım etmiştir. Bu yardımlar sayesinde mücahitler Sovyet ordusunu karşısında başarı kazanarak Sovyetleri hezimetle uğratmıştır. Sovyetler 20. yy'da insanoğlunun maruz kaldığı en

büyük soykırımlardan birisini yapmıştır. Afganistan'da sivil halka karşı kimyasal silah kullanmıştır. Sovyetler Afganistan'dan çekildiğinde geride yaklaşık 1 milyon ölü 1,5 milyon yaralı ve 5 milyon göçmen ve harabeye dönmüş bir Afganistan bırakmıştır.

Afganistan milattan önceki devirden itibaren istilacı kavimlerin geçidi olmuştur. Ülkenin bulunduğu coğrafi konumu stratejik ehemmiyet arz etmektedir. Bütün istilacı kavim veya komutanlar Afganistan güzergâhını kullanmışlar, bunların neticesinde de Makedonyalı İskender, Eftalit ordusu, Gazneliler, Babürlüler, İngilizler, Ruslar ve son olarak ABD, Bu ülkeyi verimli ve zengin bölgelere geçiş için kullanmışlardır. Çünkü en kestirme yol da burasıdır.

Afganistan'daki ihtilaf ve iç çekişmelerin temelinde İngilizler yatmaktadır. İngilizler Hindistan'ı işgal ve sömürsü altında aldıktan sonra Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için Afganistan'a defalarca saldırmıştır. Sonunda Başarılı olmuştur. Başta Enver Paşanın ve Rusya'nın yardımıyla Afganistan halkı İngilizleri yenilgiye uğratmıştır. Afganistan bağımsızlığına kavuşmuştur. İngilizler ve Sovyet Rusya'nın arasında tampon bir bölge özeliğini taşımıştır. Bu iki süper güç Afganistan'da hakimiyet alanını genişletmek için Afgan halkını bin bir züllüme maruz bırakmışlardır. Kısacası Afgan halkını yarımından beri kan, güz yaşı silah sesleri ile barut kokuları ile yaşatmaktadırlar, Afganistan'ın geleceği pek parlak gözükmemektedir. Çünkü gizli eler mikro milliyetçilik ve mezhepleri ön plana çıkarmaktadırlar, yeni aktörleri devreye sokmakta gizli planlar ve hesaplar yapmaktadırlar, ülkemizin dört tarafı süper güçlü ülkelerle çevrilidir. Ülkemizin ve milletimizin geleceği için milli bir bilincin oluşturulması ve milli menfaatin korunması gerekmektedir.

TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Mustafa TALAS*

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Kültür, bir milletin yaşama tarzı olarak tanımlanan karmaşık bir bütündür. Yaşam biçimi olarak tanımlandığında, kültür, geniş boyutlu olabilmektedir. Yani, yaşam alanı olarak alışkanlıkla, değer yargıları, inançlar, tutumlar, anlayışlar, hergünkü münasebet özellikleri, felsefeler, itikatlar, folklorik özelliklerin hepsi kültürü ifade etmektedir. Kültür, bu açıdan ele alındığında, en geniş anlamıyla kullanılmış olmaktadır.

Kültürel etkileşim, kültürün başka kültürlerle karşılıklı ilişkiye girip onları etkilemesi ve onlardan etkilenmesi diye izah edilen çift yönlü bir ilişkiye girmeyi anlatmaktadır. Günümüz küreselleşme koşullarında, etkileşim, çok yaygın bir hal almış olmaktadır. Kültürün etkileşimi de çok yaygın bir duruma gelmektedir. Toplumlar, bireyler, devletler hep birbirinden kolay bir biçimde etkilenmektedir. Kültür ürünü alış verişi yoğunluk kazanmaktadır. Yine devlet ve toplum hayatında ve bireysel yaşamda değişim kolay ve kaçınılmaz olmaktadır.

Türk Dünyası denilen bölge, aynı zamanda, Türk Alemi diye de adlandırılabilir geniş bir coğrafyayı ve kesif bir nüfusu anlatmaktadır. Türk'ün Dünyası, aynı zamanda, Türk'ün etkili olabileceği alem demek oluyor. Bu coğrafya ve bu alem, hem avantajlı hem de sakıncalı yönleriyle, insanlığın en önemli yaşam alanlarından birini oluşturmaktadır. Ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel olarak kendine özgü yapısı olan bu alan, Türk Kültürünün de hakimiyet sahası olarak öne çıkmaktadır.

Türk Kültürünün bir kültürel etkileşim ürünü olduğunu unutmuyarak, günümüz Türk Dünyasının kültürel etkileşim açısından Türk'ün Dünyası yaklaşımına uygun bir etkileme ve etkilenmeden uzak olduğunu söylersek yanlış yapmış olmayız. Serbest dolaşım, ortak kültürel miras geliştirme çabaları, ortak büyük şahsiyetlerin tanıtımı ve yenilerinin yaratımı, abidevi eserler yaratma ve yayma konusundaki

* Prof.Dr., Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, E-Posta: mtalas44@gmail.com

yetersizlikler, vizesiz geçişler, ortak vatandaşlık projeleri, ortak eğitim, kültür ve ekonomi projeleri, ortak kurumsal yapılanmalar, ortak törensel faaliyetler, ortak milli günler ve bayramların geliştirilmesi, ortak sembollerin tanıtımı ve geliştirilmesi gibi etkileşimi gösteren somut çalışmaların yetersizliği etkileşimin sıkımsızlığı olduğunu ortaya koymaktadır.

Her kardeş ülke ve başkentte dönüşümlü olarak yapılacak çeşitli etkinliklerin yanı sıra, ast-üst ilişkisi düzeni olmadan etkileşim ruhunun bütün Türk Dünyasını kapsayacağı bir ilişki biçiminin geliştirilmesi gerekmekte olup aciliyet arz etmektedir.

Ancak ve ancak somut ve soyut kültürel miraslara sahip çıkılması, korunması, tanıtılması, yaygınlaştırılması ve yenilerinin ortaya konulması hususundaki başarı etkileşimi arttırılabileceği için, bu hususlardaki eksiklikler giderildiğinde etkileşim anlamlı olacaktır.

Ayrıca, ilişkilerde güven temelli yaklaşımın hem devletlerin hem toplumların hem de bireylerin yaşamsal alanına yaygınlaştırılıp, ortak yaşam biçiminin özendirilmesi, kaynaşmanın arttırılması, evliliklerin arttırılması, hareketliliklerin arttırılması ve bunların önündeki yasal ve fiili engellerin ortadan kaldırılması da etkileşime olumlu katkı sağlayacaktır.

Türk Dünyasının Türk'ün Dünyası olabilmesi, Türklerin yaratıcılık özelliğinin gelişimine bağlıdır. Eğer, bir kültür yaratıcılık özelliğine sahip ise, etkileme şansına sahiptir. Eğer bu özellikten mahrum ise, etkilenen ve zamanla yok olma tehlikesi yaşayabilecek olan yapıda olacaktır. Unutulmaması gereken şey ise şudur ki, "gelecek bir tasarımdır. Kendi geleceğini tasarlayamayanlar, başkalarının tasarımına tabi kalmaya mahkumdurlar.

**TÜRK DÜNYASININ EN UZUN MANZUM VE MENSUR DESTANI
“ŞİKARİ DESTANI”**

“SHIKARI EPIC”

**THE LONGEST POETICAL AND PROSALEPIC LITERATURE OF
TURKISH WORLD**

Nabi KOBOTARIAN AZEROĞLU*

Özet

Âşıklık geleneğinin İran Azerbaycan'ı yöresinde önemli bir yeri vardır. Bölgede büyük Türk nüfusunun varlığı, âşıklık geleneğinin köklü bir kültür ögesi olmasına neden olmuştur. Tebriz âşıklık geleneğinde, destan anlatma büyük öneme sahiptir. Âşıklar düğünlerde, kutlamalarda, şenliklerde ve kahvehanelerde hikâyelerini anlatırlar. Tebriz, Urumiye, Zencan, Erdebil gibi büyük kentlerin yanı sıra köylerde, kasabalarda âşık kahvehaneleri âşıklık geleneğini sürdürmektedirler. Bu bölge Türk kültürünün zengin bir hazinesine sahip olan bölgedir. Bunun bir örneği olarak Türk dünyası âşıklık geleneğinde anlatılan nazımla nesrin iç içe olduğu en uzun destanın Şikâri Destanı'nın bu bölgeden derlendiği ve bilim dünyasına sunulmasıdır.

Çalışmamızda Tebriz âşıklarının anlattığı ve Türk dünyasının uzun destanı olan Şikâri Destanı'nı tanıtmaya çalışacağız. Bu destanın en kapsamlı şekli 1960 yıllarında Tebriz'de âşık Yedullah tarafından anlatılmıştır. Destanın kasetleri 1996 yılından itibaren toplanarak kaybolup gitmekten kurtarılmıştır. Daha sonra bu destan “Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı” adlı yüksek lisans tezimizde yer almıştır. Destan 2013 yılında Türk Dil Kurumunun “Türk Dünyası destanları tespiti ve Türkiye Türkçesine çevrilmesi” projesi çerçevesinde kitap haline getirildi.

Anahtar Kelimeler: Âşık, Tebriz, âşıklık geleneği, Şikâri Destanı.

Summary

Minstrel (ashiki) literature has an important position in The Iranian Azerbaijan region traditions. The Turkish population existence in the area became the main element that made the deep roots of the cultural minstrel literature. Epic (ashiki) telling has a great importance in Tabriz minstrel literature. Minstrels (ashik) tell their stories in weddings, celebrations, festival and in coffee houses. They hang on resume epic-telling in village and small town in beside of large Cities like Tabriz, Urmiye, Zencan and Ardebil cities. This region is the richest Turkish cultural region. The longest story of the Turkish world's

*Dr., İKSAD, Araştırmacı, E Posta: nabikobotarian@hotmail.com

minstrel literatures of Shikari Epic in the region that is compiled, collected and submitted to the scientific World. We will try our best to get to know in our work out the Turkish World's longest Shikari minstrel epic literature that the Tabriz ashik in strel shave explained clearly. The most inclusive version of this epic has been told in 1960 years by ashik Yedullah in Tabriz. The tape records of the see pics have been saved from getting lost by collecting the mand getting them together with the start of the 1996 years. After that, this epic has taken its place in our master degree study thesis workout with the name of "Ashik Tradition And Ashik Literature in Tabriz". The epic project has brought out as a book in 2013 after that was set out by the Turkish Language Institution and translating it to Turkey Turkish Language.

Keywords: Ashik, Tabriz, Ashik tradition, Shikari Epic.

Giriş

İran bölgesi, Türk kültürünün yoğun yaşandığı bölgelerden biri olmasına rağmen yeterince araştırılmamıştır¹. Son dönemde yapılan bilimsel araştırmalar bölgedeki kültürel zenginliğin ortaya çıkarıldığının belirtileri olarak değerlendirilebilir². Bölgedeki büyük Türk nüfusunun varlığı engin bir sözlü geleneği ortaya koymuştur. Bu bölgeden derlediğimiz âşıklık geleneğinin en uzun manzum ve mensur destanı olan Şikâri Destanı'nı bilim dünyasına tanıtmaktan büyük kıvanç duyarız.³Bu destan bölgenin kültürel hazinesinin en büyük incisi olarak değerlendirmemiz yersiz olmamalıdır. Motif zenginliği ve konu bakımından çok değerli olan Şikâri Destanı, Dede Korkut geleneğinin devamı niteliğinde sayılmaktadır. Anadolu sahasında tespit edilen Battalnâme ve Danişmentnâme'ye benzeyen destan ana teması benzerliği dikkat çekmektedir⁴.

Prof Dr. İlhan Başgöz 1970 yıllarda bölgeye yaptığı bilimsel araştırmada konuyla ilgili çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu bilgilerin

¹ W. Barthold, İran'ın tarihi coğrafyasına dair kitabında, N. De Khanikoff 1866 yılında Paris'te basılmış olan İran etnografyası hakkında eserinde, 1912 yılında yayınlanan Mehmet Emin Resulzade'nin Türk Yurdu dergisinde İran Türkleri adında makaleleri, Sanan Sadık ve Ahmet Caferoğlunun 1932 yılında çıkardığı "Azerbaycan Yurt Bilgisi" dergisinde, Alman Türkolog GerhardDoerfer'in "İran'daki Türk Dilleri", "İran'daki Türk Dili ve Lehçeleri", "Orta İran'da Derlenen Bir Türkü", ve "İran Türkleri" adlı makale ve bildirimleri, BlaggaRafar'ın "İran Halkları El Kitabı", Türk bilim adamlarından Nihal Atsız'ın 1970 te Ötügen dergisinde çıkardığı "İran Türkleri" makalesi, Yavuz Akpınar'ın 1980 lerde çıkardığı Kardeş Edebiyatı dergisi, Yaşar Kalafat "İran Türklüğü" bu konuda yapılan çalışmalardan bazılarıdır.

² Prof. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ'ınSalmas Ağızı çalışması, Prof. Dr. Sultan Tulu'nun Horasan'dan Masallar Derlemesi,BrendaShaffer'inçalışmaları, Ali Kafkasyalı'nın İran Türkleri üzerinde değerli çalışmaları, Nabi Kobotarian'ınİran Azerbaycan'ı Destanları Şikari Destanı ve Tebriz Âşıklık Geleneği çalışmaları,

³ Bu destan Türk Dil Kurumunun "Türk dünyası destanları tespit ve Türkiye Türkçesine çevrilmesi" projesine çerçevesinde kitap şeklinde basılmıştır.

⁴ Nabi Kobotarian, "Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı", Karahan Yayınları, s. 45, Adana 2013.

bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri, İndiana Üniversitesi'nde yayımlamıştır “İran Azerbaycan'ında Hikâye Anlatma Geleneği” başlıklı makalesinde yer verilmiştir.⁵ Bu çalışmalarda bölgedeki gelenekle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “*Hikâye anlatımında da misafirler, âşığa bahşiş vererek âşıktan bir türkü talep edebilir. Bu gibi durumlarda âşık genellikle misafirini kırmaz. Gelen misafirler, kahveye bir miktar para öder. Bu para karşılığında hem âşığı dinler hem de bir tane ücretsiz çay içer. Hikâyenin sonunda ya da çıkacağı zaman da âşığa bir miktar para verir. Kahvede her gün aynı hikâye anlatılmaz. Genellikle çeşitli hikâyelerden bölümler anlatılır. Bu da her gün gelen kişilerin aynı hikâyeleri dinlememeleri içindir.*”⁶

Âşıkların anlattığı halk hikâyelerine Azerbaycan yöresinde destan denilmektedir. Bunların hikâyelerden farkı nazım ve nesrin bir arada olması ve manzum kısımlarının saz eşliğinde söylenmesidir.⁷ İran Azerbaycan'ı âşıkların yoğun yaşadığı yerlerden olduğu için bölgede birçok destan tespit edilmiştir. Muharrem Kasımlı'nın belirttiği gibi Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetinde görülen tüm âşık destanların kaynağı Güney Azerbaycan'dadır.⁸

Fazıl Özdamar yaptığı saha çalışmasında bu bilgileri vermektedir: “*Tebriz âşıklık geleneğinde halk hikâyesi anlatma oldukça yaygındır. Toylarda, âşık kahvehanelerinde ve çeşitli meclislerde sazını göğsüne alan âşıklar, şiirlerin ve türkülerin yanı sıra hikâyeler de okurlar. Özellikle de toya katılan misafirler, âşıkların ustalığını ölçmek için belli başlı hikâyelerden bölümler isterler. Bu sebeple de âşıklar, bu mesleğe başlamadan önce birçok hikâyeyi ya da hikâyelerden bölümler ezberlemelidir. Âşığın bu hikâyeleri bilmemesi/okumaması toya katılanlar arasında tepkiye sebep olabilir. Bu gibi durumlarda toya yeni bir âşık bile çağırılabilir. Toylarda okunması istenen hikâyeler, meclisteki misafirlere göre değişebilir.*”⁹

⁵ İlhan Başgöz, “İran Azerbaycan'ında hikâye anlatma geleneği”, *Journal Of America, Folklor*, c.83, S.330, ss.391– 405, Amerika 1970.

⁶ İlhan Başgöz, a.g.m., s.396.

⁷ Artun Erman, “*Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*”, Kitabevi Yayınları, s. 69, İstanbul 2005,

⁸ Muharrem Kasımlı ile 2009 yılında görüşmemizde kayda alınmıştır.

⁹ Fazıl Özdamar, “Tebriz'de Âşıklık Geleneği ve Âşık Ali”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış tez, s. 194, İzmir 2011.

Şikâri Destanı, konusu bakımından kahramanlık destanlar sınıfında yer almaktadır. Destanın ana kahramanı Şikâri, olağanüstü özelliklere sahip kahraman âşıktır. Hızır Peygamber tılsımları aşmak için ona yardım etmektedir. Bu destanın Dede Korkut hikâyeleriyle benzer yönleri önemlidir; Destanın genel konusu Şikâri ve oğulları Cihangir, Cihandâr ve Cihanbağ'ın Müslümanlığı yayması olmuştur. Şikâri ve oğulları fethettikleri yerlerde İslam bayrağını dikiyorlar, kiliseleri camiye çeviriyorlar. Kahraman birçok yerde savaştan önce abdest alıp alnını yere koyup iki rekât namaz kılmaktadır. Şikâri Destanı, kırk beş yıl önce kayda alınsa da destanda bugün bile kullanılmayan sözcüklere rastlamaktayız. Bu yönden destan önemli bir dil malzemesi olarak elimizde bulunmaktadır. Şikâri Destanı, yüksek lisans tezimizin bir bölümü olarak Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.¹⁰

Dört kuşaktan süre gelen Şikâri Destanı,¹¹ Azerbaycan Türkçesinin Tebriz şivesiyle söylenmiştir. Destanda, Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi nazım ve nesir bir arada kullanılmıştır. 1960 yıllarında Âşık Yedullah'ın ağzından kaset kaydına alınmış destanda 18 üstat-name, 255 koşma ve 65 mani (bayatı) bulunmaktadır. Destanda kullanılan nazım birimleri (3+4), (4+4), (6+5), (4+4+3) duraklı hece vezni olmuştur. Âşık destana üstat-name ile başlar, yer yer diğer üstat âşıklardan öğütlemeli şiirler (üstat-name) söyler ve destanı duvakkapma ile bitirir.

Şikâri Destanı'nın Özeti

Eski zamanlarda Rum diyarında Şah-ı Dârâ adlı bir padişah vardı. Onun Erçe ve Şikâri adlı iki oğlu arasında tahta oturma rekabeti bulunmaktaydı. Şah-ı Dârâ, küçük oğlu Şikâri'yi kendinden sonra Şah ilan edince Erçe bunu kabullenemez ve Şikâri'yi bir gezide kuyuda bırakır. Şikâri, KeyvanSovdager adlı bir tacirin yardımıyla kuyudan kurtulur. Şikâri iyileştikten sonra, âşık kılığında KeyvanSovdager ile birlikte saraya döner. Kendini tanıtmadan, dünya makamını büyük kardeşi Erçe'ye bırakır ve KeyvanSovdâger ile birlikte yola koyulur.

¹⁰ Nabi Kobotarian, "Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2009.

¹¹ Âşık Yedullah'ın dediğine göre destanı üstadı Âşık Hac Ali İspiranlı, o da üstadı Âşık ElesgerGümüşkemer ve o da üstadı Âşık Samed Çakırlı'dan öğrenmiştir.

Yemen diyarının padişahı Menzer Şah-ı Yemeni, onun ağırlığında altın karşısında köle olarak satın alır. Şikâri, burada kendini Hudâ-perest adıyla tanıtır. Menzer Şah-ı Yemeni'nin veziri, HocandVezir'in kızı Pernâz Hanım, ona âşık olur ve onunla evlenir. Şikâri'ninPernâz Hanım'dan olan oğlu Cehandar, daha sonra babasının tılsımdan çıkarmak için yola koyulur. Şikâri, Menzer Şah-ı Yemeni'yi Müslümanlığa davet eder. Menzer Şah-ı Yemeni kelimeişahadet getirir ve Müslüman olur. Yemen halkı da toplu şekilde Müslüman olur ve ülkenin her tarafına İslam bayrağı asılır, kiliseler camiye dönüştürülür. Kırk Haramiler'inŞikâri'ye katılmasıyla Şikâri'nin ordusu, daha da güçlenir.

Şam hükümdarı Serheng-i Şâmi, Menzer Şah-ı Yemeni'nin kızı Simizar'ı isteyince aralarında anlaşmazlık çıkar. Şikâri, Seheng-i Şâmi'nin pehlivanı Kuh-peyker'isavaştta öldürür. Böylelikle Simzâr'ın gönlünde taht kurar ve onunla evlenir. Şikâri, yarı dev yarı adam şeklinde olan Serheng-i Şâmi ile karşılaşmak için Şam'a asker yürütür.Serheng-i Şâmi, sihir ve olağanüstü gücüyleŞikari'nin ordusu karşısında üstünlük sağlar,Simizar'ı kaçırıp bir kuyuda hapseder. Şikâri onu kurtarmak için ateş yakmaz, su boğmaz, kılıç kesmez özelliği olan Ergevan Şah ile karşılaşır ve Hızır Peygamberin yardımıyla onun olağanüstü güçlerini yener ve savaşta öldürür.

Araplar Şahı'nın kızı HurşidBânu, nikap yüzünde bir savaşçı şeklinde onun karşısına çıkar. Şikâri, onunla güreş yapar ve onu yener. HurşidBânu, kendisini yenen pehlivan ile evleneceğine yemin ettiğini söyler ve onunla evlenir. Şikâri'ninHurşidBânu'dan, Cehangir adlı oğlu olur. Cihangir, on sekiz yaşına bastığında babası Şikâri'ye hapisten çıkması için Gülistan-ı Rem'e asker yürütür. Serheng-i Şâmi, Şikâri'yi yakalamak için Müslümanlığı kabul ettiğini söyler ve onu yanına çağırır. İçeceğine bayıltıcı ilaç koyup onu hapse atar. On sekiz yıl hapiste kalan Şikâri'yi oğulları Cihangir, Cihandar ve Cehanbehş kurtarmaya gelirler.

Destan, Cihangir, Cehandâr ve Cihanbahş'in yolları üzerinde uğradıkları yerlerin halkını Müslüman yapma maceralarıyla devam eder. Cihangir yolda üzerindeHilâliye kentinde Zühhak Padişahını Müslümanlığa davet eder ve her tarafa İslam bayrağını asar. GülbârVilâyeti'ne vardığında, Kaf Dağ'ında yaşayan ve GülbârVilâyeti'nin padişahı, Şah-ı Şucâ'nın kızı

Goncaleb'e isteyen, EkvanDev'i yener. Goncaleb, ona âşık olur ve onunla evlenir. Cihangir, Goncaleb ile birlikte Şikâri'yi kurtarmak için yola devam ederler.

Diğer taraftan Cehandâr, annesi HurşidBânu'dan babasının Şikâri olduğunu öğrenince onu Serheng-i Şâmi'nin hapsinden kurtarmak için babasının ona özel yetiştirdiği at ile yola koyulur. Cihandar da uğradığı şehirlerde haksızlıklara karşı mücadelesini sürdürür. Uğradığı yerlerin halkını adalete ve Müslüman olmaya davet eder, İslam bayrağını geçtiği yerlerde diker.

Seheng-i Şâmi'nin kızı Nazik-beden, Keyvan Pehlivan ve onların yardımına gelen Cihangir birlikte bir plan hazırlayarak Şikâri'yi Serheng-i Şâmi'nin hapisanesinden çıkarırlar. Şikâri daha sonra Serheng-i Şâmi'nin başkenti olan Gülistan-ı Erem'i fethetmek için askerlerini bir araya toplar. Serheng-i Şâmi'den sonra Serefrâz Şah, Şikâri'yle karşı karşıya gelir. Serefrâz Şah'ın yardımına gelen Şah-ı Gûlân ile Şikâri arasında savaş başlar. Şah-ı Gûlân, Şikâri'yi yenemeyince onu sihir gücüyle Heyhat adında tılsımlı bir yere götürür.

ŞemkurEyyar ve Cihangir, Şikâri'yi Heyhat tılsımından kurtarmak için Tavus'un yanına gitmek için yola koyulurlar. Tavus onlardan tılsım ağacında yaşayan Simurgun ayağından tutunarak tılsım olmuş yere gideceklerini söyler. Daha sonra onları kartal şekline dönüştürür. Şütür-ser Dev'in yardımıyla Şah-ı Gûlân'ı öldürerek Şikâri'yi tılsımdan çıkarırlar. Serefrâz Şah, İfrit-i Büzürg'ü yardıma çağırır da, Şikâri tılsımdan kurtulup kartal şeklinde savaş meydanına iner ve İfrit-i Büzürg'ü öldürür. Cihangir ve Cihanbahş yardımıyla Gülistan-ı Erem'i ele geçirirler. İslam bayrağını oraya da dikerler. Şikâri ve yanındakiler, Gülistan-ı Erem'in saltanatını Keyvan Pehlivan'a bırakırlar. Cihangir, Cihandar ve Cihanbahş babaları Şikâri gibi gittikleri her tarafa adaletsizliğe karşı savaşırlar.

Fireng padişahları, Gülistan-ı Erem'in Şikâri'nin elinde olduğunu öğrenince olağanüstü güçler ile Gülistan-ı Erem'e saldırırlar. Ancak Şikâri ve yandaşlarına Hızır Peygamber sihirlere nasıl yok edeceğini öğretir. Böylelikle bu girişimler sonuçsuz kalır. Sonraki savaşlarda Cihandar, Zerdân'ı ve Şirzâd-ı Tig-zen de Elâve Şah'ı, Hızır Peygamberin yardımıyla ortadan kaldırır.

Şikâri ve arkadaşlarının Elave Şah (devlerin padişahı) ve Serefraz Şah (perilerin padişahı) arasındaki kavganın ortasında kalması, onların yine Serefraz Şah'ın elinde olan Simizar Hanım'ı kurtarmak için devleri yardım etmesi ve devlerin yardımıyla Gülistan-ı Erem'i korumaları, destanın ilginç bölümlerindedir.

Şâhruh Şah'ın kızı Nur'ul-eyn'in Ekvân Dev'in anası tarafından kaçırılması ve Şikâri'nin onu kurtarması için Ugar ile savaşa gitmesi ve Hızır Peygamberin Şikâri'ye yardımları destanın diğer olaylarındandır.

Şikâri, olağanüstü güçlerle savaşında tılsıma düşer ve Heft Kule-yi Kaf'a götürülür. Böylelikle, Cihangir, Cihanbahş ve Cihandâr'ın Şikâri'yi kurtarma çabaları ve onu tılsımdan çıkarma maceraları başlar. Onlar Şikâri'yi kurtarmak için yedi tılsımdan geçerler. Her tılsımdan geçmek için özel güçlere sahip olmaları gerekmektedir. Yedi denizin üzerinden kuşların yardımıyla uçtuktan sonra büyük büyücüyü öldürüp Şikâri'yi tılsımdan çıkarırlar.

Şikâri, sonunda ülkesi Dârâ Vilâyetine dönmeğe karar verir. Askerleriyle birlikte Dârâ Vilâyeti'nin yakınlarında çadırlarını dikerler. Kardeşi Erçe'ye kendini tanıtmadan yıllar önce yaptığı suçu ona hatırlatır ve savaşa davet eder. Savaşta kardeşi Erçe'yi öldürmez. Şehre girer ve saltanat tahtını ele geçirir. Kendini kız kardeşi Sünbüle'ye tanıtır ve tekrar saltanat tahtını kardeşi Erçe'ye bağışlar.

Destanın son bölümlerinde Şikâri Hindistan'a asker yürütür. Hindistan Padişahı Şikâri'nin adını duyduğunda Müslümanlığı kabul eder ve halkı da onunla beraber Müslüman olur. Şikâri uzun ömrünün geri kalanını ibadetle geçirir.

Şikâri Destanı'nda Motifler

Şikâri Destanı motif yapısı bakımından en zengin destanlarımızdan biridir. Dede Korkut kitabında görülen tüm motiflerin yanı sıra Azerbaycan efsanelerinde karşılaştığımız motifleri de bu destanda görmemiz mümkündür. Şikâri Destanı'nda tespit ettiğimiz başlıca motifler şunlardır:

Ad koyma, ava çıkma, Hızır motifi, çoban, kırk yiğit, kahraman kadın yardımcı motifi, dağ, su, ateş, ağaçkültü motifleri, ata kültü, mağara

motifi, geyik motifi, ok ve yay motifi, sihir motifi, aslan motifi, kız alma motifi, uyku motifi, mezar başında saz çalma motifi, kuyuda bırakılma motifi, âşık kılığında saraya dönme motifi, düşman ülkenin sarayına girme motifi , Müslümanlaştırma motifi, kiliseleri camiye çevirme motifi, kâfir kızının kahramana yardım etmesi, olağanüstü varlıklar motifi, kadın alp motifi, devlerle perilerin mücadelesi, kahramanın savaştan önce namaz kılma ve dua ederek yardım isteme motifi (dua motifi), rüya motifi,yardımcı ihtiyar motifi, yol gösteren kurt motifi, tılsım ve tılsımı yok etme motifi, yardımcı yol gösteren ve kahramanın arkadaşı olan at motifi, taşa dönme motifi, don değiştirme motifi, (İnsandan hayvana, hayvandan insana dönme ve yaşlı kadın şekline dönme), üç, yedi, dokuz, kırk motifleri.

Sonuç

Şikâri Destanı dört nesil aşkın sinesinden bugüne süre gelmiştir. Bu destan son zamanlarda bilim dünyasına tanıtılan önemli destanlarımızdan olduğu için daha çok inceleme ve araştırmayı gerektirmektedir. Türk dünyasının en uzun manzum ve mensur destanı niteliği taşıyan bu destan Anadolu sahasında karşılaştığımız Battal-name ve Danişment-name ile konu bakımından benzerliği üzerinde durulması gereken konudur. Aynı dönem ürünü olan destanın genel konusu Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak olmuştur. Destanın başlangıcı âşık tarafından bu şekilde anlatılmaktadır: “*Rum diyarında Dârâ vilayetinde Şah Dara adlı bir padişahın Erçe ve Şikâri adında iki oğlu vardı...*” Bu başlangıç bize birçok ipucu vermektedir. Âşık destanlarının kökeni İran Azerbaycan’ı sahası olduğu tespitinden yola çıkarak Şikâri Destanı’nın Battal-name ve Danişment-name’nin kaynağı yoksa iki sahada paralel giden ürünler olduğu daha sonraki araştırmalarla ortaya çıkacaktır.

TURİZM EKONOMİSİ VE SOSYO KÜLTÜREL DİNAMİKLER

TOURISM ECONOMICY AND SOCIO-CULTURAL DYNAMICS

Nazif ÇETİN*

Özet

Dünya turizm potansiyeli üzerinde etkili olduğu görülen faktörler incelendiğinde, sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan modernleşme ve bu modernleşmeye bağlı olarak gelişen teknolojik değişim ve dijital yeniliklerin etkili olduğu gözlenmektedir. Turizme dönük sektörel yatırımların çağdaş ve modern yapılardan teşekkül etmesi, taleplerin bu doğrultuda yoğunlaşmasına dayanmaktadır. Turizme yönelik bu taleplerin belirlenmesinde, ayrıca sosyo-kültürel yapı ve özellikler, tarihsel miras, doğal çevre faktörü ile güvenlik ve emniyet faktörünün de belirleyici olduğu görülmektedir. Birçok ülkede, turist sayısının artmasına karşın turizm gelirleri bakımından orantılı bir gelişmişlikten söz etmenin mümkün olmadığı bilinmektedir. Özellikle Türk-İslâm dünyasında, turizme önem verilmeyle birlikte turizm gelirleri bakımından hakkaniyete uygun bir paylaşımdan söz edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla turizmdeki potansiyel artışına bağlı olarak ayrıca turizm gelirlerinin oransal dağılımı da üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Adriyatik'ten Çin'e Kafkasya'dan Rusya'ya, Orta Doğu ve Balkanlardan Anadolu coğrafyasına geniş bir alanda ekonomik ilişkilerle birlikte turizm ve sosyo-kültürel etkileşimlerin de dikkate alınarak uluslararası ilişkilerin boyutları her geçen gün genişlemektedir. Bu coğrafyada geniş bir bölgenin bakir olması ve turizme konu olabilecek tarihi mirasın zenginliğine rağmen tam anlamıyla teşhir edilememiş olması, doğal çevre ve farklı kültürlerin beşiği olma konumunun tam anlamıyla ortaya çıkarılamaması gibi bazı negatif yansımalarla karşılaşılabilir. Özellikle Türk-İslam coğrafyasında yer alan ülkeler arasında ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel ilişkilerin yeterince geliştirilememiş olması bu bölgede turizm faaliyetlerinin gelişmesinin önündeki önemli engeller olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Ekonomisi, Kültürel Turizm, Turizmin Sosyo-Kültürel Dinamikleri.

Abstract

Considering the factors that influence the world tourism potential, significant effects of modernization along with the industrial revolution can be noticed and in conjunction with modernization technological changes and digital innovations appear to be effective. In response to requests, the development of tourism-oriented sectoral investments in many countries is based on the construction of contemporary and modern

* Yrd.Doç.Dr., Adıyaman Üniv., İİBF, E Posta: ncetin@adiyaman.edu.tr

buildings. Furthermore, socio-cultural structures and features, historical heritage, natural environmental factors as well as the safety and security factors are determinative on the formation of tourism related demands. Although there is an increase in the number of tourists in many countries, this often does not improve the tourism revenues proportionally. Especially in the Turkish-Islamic world, albeit attention is paid to tourism, it is almost impossible to talk about equitable sharing in tourism revenues. Therefore, along with the increase of tourism potential the proportional distribution of tourism revenues should also be emphasized. Within a wide area extending from the Adriatic Sea to China, from the Caucasus to Russia, from the Middle East and the Balkans to Anatolia, the dimensions of international relations together with economic and socio-cultural interactions are expanding day by day. In this zone, we are faced with negative reflections such as: although this region is an untouched area, the historical heritage which can be subject to tourism, cannot fairly be exhibited and the natural environment and the status of being the cradle of different cultures cannot be brought to light, properly. Particularly, the inadequate development of the economic, political and socio-cultural relations between the countries in the Turkish-Islamic geography forms an obstacle in the progress of tourism activities in this region.

Keywords: tourism economics, cultural tourism, socio-cultural dynamics of tourism

Giriş

Küreselleşen bir dünyada devletlerin coğrafi sınırlarının önemini kaybetmekle birlikte her ne kadar farklı dil, din, inanç ve kültürel yapıda bulunsalarda ülkeler ayrı da olsa insanlar arasındaki beşeri ilişkiler daha da artmakta, insanlar gezmek, görmek, araştırmak, eğitim yapmak, sağlık hizmetlerinden yararlanmak ve daha birçok nedenlerle farklı coğrafyalara yayılmaktadırlar. Bilgi ve iletişim sektöründeki gelişmeler, dijital yenilikler, ulaşım ve haberleşme sektöründe ortaya çıkan hızlı değişimler, yaşadığımız dünyadaki uzaklıkları ortadan kaldırmakta ve insanlar farklı amaçlarla daha kısa sürede daha geniş bir coğrafyada seyahat etme imkânı elde etmektedirler. Dünyada kutuplaşmaya yol açan etkenlerin 1990'lı yıllarla birlikte azalmaya başlaması ve kutuplaşmanın en belirgin örneği olarak görülen demir perde ülkelerinin demokratikleşerek bağımsızlıklarını kazanması, dünyada yer alan ülke sayısının artmasına ve bu ülke ekonomilerinin liberalizasyon politikaları ile yeniden şekillenmesine yol açmış bulunmaktadır.

Dünyada yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşümün bir diğer göstergesi de dünya turizminin ve dolaylı olarak dünya ekonomisinin gelişmesi ve genişlemesine yol açmış olmasıdır. Bu noktada tarihi ve kültürel bağların etkisi, göz ardı edilmemesi gereken önemli bir etken olarak

görülmektedir. İnsanların gezmek ve görmek için tercihlerini belirleyen sebepler ekonomik olduğu kadar aynı zamanda sosyo-kültürel yapıdadır. Avrupa coğrafyasının dünya turizm merkezleri arasında cazibe merkezi olarak görülüyor olması ve en çok turist çeken bölge olma özelliğini hala sürdürmesi, çoğunlukla bu coğrafyada bulunan ülkeler arasındaki sosyo-kültürel doku benzerliğine dayanıyor olmasındandır.

İslâm dünyasında, bu benzerliklerin daha fazla bulunmasına karşın yaygın bir paylaşım ya da ortak değerler etrafında bir araya gelinememesinin nedenleri incelendiğinde en önemli engel bu değerlerden uzaklaşılmasına dayanmaktadır. Türk-İslam dünyasında da benzer bir takım etkenler söz konusudur ki bu etkenler ekonomik yetersizlikler olarak görülmekle birlikte genellikle coğrafi farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Tabii ki bu noktada emperyal güçlerin Türk ve İslâm dünyası üzerindeki ayrıştırıcı politikalarının da göz ardı edilmemesi gerekiyor.

Sovyetler Birliğinin parçalanmasıyla birlikte Kafkasya bölgesinde yaşayan Türkler arasındaki ilişkilerde her ne kadar yetersiz olsa da birtakım pozitif gelişmeler yaşanırken Adriyatik'te yaşayan Türk-İslam topluluğu açısından bu gelişmeler tersi bir durum arz etmektedir.

Türkiye'de ve Dünyada Turizm Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi

Tarihi geçmişe doğru yol aldığımızda, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine uzanan ticaret yolları ile Anadolu Coğrafyasının, Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında doğal bir köprü rolüne büründüğü ve bu nedendir ki tarihsel süreçte kıtalar arası ilişkilerin büyük ölçüde Anadolu toprakları üzerinden sürdürüldüğü gerçeği ile karşılaşmaktadır. Göçler, savaşlar, istilalar, ticaret yolları ve haberleşme amacıyla sürekli Anadolu toprakları kullanılmış ve Anadolu, birçok uygarlığın beşiği olarak kabul görmüştür. Böylelikle, Anadolu-İslam Kültürünün temelleri tüm bu uygarlıkların birikim ve harmanlanması ile oluşturulmuştur.¹

Cazibe merkezlerinin Asya'dan Avrupa'ya geçmesi ve Avrupa'nın bu cazibesini uzun yıllar boyunca sürdürmesi bugünümüzde hala en çok turist çeken bölge konumunu kısmen korumasına karşın, yüzyılın ilk yarısı

¹Türkiye'de Turizm Yatırım Olanakları ve Yatırım Süreci, Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü, 1997, s. 3

ile karşılaştırıldığında son yıllarda Turizm açısından cazibe merkezi olmaktan çıktığına dair bir görünüm arz ettiği görülmektedir. (1975:%69 ve 1997: %59-%49 gelir.) Yakın bir gelecekte cazibe merkezlerinin daha çok Asya ve Anadolu'ya kayacağı olgusu yüksek bir olasılık olarak değerlendirilmektedir.

Avrupa kıtasında sınırları bulunan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, turizm potansiyeli performansı bakımından kıta Avrupa'sına yakın oranlarda turist çekmesine karşın, elde edilen turizm gelirleri karşılaştırıldığında diğer Avrupa ülkelerine oranla çok daha düşük bir gelir elde etmektedir. Ancak bu durum sadece Türkiye'ye has olmayıp aynı zamanda gerek Asyagerekse Afrika bölgeleri için desöz konusu edilmektedir.

Küreselleşmenin hız kazandığı özellikle 1980'li yıllar sonrasında dünya vatandaşlarının ufkunun genişlemesi, gezip-görmek ve tanınmak arzusunun giderek daha geniş kitleler ve farklı gelir grupları arasında yaygınlaşması, küresel bir etkileşime de yol açmış bulunmaktadır. Böylelikle tüm dünya halkları arasında kültürel bir yakınlaşma hatta bir kaynaşma, bu kaynaşmanın etkisiyle de tüm dünya ülkeleri açısından bazen pozitif bazen denegatif etkileşimler ortaya çıkmış ve çıkmaya devam etmektedir.

Bu gelişmeler neticesinde uluslararası ilişkiler alanında yaşanan değişimle birlikte dünya devletleri arasında giriş ve çıkışlarda yaşanan artışlar zamanla üretim faktörlerinin serbest dolaşımı olarak da adlandırabileceğimiz emek (işgücü), sermaye (Uluslararası dolaylı ve dolaysız yatırımlar), teknoloji ve girişimcilerin serbest dolaşımındaki artışları da beraberinde getirmiştir. Uluslararası serbest dolaşım ile birlikte dünya halkları arasında aynı zamanda kültürel iletişim ve etkileşim de yaygınlaşmıştır. Türkiye'de sosyolojinin duayenlerinden Prof. Dr. Mustafa E. ERKAL tarafından yapılan tanımlama ile kültür iki farklı yanı ile ele alınmaktadır ki bunlardan biri maddi kültür, diğeri ise manevi kültürdür. Mal ve hizmet ticareti ile birlikte maddi kültür de transfer edilebilmektedir ve maddi kültür transferi ile birlikte aynı zamanda manevi kültür transferi de yaşanabilmektedir. Yani mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının ötesinde bir serbest dolaşım yaşanmaktadır ki maddi kültürde manevi kültürün izlerini görebilmek pekâlâ mümkün olabilmekte ve etkileşim kaçınılmaz hale

gelmektedir.² Örf ve adetlerde, yaşam ve davranış biçimlerinde, dost ve akrabalık ilişkilerinde, öğrenci/öğretmen, çocuk/ebeveyn, karı/koca ilişkilerine yansıyan yönüyle sosyo-kültürel değişimlerin aynı zamanda toplumsal bir dönüşüme yol açtığı açık bir şekilde izlenmektedir. Davranış biçimlerinde, Konuşma dilinde, hareket tarzları, yeme-içme alışkanlıklarıve daha birçok alanda ortaya çıkan bu değişim aynı zamanda millî kültürden küresel kültüre bir dönüşüme de yol açmaktadır. Böylelikle baskın kültürler global kültürün oluşmasında daha etkili bir görünüm arz etmektedir.Uluslararası değişim ve dönüşümde yaşanan bu hareketlilik, 1990'lı yıllarda demir perdenin kalkmasıyla daha bir hız kazanmış vedaha geniş bir coğrafyada etkili olmaya başlamıştır. Küreselleşmenin etki ve boyutları da buna paralel olarak daha da artmış ve etki alanı daha da genişlemiştir.

Küreselleşmenin Uluslar arası Ekonomik İlişkiler Üzerindeki Etkileri

Küresel sermaye gruplarının her geçen gün büyüyerek gelişmesi özellikle KOBİ ölçekli işletmeler açısından geri dönülmez bir travma yaşanmasını da ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de yatırım yapan hipermarket gruplarının, özellikle bakkal ve diğer küçük esnafı zayıflatarak etkisiz kılması bir yana Pizza, Mc Donalds, Kentaky Chicken gibi Fast-Food kültürü, yeme içme alışkanlıklarımızı değiştirmekle kalmamış bu alandaki dönüşüm neticesinde bu sektörler hızlı nakit akışının ve kâr marjının en yüksek seyrettiği sektörler haline gelmiş ve ekonomik açıdan aynı zamanda bir bağımlılık ortaya çıkarmıştır. Bu durum sadece bu alanlarla sınırlı kalmayarak aynı zamanda (Walmart, Carrefour, Tesco, Metro, Real, Dia, Bim, Shell, Mobil, Opet,vb.)birçok değişik sektörlerde de görülmeye başlamıştır ki bu sektörlerin büyük çoğunluğu hızlı tüketim ürünleri ve nakit akış hızının yoğun olduğu sektörlerdir. Bu gidişat aynı zamanda gelir dağılımında dar gelirliler ve açlık ya da yoksulluk sınırında bulunanların yoğunlaştığı ülkeler açısından makasın daha da açılması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

²Sosyoloji (Toplumbilim),ERKAL, Mustafa E., Der Yayınları, İlaveli 13. Baskı, İstanbul, 2006, s. 16.

Az gelişmiş ülkeler (AGÜ) aleyhine ortaya çıkan bu değişim bu ülkelerin şikâyetleri neticesinde WTO ile birlikte her ülkenin bir oy hakkına sahip olduğu UNACTED'in kurulması sağlanmıştır. Ancak gelişmiş ülkelerin buna karşı olmaları sebebiyle yaptırım gücü oluşturulamamıştır. Kaldı ki dünya bütünleşmesi olarak da görülen Birleşmiş Milletler (BM) içerisinde 5 daimi üye ile sürekli dünya devlerinin arzu ettiği kararların gelişmiş ülkeler (GÜ) lehine çıkmakta olması bu dengesizlik ve adaletsizlik ve eşitsizliklerin daha da artmasını beraberinde getirmiştir.

Uluslararası arenada ekonomik ve siyasi yakınlaşma çabaları sosyo-kültürel alanda da birtakım etkileşimleri beraberinde getirmiş, bu etkileşimler GÜ'ler lehine bir dönüşüm olarak görülmekle birlikte zaman zaman da iki taraflı bir etkileşim biçiminde de seyretmektedir. Kimi zaman etkileyen ya da baskın kültür zaman zaman da etkilenen yani bastırılan kültürel değişimlerin yaşandığı bir durum ortaya çıkmakta ve günümüz dünyasında yaşanan bu etkileşimbazen entegrasyon, bazen asimilasyon bazen de izolasyon olarak kendini göstermektedir. Bu durum Çin, Rusya, Orta Doğu ve daha birçok bölgede özellikle Türkî cumhuriyetler aleyhine (Demokrasi, insan hakları, adalet ve eşitlik ilkeleri bakımından) bir değişim göstermektedir. Türkiye açısından sorunu ele aldığımızda, "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına Almanya gibi dünya devi bir ülkeden kendi dillerini zorla öğretme çabalarının yasal bir konuma getirilmiş olması, ırkçı saldırılarda her geçen gün artış yaşanması ve ikinci sınıf vatandaşlık statüsü ile ortaya çıkan ikiye bölünmüş politikaların her biri bunu açıklamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin On yıllardır AB'ye tam üyelik koşullarını sağlamamakla eleştirilmesine karşın Dünyanın dört bir yanında özellikle de Türk-İslam coğrafyasında bunca zalim hükümdarların insanlık sınırının dışında ortaya konulan zulümlerine rağmen bu ülkelere sermaye akışı hızında bir gerileme görülmemektedir. Batısı ve Doğusuyla tüm dünyada insanlık onurunu yok sayan devlerin gücü her geçen gün daha da artmaktadır. Yine Batı dünyasında İslam Dini ile ilgili zaman zaman ortaya konulan negatif yaklaşımlar, ABD'de özellikle 11 Eylül sonrası Müslümanlara karşı ortaya konulan tepkiler ve bir de belki de en önemlisi İslam coğrafyası olarak adlandırılan özellikle Ortadoğu'da İslam Dini ile asla bağdaşmayan terör olaylarının İslam Dini ile ilişkilendirilmeye çalışılması, Türk-İslam medeniyetine karşı girişilen yok etme kampanyası

ve daha birçok değişik gelişmeler olarak görülmektedir. Bir diğer örnek de son günlerde tekrar dünya gündemine taşınmaya çalışılan ve 1915 yılında Rusların yönlendirmesi ile Ermenilerin Anadolu'da katliama yönelmeleri ve Anadolu halkının kendisini savunması göz ardı edilerek bir soykırım olarak tanımlanmaya çalışılmasıdır. Diğertaraftan Azerbaycan Karabağ'da yaşanan ermeni katliamı ve hele Hocalıdaki katliam ki tüm dünyanın gözleri önünde cereyan eden bir durum ve bu durum görmezden gelinerek bir soykırım teşebbüsü olarak değerlendirilememesi ve buna karşın Türk'lerin Ermenilere soykırım uyguladığı talihsiz politika ve açıklamalarına yeltenilmesinin izah edilebilir bir yanı bulunmamaktadır. Hele ki bu açıklamaların Ayasofya'da Kur'an-ı Kerim okunmasının hemen ardından Vatikan'dan dile getirilmesi daha bir üzerinde düşünmemiz gereken bir durumdur. Ardından Rusya, ardından birçok Avrupa ülkesi ve diğerlerinin üstelikde Türkiye'nin tarihi vesikalarımızı ortaya koyalım ve bu değerlendirmeyi tarihçilere bırakalım paylaşımına rağmen bunu göz ardı etmelerinin anlaşılır yanı bulunmamaktadır.

Doğu Türkistan, Uygur Çin Özerk Bölgesi, Kıbrıs, Bulgaristan, Bosna ve daha birçok İslam coğrafyasında ortaya konulan baskı ve yıldırma ve asimile ve izole etme politikalarının bir rastlantı olarak görülmemesi gerekmektedir.

Uluslararası arenada açıklıkla gözlemlenebilen bu ikiyüzlü politikaların düzenlenen bu tarz kongrelerle tüm dünyaya duyurulması ve en etkili bir biçimde dünya halklarının anlayışlarının sağlanması gerekmektedir. Bütün bu gelişmeler ışığında özellikle kardeş ülkelerle sosyo-ekonomik ve kültürel paylaşımlarımızın daha da artırılması ve farklı medeniyetlere karşı verilen tavizlerden geri durulması gerekir. Avrupa Medeniyetlerinin AB içerisindeki ekonomik dayanışmalarının Anadolu Medeniyetini paylaşan ülkeler arasında artırılması kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Kültürel değişim içerisinde, medeniyetler nasıl ki kendiliğinden bazı değişim evreleri geçirebiliyorsa, küresel boyutlarıyla değişim sürecine yönelik müdahaleler de bir o kadar sorun ortaya çıkarmaktadır. İşte bu noktada kültür emperyalizminin önünde durulması büyük önem taşımaktadır. Haberleşme araçlarının yaygınlaşması, dijital yenilikler ve bilgi toplumuna dönüşüm neticesinde dünya vatandaşları geçmişte yaşanan

tek düze bilgilendirmelerden çok daha farklı kaynaklardan bilgi alabilmekte, yapılan yönlendirmelere itibar etmemekte, eğitim ve kalkınmanın bir sonucu olarak geleceğe yönelik bakış açılarını kendileri belirleyebilmektedirler. Dolayısıyla kültürel değerler üzerinde oluşturulan zoraki dönüşüm ve değişim teşebbüslerinin kültürel bir yozlaşmaya yol açmaktan öte bir sonuç doğurmayacağı hususunun özellikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından çok ayrıntılı bir şekilde analiz edilerek Milli politikalar üretilmesi zorunlu bir gereksinim halini almıştır. Yüzyıllar boyu fiziki olarak birbirinden ayrı tutulmaya çalışılan, yapılan tüm baskı ve yok etme çabalarına karşın ortak kültür değerlerine sahip milletlerin Milli ve Manevi değerlerle bezenmiş kültürel yapılarını ve İslam inancını korumakta ve hala birbirlerini anlayabiliyor olmaları ve birbirlerinin gözlerinde bir ışık görebiliyor olmaları, altyapısı ne kadar güçlü bir kültüre sahip olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır.

Yakın bir geçmişte Türkiye'de de milli ve manevi değerler üzerinde çok yanlış uygulamalara gidilmesi, milli ve manevi değerler üzerinde bazı yönlendirme ve yön verme girişimlerinde bulunulması, Türkiye'yi abartısız bir 30 yıl gerilere götürmüştür ki dünya ülkeleri açısından da müdahalelerin neticesinde benzer olumsuzluklar yaşanmıştır. Bugün Çin'de ekonomik gelişmelerin günümüze kadar ortaya çıkan negatif seyrinde bu baskı politikalarının etkisi yoktur denilebilir mi? Peki ya Kafkasya için denilebilir mi? Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra garplılaşma ya da batılılaşma adı altında başlayan ancak bunun milli ve manevi kültürden uzaklaşarak batı kültürü ile bütünleşmeye yönelik politika uygulamalarına dönüştürülmesi ki bunlar; Dil'de tahribat, eğitimde tahribat, tarihte tahribat, milli kültürde tahribat ve daha birçok noktada yaşanan tahribatları beraberinde getirmiştir. Çin'den Adriyatik'e arada örülen demir perdeler nasıl ki bu milletleri birbirine unutturmadıysa bundan sonra da bu politikaları izleyenlerin bu doğrultuda bir netice alması beklenmemelidir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde yaşayan bizler üzerinde bu kadar oyunlar oynanırken esaret altında kalan Türk'î cumhuriyetlerin durumunu ve özellikle Kafkasya'da yaşayan aynı kültür ve inançları paylaştığımız halkların bu değerlerden uzaklaşmamaları ne kadar sağlam temeller üzerine kurulu olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Mustafa Cemiloğulları, Elçibeyler, Aliyevler, Sadık Ahmetler, Balkanlar ki özellikle

Bosna, Kafkasya ki özellikle Kırım'ın unutulmamasının nasıl sağlandığını görmemek mümkün müdür. Bizler demir perde arkasında kalmadan uzaklaştırılmaya çalışıldığımız Ezan, Kur'an, Dil, Tarih ve Kültürel değerlerimize (zaman zaman hala bu emarelerle karşılaşmak talihsizliğini yaşıyor olsak da) ancak bu kadar sahip kalabildiysek, Dünya coğrafyasında yaşayan Türk-İslam toplumunun daha büyük badireler atlattıklarını ve buna rağmen kendi benliklerini korudukları için takdir ve tebrik etmek gerekir. Garabet sayılabilecek tüm bu olumsuzlukların, Türkiye Cumhuriyeti Devletini ne kadar gerilere götürdüğünü açık bir biçimde görmemek mümkün değildir. 600 yıl medeniyetin beşiği olarak görülen ve farklı dil, din, kültür ve medeniyetlerin birarada barış ve kardeşlik içerisinde yaşamasını sağlayan koca bir imparatorluk geçmişimiz yok sayılarak unutturulmaya çalışılmış, tarihi vesikalar ve arşivler adeta çürümeye terk edilmiştir ki ancak 1988'li yıllarda Rahmetli Turgut ÖZAL tarafından açılabilmiştir. Ancak nesillerarası yaşanan kopma neticesinde bu defa da arşivlerin tahlili ve analizi, kayıp belgeler sorunu, çürümüş belgeler ve uzman kadro problemi nedeniyle yapılan çalışmalar tamamlanamamış ve geçtiğimiz aylarda Osmanlı Türkçesi öğretimine dönük resmi olmamakla birlikte Hükümet tarafından ancak bir karar alınabilmiştir. Kaldı ki milli değerlerle barışık olduğunu belirten bazı çevreler tarafından dahi hiddetle karşı duruşa yol açan bu gelişmelerin kimleri, niçin ve neden rahatsız ettiğinin altının çizilmesi gerekir.

Sosyo – Kültürel Yapı ve Özelliklerinin Turizm Ekonomisi Üzerindeki Etkisi

Kültürel alanda gerçekleşen değişimi, Turizm faaliyetlerinin global dünyada kat ettiği mesafenin boyutlarına bakarak analiz etmek ve değerlendirmek ancak mümkün olabilecektir.

Uygarlıklar merkezi olarak görülen Anadolu tarihine göz atacak olursak Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi evrensel birçok imparatorluklara ev sahipliği yaptığını, çeşitli istilalar, göçler ve seferler neticesinde farklı dinlere, dillere, kültürlere sahip insanlar topluluklarını kaynaştırarak büyük etkileşimlere yol açmıştır. Anadolu'da birçok yerleşim alanının kaynaştığı bir kültür mozağine büründüğünü ve bazı sentezler

oluşturduğunu da yine bu yapı içerisinde görmemiz pekâlâ mümkündür. Türk dünyasının gelenekleri ve İslam inancı Osmanlı Devleti tarafından Anadolu sınırlarının ötesine taşınmış ve bu durum aynı zamanda iktisadi ve sosyo-kültürel yapı üzerinde de büyük bir³ etkileşim ortaya çıkarmıştır.

Turizm sektöründe yaşanan gelişmelerin ekonomik yapı üzerindeki etkilerini ele alırken, kültürel yapı ve özelliklerin önemli etkisinin bulunduğu görülmektedir. Turizmin kendine özgü bir dili, tarihi ve kültürü olduğunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ancak kültürel yapı ve özelliklerin etkisinden söz ederken bu etkilerin kültürel bağlardaki benzerlikler olarak görülmemesi gerekir. Öncelikle şunu çok iyi bilmek gerekir ki; gezmek, görmek, öğrenmek, dinlenmek, eğlenmek vb. alanlarda din, tarih, kültür, çevre, spor, doğal çevre ya da diğer nedenlerle kendi ülkesinden bir başka ülkeye gitmeyi amaçlayan hiçbir birey bütünüyle kendinden birşeyler görmek düşünce ve arayışı içerisinde hareket etmemektedir. İnsanlar, çoğunlukla kendinde bulunanlardan başka şeylerle karşılaşmak farklı kültürler, farklı tarihsel dokular ve farklı yaşam biçimlerini keşfetmek arayışı içerisinde hareket ederek seyahat etmektedirler. O halde benzeşmek, aynılaşmak, doğal akışa müdahale etmek ancak dünya halklarının dar kalıplar arasında sıkıştırılması olarak değerlendirilebilmektedir. O halde aynı zamanda maddi kültüre de yön veren manevi kültürün korunması ve geliştirilmesi hedeflenmek zorundadır.

Türkiye'de turizm ekonomisinin özellikle 1980'ler sonrasındaki gelişiminin ve bilhassa Türkiye'de, döviz darboğazının söz konusu olduğu bu yıllarda önemli ölçüde döviz girdisi sağlandığının ve bunundığı sektörlerde nasıl bir hareketliliğe yol açtığı gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Turizmde yaşanan gelişmeler idolaylı bir etki ile dış ticaret açıklarının kısmen de olsa giderilmesinde, istihdamın artırılmasında ve ödemeler bilançosunun küçümsenmeyecek derecede dengelenmesinde pozitif bir etki ortaya çıkarmıştır. Öyleyse Türkiye'deki yeri ve önemi açısından turizm ekonomisinin dikkatle ele alınması ve geliştirilmesi bir ihtiyaç olmanın ötesinde zorunlu olarak görülmeli ve bu yönde politikalar daha da geliştirilmelidir.

³Türkiye Ekonomisi, ÖZDEMİR Kerim vd., Lisans Yayıncılık, 1. Baskı, 2011, S. 27.

Turizm ekonomisi, günümüzde döviz girdisini artırıcı ve istihdam sağlayıcı özellikleriyle ulusal ekonomiye katkıda bulunan, uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimi sağlayıcı ve bütünleştirici etkisi ile dünya barışının korunmasında büyük payı olan bir sektördür. Türk ekonomisinin vazgeçilmez temel taşlarından birisi olan turizm, bugünkü dış ticaret açığına, enflasyona, işsizliğe çare arayan ve hükümetlerin önemle üzerinde durduğu bir konudur.⁴

Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısındaki artış ve turist başına harcama miktarının her geçen yıl artış göstermesi turizm gelirlerinin artması açısından etkili bir noktaya taşınmıştır. Turizm gelirleri ile döviz rezervlerinde gerçekleşecek artışlar; Ar-Ge harcama oranlarında da artışa gidilmesini sağlayacak ve bunun neticesinde ileri teknolojinin üretilmesi ya da transfer yoluyla elde edilmesi açısından bir kaynak teşkil edecektir. Bu gelişmelerin aynı zamanda turizmin dolaylı pozitif etkisi olarak ele alınması gerekir. Turizmin milli geliri artırıcı etkisi; Turizm tesis ve yatırımlarının artmasında da etkili neticeler ortaya koyacaktır. Turizm sektöründe böylesine yaşanacak gelişmeler ve turizm gelirlerinin artması sonucu döviz birikimi sağlanması, eş zamanlı olarak dış ticaret hacminin artırılması ve dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesini beraberinde getirecektir. Tüm bu uygulamalarda önceliklerimiz, aynı değerleri paylaştığımız dost ve kardeş ülkelere yoğunlaşmak biçiminde geliştirilmek zorundadır.

Türkiye ve Türki Cumhuriyetlerde Turizm Ekonomisi ile İlgili Genel Bir Değerlendirme

2014 yılında ülkemizi ziyaret eden yabancı turist sayısı 2013 yılına kıyasla yüzde 5,5'lik bir artışla 34 milyon 910 bin kişiden, 36 milyon 837 bin 900 kişiye yükselmiştir. Dünya'da yaşanan siyasi krizlerle birlikte Türkiye'de de gerek içerden gerekse dışarıdan bunca olumsuz propaganda yapılırken bu artışın ciddi bir artış olarak değerlendirilmesi gerekir.

Turist sayısı ve turizm gelirleri ile ilgili dünya istatistiklerini incelediğimizde özellikle 2014 yılında dünyada gerçekleşen turist sayısının yılsonu itibarıyla 1,178 milyar kişiye ulaştığı görülmektedir. Türkiye 2014

⁴Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, ÇİMAT A., BAHAR O., Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (6), 2003, s. 16.

yılında çektiği 37 milyon dolaylarındaki turist sayısı ile dünya turizmi içerisindeki payını %3,15 oranına ulaştırmış ve bunun neticesinde 28 milyar \$ dolaylarında bir gelir elde etmiştir.

Kıtalara göre turizmde en büyük gelişme % 7 ile Amerika'da görülürken, onu % 5 ile Asya ve Pasifik, % 4 ile Avrupa ve Orta Doğu ve %2 ile Afrika izlemektedir. Dünyada en fazla turist alan bölgeler Avrupa (588 milyon), Asya ve Pasifik (263 milyon), Amerika (181 milyon), Afrika (56 milyon) ve Orta Doğu (50 milyon) olarak sıralanmaktadır. Ülkeler bazında gerçekleşen ilk 10 sıralamasının ise Fransa, ABD, İspanya, Çin, İtalya, Türkiye, Almanya, İngiltere, Rusya ve Tayland olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Turist sayısının ve özellikle de turizm gelirlerinin daha da artırılması için; Çevreyle uyumlu rekabetçi ve sürdürülebilir turizm politikaları izlenmelidir. Kültürel değerlerin korunması, milli ve manevi değerlerin muhafazasına önem verilmesi ile yakın bir gelecekte Türkiye'nin dünya turizm gelirinden çok dahafazla bir pay alması mümkün olacak ve bu gelişmeler neticesinde Türkî Cumhuriyetlerle de diğer İslam coğrafyası ile de dostluklar ve ilişkiler daha da artırılabilir. Bu durum tüm diğer kardeş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de dünya ile bütünleşmek bakımından ve aynı zamanda toplumsal refahın artması bakımından etkili neticeler ortaya çıkaracak olup, dünya barışı açısından Türkiye'nin daha etkili bir rol üstlenmesini beraberinde getirecektir.

Uluslararası ekonomik ilişkilere göz atacak olursak özellikle dış ticaretin, sadece mal alım ve satımlarından ibaret olmadığı, önemli bir ekonomik işlem grubunun hizmetlerden oluştuğu görülmektedir. Aslında hizmet üretimi de mallar gibi insan ihtiyaçlarını karşılama amacına yöneliktir. Bunun gibi, ekonomi dışı etkenler de zaman zaman ekonomik gelişmelere yol açabilmektedir. Söz gelişi, Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çaba göstermesi, bir yönüyle bu ülkelerle olan ortak tarih, kültür ve soy birliğine dayanmaktadır. Bu bakımdan mal ve hizmet akımları çoğunlukla birlikte ele alınırlar.⁵ Özellikle hizmetler sektörünün son yıllarda ivme kazandığı ve uluslararası

⁵Uluslararası İktisat (Teori, Politika ve Uygulamalar), SEYİDOĞLU H.,GüzemCan Yayınları 19. Baskı, İstanbul, 2013, s. 3.

doğrudan yatırımların ağırlıklı olarak hizmetler sektöründe yoğunlaştığı gerçeği ile karşılaşmaktayız. Hizmetler sektöründe yer alan faaliyetlerde beşeri ilişkilerin önem kazandığı ve özellikle dil, din, kültür gibi ortak bağların daha etkili olduğu görülmektedir. Bir aile hizmeti, çocuk bakımı, yemek ve beslenme alışkanlıkları, ibadet ve itikatların yerine getirilmesi esnasında gerek Türkiye’de gerekse Türkî Cumhuriyetlerde Türk-İslam kültürü ile donanımlı çalışanların öncelikle tercih edebilecekleri varsayımı ile hareket edildiği durumlarla karşılaşmaktadır.

Faktör hareketlerine bakıldığında da bu durumun çok da farklı olmadığı, özellikle coğrafi faktörlerin de etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti yatırımcılarının çoğunlukla Orta Asya’ya öncelik verdikleri ve bu bölgede etkili oldukları görülmektedir. Emek, sermaye, girişimcilik ve teknolojiyi içeren faktör hareketleri içerisinde yer alan sermaye hareketlerinin Türkiye’ye dönük yanı incelendiğinde özellikle turizm yatırımlarının önemli bir yer tuttuğu ortaya çıkmaktadır.

21. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Türkiye ve Türkî Cumhuriyetlere gerçekleşecek turizm seyahatlerinde tüm dünya insanlarında bizi özümüzden kopmamış bir halde görerek hayranlık uyandırması ve dünya turizm gelirlerinden çok daha fazla pay alınması temennisi içerisinde yeni yüzyıla daha bir heyecanla girilmesi beklenti olmanın ötesine geçmiştir.

Sonuç

Turizm ekonomisi, gerek turist sayısının artırılarak gerekse yeni turizm yatırımlarına gidilerek turizm gelirlerinin yükseltilmesibakımından tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’nin Türkî Cumhuriyetlerle olan sosyo-kültürel ve tarihi bağlarını ele aldığımızda bu bakımdan daha önemli bir konuma sahip olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır. Gelir getirici etkisi bakımından ele alındığında, ülke kalkınması bakımından turizm ekonomisinin en önemli sektörlerden biri olduğu görülmektedir. Böylelikle turizm ekonomisinin dünya ekonomisindeki büyüme üzerindeki etkisi her geçen gün daha da artmakta ve bu alandaki yatırımların önemini göz ardı edilemeyecek boyutlarda bir ihtiyaç halini aldığı ortaya çıkmaktadır.

Turizm ekonomisinin dünya ekonomisi üzerindeki etkilerini iki farklı boyutta ele almak gerekmektedir ki bunlardan birincisi doğrudan

ekonomik etkiler, diğeri de dolaylı ekonomik etkilerdir. Doğrudan etkilerden söz ederken turizmle birlikte sağlanan ekonomik katkının boyutlarının dikkate alınması gerekir. Bu açıdan bakıldığında sektörel katkılar ve gelişmeler üzerinde durulması ve turizm sektörünün dünyadaki turizm pazarlaması ile ulaştığı boyutların ele alınması gerekmektedir. Dolaylı etkiler söz konusu olduğunda ise insanların gezip gördükleri yerlerigözlemleyerek girişimcilik ufkunun sınırlarını genişletmeleri ilk akla gelen etkidir. Ayrıca gerek yatırımcıların yatırımlarını bu ülkelere yönlendirerek ulus ötesi yatırımlara yönelmeleri gerekse gezip gördükleri ülkelerdeki farklılıkları görerek kendi ülkelerinde bu doğrultuda yeni ve farklı yatırımlara yönelmeleri ekonomik yapı üzerinde pozitif bir etki oluşturmakla kalmayıp dünya ticaret oranı içerisinde daha yüksek bir paya sahip olunmasını da beraberinde getirecektir.

Sonuç olarak Çin'den Adriyatik'e, Sovyet Rusya'dan Kafkasya'ya Japonya'dan Uzak Doğu'ya Amerika'dan Latin Amerika'ya AB'den tüm Avrupa'ya ve Türkiye'den Orta Doğu'ya keşif amaçlı bir seyahat programı oluşturulması ve seyahat programları açısından Anadolu coğrafyasının asırlar öncesinde olduğu gibi günümüzde de bir köprü niteliğine büründürülmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Anadolu toprakları üzerinde ekonomik, siyasi, askeri ve stratejik bir birlik oluşturulmasında, farklı kültürlerle sahip AB ülkeleri arasında oluşturulan tam birlik politikasının bir model olarak görülmesi üzerinde durulması Türkiye'nin turizm potansiyelinin artırılması açısından önemle üzerinde durulması gereken bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Gerek Türkiye, gerekse Türk İslâm dünyası açısından üzerinde önemle durulması gereken bir diğeri önemli konu da turizm gelirleri konusudur. Söz konusu bölgede turist çekme potansiyelinin yüksek olmasına karşın turizm gelirleri açısından bunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bölgenin Turizm potansiyelinin artırılması ile birlikte turizm gelirlerinin yüksek seyretmesi açısından, bölge insanların yabancılar karşı hoşgörülü ve sevecen davranması, bölgenin terör ve terör unsurlarından arındırılmış güvenli bölgeler arasında bulunması, bölgesel kalkınma kriterlerine uygunluk, çevresel faktörler, ulaşım ve konaklama imkânlarının gelişmiş olması, turistik seyahatte bulunan farklı kültürdeki insanların beslenme alışkanlıklarının dikkate alınması ve doğal yapı ile

birlikte tarihi dokunun zedelenmemiş olması konuları, ayrıca üzerinde önemle durulması gereken hususlar olarak görülmelidir.

Kaynakça

Sosyoloji (Toplumbilim), ERKAL Mustafa E., Der Yayınları İlaveli 13. Baskı, İstanbul, 2006.

Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü (1997) Türkiye'de Turizm Yatırım Olanakları ve Yatırım Süreci, Ankara, 1997.

Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, ÇİMAT A., BAHAR O., Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (6), 2003.

Türkiye Ekonomisi, ÖZDEMİR Kerim vd., Lisans Yayıncılık, 1. Baskı, 2011, S. 27.

Uluslararası İktisat (Teori, Politika ve Uygulamalar), SEYİDOĞLU H., Güzem Can Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2013.

“SİNEKLİ BAKKALI” (Halide Edip ADIVAR) İLE

“ALİ VE NİNO” (Yusuf Vezir ÇEMENZEMİNLİ)

ROMANLARINDA BATILILAŞMA VE BATI-DOĞU KARŞILAŞTIRMASI

Nigar NAĞIYEVA*

ÖZET

On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başları Türk Müslüman toplumunun siyasi ve toplumsal hayatında çok önemli bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı devletinde ve Rus Çarlığına bağlı Azerbaycan'da batılılaşma ve batı kökenli düşünce akınları etkili oldu. İnsanları Batı ile Doğu'nun kültür, düşünce ve yaşam farkı düşündürmeğe başladı. Batılılaşmayı savunanlar veya doğu kültürünü muhafaza etmek isteyenlerin yanı sıra her iki kültürün sentezini yaşam biçimi olarak kabul edenler de vardı. “Avrupa uygarlığının erdemlerini göklere çıkararak ateşli Batıcıların gözünde bile, Türk toplumunun temel ahlaki değerlerini muhafaza etme sorunu önemli bir meseleye dönüşmüştü. Bu doğrultuda, ilk Türk Romanları Batılılaşmaya karşı o devrin geniş bir yelpazedeki tutumlarını yansıtırken, entelijansiyanın toplumsal değişimle ilgili sorunlarla takıntı derecesinde uğraştığını da göstermektedir. Bir yandan ironik bir şekilde, Batı'dan ithal edilen bir edebi tür olarak roman, Türk toplumu üstündeki Batı tesirinin istenmeyen yanlarını belgelemenin bir aracı olarak devreye sokulurken, öbür yandan Batıcı bakış açısını yaymaya yönelik bir araç olarak kullanılmaktaydı”(Evin, 2004, s. 105). Bu makalede Müslüman Türk toplumunun yaşadığı iki ayrı coğrafi mekânda; Osmanlı devletinde ve Azerbaycan'da aynı dönem yaşanan siyasi olaylar çerçevesinde Batılı-Doğulu ilişkisinin anlatıldığı ‘Sinekli Bakkal’ ile ‘Ali ve Nino’ romanlarını karşılaştıracamız

Anahtar Kelimeler: Ali ve Nino, Sinekli Bakkal, Batılılaşma, Doğu Kültürü, Batı Doğu Sentezi

* Dr., İKSAD Sosyal Araştırmacı, E Posta: nigarb28@hotmail.com

Giriş

Yayınladığı yıllarda büyük ilgi uyandırmış olan “Sinekli Bakkal”, çoğu eleştirmen tarafından, Halide Edip’in olgunluk dönemi romanlarının en iyisi olarak nitelendirilir.

Halide Edip bu eserini, İngiltere’de bulunduğu yıllarda kaleme almış ve ilk olarak “The Clown and His Doughter (Soytarı ve Kızı)” adıyla 1935’te İngilizce basımı yapılan eser, 1936 yılında kitap olarak yayımlanmıştır. Halide Edib, kendi ülkesinin maziye ait değerlerini, siyaset ve suçlamanın dışında, yabancı Batı kültürüyle karşılaştırır, hatta Türklüğün değerlerini daha da üstün bulur. Romanda işlenen en önemli değer unsuru, din ve musikidir. Bunun yanı sıra Türk halk sanatı olan Orta Oyunu’na da yer verilir. Halide Edip Adıvar, yıllar sonra yazdığı Sinekli Bakkal’da ise dinci ideolojiye ağırlık verir ve sıkı bir din eğitimden geçmiş, hafız olmuş Rabia’yı adeta yeni Türk kimliğinin sembolü olarak sunar. Rabia’nın kişiliğinde, o yıllarda ve daha sonraki dönemde Türk aydınlarını çok işgal eden Doğu-Batı sorunsalı üzerine eğilmiştir ve Fethi Naci’nin belirttiği gibi “Akılcı Batıyı temsil eden Peregrini ile mistik Doğuyu temsil eden Rabia’yı evlendirerek” kolaycı bir çözüm getirir. (Timur, 2002, s. 71.)

İkinci Abdulhamit devrinde İstanbul’da Sinekli Bakkal mahallesinde katı dindar olan İmam’ın kızı Emine, aynı mahalleden olan orta oyuncu Kız Tevfik’le kaçarak evlenir. Ancak kocasıyla anlaşamaz ve boşanır. Emine Tevfik’in sürgüne gönderilmesine neden olur. O, babasıyla beraber kızı Rabia’yı sert dini eğitimle yetiştirir. Güzel sesi olan Rabia hafız olur ve Selim Paşa’nın eşi Sabiha Hanım onu korumasına alır. Rabia Selim Paşa’nın konağında Mevlevi Vehbi Dede’den müzik dersleri alır ve İtalyan piyanist Peregrini ile tanışır. Bu sırada sürgünden dönen babasıyla tanışan Rabia annesi ile tartışarak Tevfik’in yanına taşınır ve hayatında yeni bir dönem başlar. Tevfik yönetime başkaldıran Genç Türklerden olan Selim Paşa’nın oğlu Hilmi’ye yardım ettiği için hapsedilir ve Şam’a sürgüne gönderilir. Bu arada Rabia, tüm İstanbul’da Kuran ve mevlit okumasıyla ünlenir ve

Peregrini'nin sayesinde batı müziği ile tanışır. Zamanla Peregrini ile Rabia arasında duygusal bağ oluşur ve Peregrini İslam dinini kabul ederek Osman adıyla Rabia ile evlenir. Bu evlilikten bir çocukları olur. Romanın sonunda 1908 Meşrutiyet ilanı ile Tevfik sürgünden döner.

İlk defa 1937 yılında Viyana'da yayınlanan "Ali ve Nino", Leyla ile Mecnun, Romeo ve Juliet ya da Dr. Jivago ölçüsünde, klasik bir aşk hikâyesi olarak kabul edilir. 1970'lerde İngilizce olarak Amerika'da yayımlandığında hakkında, "Erich Segal'ın Aşk Hikâyesini gölgede bırakabilecek bir eser" diye yazılmıştı. Azerbaycan Türkü, Müslüman bir aristokrat genç olan Ali Han ile Gürcü, Hristiyan bir prenses olan Nino'nun aşkının hikâyesi 1917-1918 yıllarında Bakû'de, 70 yıl sürecek Bolşevik işgalinin arifesinde geçer. (Çemenzeminli, 2005, s. 5.)

1970'li yılların başlarında Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin "Ali ve Nino" isimli romanının yurt dışında bulunduğu haberi Bakû'de konuşulmaya başlandı. Romanın Kurban Said imzası ile basıldığı söyleniyordu. O yıllarda elde hiçbir kanıt ve belge olmadığı için, romanın gerçek yazarı ile ilgili bütün sorular cevapsız kaldı. (Çemenzeminli, 2005 , s. 313.)

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı içine alan Kafkas coğrafyasının acı ve tutkuyla yüklü, karmaşık atmosferini hakkıyla veren eser bugün Azerbaycan'da "milli roman" olarak görülüyor, Roman'ın ilk defa Almanca olarak Kurban Said müstear ismiyle yayınlanması kitabı daha da ilginç kılıyor. (Çemenzeminli, 2005 , s. 6.)

Romanın ilk kez 1930'lı yıllarda Batı Berlin'de bir kitapçının rafında Almanca nüshası bulunur. Fakat romanın dili üzerine yapılan araştırmalar Türkçe yazıldığını göstermektedir. "Ali ve Nino" ilk kez Viyana'da 1937 yılında basılmıştır. Kitap 26 farklı dile çevrilmiştir. Bazı araştırmacılar eserin Yahudi kökenli bir yazar tarafından yazıldığı iddiasındalar. Fakat 1971 yılında romanın Amerika'da basılmasından, Türk ve Azerbaycanlı araştırmacıların romanı tarihsel, toplumsal ve dil açısından incelemelerinden

sonra Ali ve Nino'nun Azerbaycan edebiyatının gerçekçilik akını yazarlarından olan Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin tarihi gerçeklikleri yansıtan, beşli olarak tasarladığı roman dizisinin üçüncü kitabı olduğu kanaatine vardılar. “Ali ve Nino” romanı Azerbaycan tarihi, milli kimliği, geleneği, siyasi ve toplumsal yapısı hakkında önemli bilgiler veren bir romandır. Romanın yazarı farklı kültürlerden ve dinlerden insanların bir arada yaşadığı Bakû'de Türk Müslüman Ali ile Hıristiyan Gürcü Nino'nun aşkıyla gelenekle modernliği, Doğu ile Batı'yı, İslam ve Hıristiyanlığı birleştirme çabasındadır. Azerbaycan'ın soylu bir ailesinin oğlu olan ve Rus İmparatorluğu'nun Bakû'deki Sosyal lisesinde okuyan Ali Han Şirvanşir, Kutsal Kraliçe Tamara lisesinde okuyan Gürcü kızı Nino'ya âşıktır. Mezun olduğu sene yaz tatilinde, Nino'yu görmek için Karabağ'a gider. Bu sırada Birinci Dünya Savaşının çıktığı ve Rusya'nın da savaşa katıldığı haberi üzerine Nino ailesiyle beraber Bakû'ye döner. Azerbaycan için savaşaacağı günün yaklaştığını anlayan Ali, babasının tavsiyesini dinlemeyerek Rusya için savaşa gitmez. Savaş henüz Azerbaycan'dan uzaktadır. Ali ve Nino evlilik için ailelerini ikna ederler ve nişanlanırlar. Fakat Ali'ye dost gibi davranan ermeni Nakhararyan Nino'yu farklı kültür ve dinlerden oldukları için Ali ile mutlu olamayacağına ikna eder ve kaçıır. Bu haberi duyan Ali peşlerinden gider ve yolda yakalayarak Nakhararyan'ı öldürür, fakat Nino'ya dokunmaz. Nakhararyan ailesinin ve devlet adamlarının onu araması üzerine Ali, Dağıstan dağlarında saklanmaya mecbur kalır. Kızgınlığına rağmen Nino'yu unutamaz. Bunu bilen Nino yanına gelir. Ali Nino'yu öldürmez ve onunla evlenir. Bir süre dağda yaşarlar ve Rus çarlığı devrildikten sonra Bakû'ye dönerler. Fakat Bakû'de Azerbaycan Türkleri ermeni ve Ruslarla şehirleri uğruna savaş verirler. Ali ve arkadaşları da bu mücadelenin içindeler. Fakat karşı taraf daha güçlüdür. Birçok akrabasını ve arkadaşlarını kaybeden Ali, babası ve eşiyle beraber Tahran'a amcasının yanına gider. Osmanlı ordusunun Azerbaycan'ı Rus-ermenî işgalinden kurtarmasından sonra Bakû'ye döner. Bu tarihte Azerbaycan'da Cumhuriyet

kurulur ve Ali Dışişleri Nezaretinde Batı Avrupa Şubesi Ataşesi olur. 1920 yılında Azerbaycan'ı Rus Bolşevik ordusu işgal eder ve Azerbaycan Cumhuriyeti yıkılır. Nino'yu ve yeni doğan bebeklerini Tiflis'e gönderen Ali, romanda sık hatırlanan dedesinin yine Ruslar tarafından şehit edildiği Gence şehri yakınlığında savaşırken şehit olur.

"Sinekli Bakkal" romanı kişiler arasındaki zıtlık ve uyum açısından önemlidir. Romanın başından itibaren hep bir biriyle bir şekilde bağlı olan insanlar arasında zıtlık dikkat çeker. Bu, Emine ve Tevfik ilişkisinden başlar. Bir birinden farklı kişiliklere sahip iki insanın evliliği boşanmayla sonuçlanır. Selim paşa ve oğlu Hilmi arasındaki zıtlık da siyasi görüş ve kişilik çatışması açısından önemlidir. Dede Efendi'yle Peregrini arasındaki fark çatışma şeklinde değil, karşılıklı saygı çerçevesinde geçen sohbetlerde ortaya çıkar. Her ikisi de Rabia'nın çok sevdiği ve huzur bulduğu kişilerdir. Rabia ile Peregrini'nin kişiliklerindeki fark, Doğu ve Batı'nın kültür ve inanç farkı olarak ortaya çıkar. Romanın ana kahramanı Rabia'dır ve diğer tüm kişiler bir şekilde onunla bağlantılıdır. Bu kişilerden bazıları Rabia'nın kişiliğine ve düşüncelerine etkisi olan yakınları (Emine, İmam, Tevfik, Vehbi Dede, Peregrini), bir kısmı ise hayatında bazı değişikliklere neden olan veya yolunun sadece kesişip ayrıldığı kişilerdir.

Romanda İslamiyet'i ve dini musikiyi temsil eden asli şahıs Rabia'dır. Sanatkârlık kabiliyetini tevarüs ettiği babası Tevfik; sebat ve irade kuvvetini aldığı annesi Emine, İslamiyet'in katı ve korkutucu cephesini temsil eden dedesi İlhami Efendi; çocuktaki kabiliyeti geliştirip yumuşatan ve İslamiyet'in sevgiye dayanan ve İlhami Efendi'nin tanıttığından çok farklı bir din olduğunu Rabia'ya anlatan Mevlevi Vehbi Dede; çocuktaki olağanüstü musiki kabiliyetiyle büyülenen ve onu yetiştirmeği üzerine alan Zaptiye Nazırı Selim Paşa, karısı Sabiha Hanım; tamamıyla Batılı zevklere sahip olduğu halde Rabia'ya hayran olmaktan kendini alamayan oğulları Hilmi ve arkadaşları ile dostları, aforoz edilmiş sabık bir papaz olan piyanist Peregrini Rabia'nın çevresini teşkil ederler.

Rabia'nın dostları olan, çeşitli çevrelere ve zevklere mensup bu şahıslar vasıtasıyla, İstibdat devri İstanbul'unun çeşitli semtleri ve problemleri romanda yer alır. (Enginün, 1995, s. 281.)

Romanda kişiler unsuru kullanılarak sadece Doğu ve Batı kültürü değil, İslami düşüncenin iki karşıt tarafı da karşılaştırılmıştır. İmam dinin katı kurallarıyla yaşar ve Rabia'yı bu şekilde büyütür, Vehbi Dede ise dinin tasavvufi, engin yanını yaşar, İslam'ın felsefesini anlar ve Rabia'yı da aydınlatmaya çalışır. İmam çevresindeki insanlara korku, Vehbi Dede ise huzur verir.

Bir Mevlevi şeyhi olan Vehbi Dede adeta romandaki tüm aşırı uçtaki insanları toparlayıcı bir işleve sahiptir. Batı kültürünün temsilcisi Peregrini gibi, eskiye karşı çıkan Selim Paşa'nın oğlu Hilmi ve Doğu'nun bağınaz korkutucu imamı Hacı İlhami Efendi, hatta Rabia Vehbi Dede'nin ruhani kişiliğine hayrandır. Halide Edip'in Mevlevi Şeyhi Vehbi Dede karakterini yaratırken çocukluğunda Mevlevi olan anneannesi Nakiye Hanım'dan ve Mevlevi akrabalarından esinlendiği açıktır. (Ağbaba, 1997, s. 68.)

Yazar İmam Hacı Efendi'nin kişiliğinde dinsel bağınazlığa şiddetle çatar. Çünkü bunlar dinde şekilcidirler, para canlısıdır, yüreklerinde insan sevgisi yoktur, hutbelerinde cehennemi bol bol dağıtırlar, şeriat adı altında başkalarına yayamayacakları kötülük yoktur. (Kanbolat, 1986, s.53.)

Rabia'nın karakterinde bir birine zıt kişilik yönleri vardır. O, hem sevmeyi, hem de nefret etmeyi bilen Doğulu bir kadındır. Annesi gibi Rabia da, İmamın katı ve hoşgörüsüz dini terbiyesi ile yetişmiştir. “Başka çocuklar, o yaşta nasıl bayram salıncağı, kukla oyunu ile aşına iseler, Rabia da o kadar cennet ve cehennem denilen yerlere aşına” olur. “Kız cehennemden korktu, fakat imamın tarif ettiği cenneti de pek cazip bulmadı” şeklindeki ifadelerle onun daha baştan dedesinin din anlayışına karşı olduğu belirtilir. (Vural, 2002, s. 74.)

Peregrini “Sinekli Bakkal” romanında batı kültürünü ve karakterini simgeleyen kişidir. Doğu’nun büyüüne kapılmış İtalyan ve kiliseden kaçmış eski papaz olan Peregrini uzun yıllar İstanbul’da yaşadığından Türk ve İslam kültürü hakkında az çok bilgisi vardır. Onu İslam’ın felsefi yönü ve doğu müziği ilgilendirir. Rabia’yla evlenmek için İslam’ı kabul ederek Osman adını alır.

Osman İslamiyet’i tanıdığı, öğrendiği için Müslüman olmaz. Sadece Rabia’ya olan büyük aşkı bu neticeyi doğurur. Birçok eleştirmenler Peregrini’nin romandaki kişiliğini önemli bulmazlar ve romanda Peregrini’ye fazla yer verilmediği görüşündeler. Peregrini’nin iç dünyasının ve iç çözümlerinin anlatımına fazla yer vermese de, yazar, Vehbi Dede’yle arasında geçen sohbetlerle, Rabia’ya karşı tutumuyla, Rabia’nın sevmediği dedesine bile gösterdiği hoşgörülle ve geçmişinin kısa anlatımıyla Peregrini’nin kişiliğini ortaya koyar.

“Ali ve Nino” romanında ana kahraman Ali’dir. Romandaki tüm kişiler, olaylar ve çevre Ali’nin bakış açısından görülür. İslami düşünceye sahip ve dinine bağlı kişiler bu romanda da vardır. Sinekli Bakkal’da olduğu gibi “Ali ve Nino”da da kişiler arasında din, siyaset ve batılılaşma konusunda tartışmalar geçer. “Ali ve Nino”da toplumsal olaylar tarihi gerçekliği yansıttığından, anlatılan dönemde yaşamış bazı gerçek şahsiyetler de vardır.

Romanın ana kahramanı Ali kültürüne, dinine, milletine ve sevgisine bağlı Türk gencidir. Romanın başındayken sosyal lisenin üçüncü sınıfında okuyan Ali romanın sonunda yirmi dört yaşındayken şehit olur. Yaşına göre cesur, zeki ve olgun olan Ali bazen bağlı olduğu gelenekleri kırmayı da başarır. O, iyi terbiye almıştır ve Türk İslam ailesinin davranış ve konuşma adablarına sahiptir. Ali’nin kişiliği insanlar ve olaylar hakkında düşünceleriyle çözülür. İslam kültürü ve Türk gelenekleriyle yetiştirilen Ali, Hıristiyan Gürcü Nino’ya olan aşkı nedeniyle çelişkili duygular içindedir. O, kendi kültürüne hayrandır, İslam Dininin Şia mezhebine bağlıdır,

milletinin kahramanlık tarihiyle gurur duyar, fakat farklı bir kültür ve dinden olan Nino'yu vazgeçmeyecek kadar sever. Nino'nun başka dinden olması fazla sorun yaşatmaz. Bunu din bilgisine güvendiği Seyit Mustafa'dan öğrenen Ali sevinir. "Sinekli Bakkal"da Peregrini'den farklı olarak "Ali ve Nino"da Nino'nun Müslüman biriyle evlenmesi için İslam'ı kabul etmesine gerek yoktur. Çünkü o kadındır. Nino'yla Ali'nin en önemli sorunları ise iki farklı kültürü yansıtmalarıdır. Nino Batı, Ali Doğu ruhunu simgeler. Ali için Doğu kültürü hayatın, yaşamın anlamıdır. İslam felsefesi, Doğu gelenekleri gerçek olandır. Nino için Doğu kültüründe bazı şeyler 'barbarlık'tır, İslam'ın sert kuralları anlaşılmalıdır, yaşam tarzı gericedir. Nino batılılaşma, modernleşme taraftarıdır ve batılı olmasıyla gurur duyar.

Ali, yaşamı boyunca hem isteklerini hayata geçirmek için dua eder, hem de eylemlerde bulunur. O, Doğu'nun sert kurallarını savunmasına ve gerektiğinde kan akıtmaktan bile çekinmemesine rağmen zaman zaman sevgisi için bu kuralları çiğner.

"Sinekli Bakkal" ve "Ali ve Nino" romanlarında Müslüman olan ana kahramanın Hıristiyan-Batılı kültüründen olan biriyle ilişkisi ve evliliği ele alınmıştır. Her iki romandaki kadın ver erkek kahramanları karşılaştırsak batı ve doğu insanının farklı ve ortak noktaları genel çizgileri ile ortaya çıkar. Rabia kendi kültürüne, dinine, hatta yaşadığı mekânına bağlıdır. Nino ise batılılaşma ve modernleşme taraftarıdır.

"Rabia" tipi, belli bir tezi kanıtlamak amacıyla yaratılmış gibidir. Halide Edip, Rabia ile Doğunun Batıya manevi üstünlüğünü göstermeye çalışır. Buluşulan ortak nokta ise "Sanat"tır. Yüzünü kapatmaması; topluluk içerisinde cinsiyetini düşündürmeyecek derecede cesaretli tavırları; bir bakkal dükkânında çalışması ve ders vermesi; hayatını etkileyecek tüm kararları kendisinin alması; özellikle bir ecnebi ile evlenebilmesi, Rabia'yı dönemindeki diğer kadınlardan ayırır. O, bu özellikleri ile "yeni kadın" tipine bir örnek olmuştur. (Can, 1997, s. 60.)

Nino, biraz Aytomatov'un Cemile'sini, anımsatır okura. Ama aslında Bakûlü Nino, roman kadınları arasında özgün bir yer edinir kendine. Nino, ne Anne Karenina'ya benzer, ne Jivago'nun Lara'sına, ne Juliet'e, ne Scarlett'e, ne de Ophelia'ya... Nino İran'da haremin koşullarında da aynı kadındır, Dağıstan'ın dağlarındaki kıl çadırda da, Tiflis'teki zengin köşklere de. Genç Ali Han Şirvanşir'e duyduğu sevgi'yi hiç yitirmeden yaşar farklı kentlerde (Ülker , 2000, s66).

Rabia'nın kadınlığı yalnız ve özellikle evlilik hayatında öne çıkar. O, kocasının her ihtiyacını karşılayan, buna rağmen fikri özgürlüğünden, düşüncesinden asla ödün vermeyen; çocuk sahibi olmayı hayatından daha önemli sayan bir kadın tipidir. Geçmişinden süzülüp gelen, kişiliğinin parçası olan geleneklere son derece bağlıdır. Rabia bu özellikleriyle bir 'sentez'dir; 'modern ve gelenekçidir'(Can, 1997, s. 60).

Her iki kadın ince ruha ve duygusal kişiliğe sahiptirler ve sevdikleri zaman kuralları çiğnerler. Nino gerektiği zaman alışkanlıklarından vazgeçer ve bir zamanlar karşı olduğu Doğulu yaşam tarzını kabullenir. Rabia ise Peregrini'ye evlenmeleri için İslam dinini kabullenmesini şart koşar, Nino da evlendiğinde kendi dinini değişmez. Rabia evlilikte ve ilişkide güçlü kişiliğe sahip olduğunu gösterir. Nino ölüm tehlikesi karşısında bile kocasını yalnız bırakmamak için Ali'ye karşı çıkar. O, sevdiği insanla beraber ölmeyi kaçmaya tercih eder. Her iki genç kadının da annelik duygularına yer verilmiştir. Hamilelik ve anne olma düşüncesi iki kadının da hayatına heyecan ve mutluluk katar. Rabia ölüm tehlikesine rağmen çocuğunu doğurma kararı alır. Nino daha önceki savaşta ölmekten korkmayarak, Ali'nin yanında kalsa da anne olduktan sonra Rusların Azerbaycan'ı işgali günlerinde çocuğu için Tiflis'e kaçmayı kabullenir. Buradan ister doğulu, isterse batılı olsun annelik duygusunun en güzel ve en kutsal duygu olduğu tezi ortaya çıkar.

Peregrini ve Ali farklı kültürleri simgeleyen erkek örnekleridir. Ali dinine bağlıdır. Peregrini ise inancını kaybetmiştir. Ali için hayranı olduğu Doğu kültürü ve sanatı her şeydir. O kendi kültürünü batı kültürüne tercih eder. Peregrini ise Doğu sanatına ve kültürüne, İslam felsefesine sadece meraklıdır. Her iki erkek de sevdikleri kadın için bağlı oldukları kurallardan ve yaşam tarzından kısmen de olsa vazgeçerler. Peregrini Rabia'nın mekânında, onun kültür kurallarını benimseyerek yaşamayı kabullenir. Ali'de ise Doğuluya has mekâna bağlılık vardır. Ali için vatanı uğruna ölmek şereftir. Peregrini ise yaşamını vatanından uzaklarda geçirmeyi tercih eder. Romanlarda Ali ve Peregrini'nin erkeğe has kıskançlık duygularına da yer verilmiştir.

Romanlar Batı ve Doğu karşılaştırılması, sentezi, batılı ve doğulunun ilişkisi ve evliliği temasının işlenmesi açısından önemlidir. “Ali ve Nino”da Doğulu erkek ve Batılı kadın, “Sinekli Bakkal”da ise Batılı erkek ve Doğulu kadın ilişkisi anlatılmıştır. Her iki roman da aile Doğu- Batı sentezini simgeler. Kişiler farklı kültürden olsalar da onları bir araya getiren nedenler vardır. Ali ve Nino aynı coğrafi mekâna; Kafkasya'ya aittirler. Tüm farklılıklara rağmen kültürlerinde ortak ve kesişen noktalar vardır. Batılı kültürüne sahip aileden gelse de Nino, Bakû'de Müslümanların arasında büyümüştür. Doğulu Ali Batı kültürünü Rus lisesinde ve gün geçtikçe batılılaşan Bakû muhitinde öğrenmiştir. O aslında farkında olmadan batılılaşan Bakû'nün bir parçasıdır.

“Sinekli Bakkal”da Peregrini uzun süre İstanbul'da Müslümanların içinde yaşar. Kiliseden kaçan bir eski papaz olduğundan kendi dinine bağlı değildir. Romanda Vehbi Dede ve diğerleriyle sohbetlerinden Doğu kültürüne, sanatına ve İslam felsefesine meraklı olduğu anlaşılır. Bu yüzden onun İslam'ı kabul etmesi zor olmadı. Peregrini ile Rabia'nın en önemli ortak noktaları müziktir. Onların evlilikleri de Doğu ve Batı melodilerinin sentezinden ibaret müzik gibidir.

Hem Rabia ve Peregrini arasında, hem de Ali ve Nino arasında kültür çatışmaları zaman zaman ortaya çıkar. Bu Doğu Batı karşılaştırılması açısından önemlidir.

Romanlarda Doğu ve Batı karşılaştırılması felsefi açıdan da değerlendirilmiştir. “Sinekli Bakkal”da böyle bir Şark ve Garp ruhunun farkından bahsedilir. Peregrini batı ruhundan yorulmuş ve Doğu ruhuna yönelmiştir. Peregrini ve Rabia Şark ve Garp ruhunu birleştirirler. Onların çocuğu iki kültürün ve kimliğin sentezi olacaktır.

Ali ve Nino romanında Bakû'nün Avrupa'ya mı Asya'ya mı ait olmasıyla ilgili geçen tartışma şehrin coğrafi konumuyla kültürel özellikleri arasında ilişkiye bakış açısını sergiler:Ali ile Nino arasında geçen Batı ve Doğu farkıyla ilgili sohbetler ve tartışmalar Batılı ve Doğulunun düşünce farkını yansıtır. Nino Ali'yle kadın kapanması konusunu tartışır ve sohbeti “Sence Avrupa'da on yedi yaşındaki bir kızla, on dokuz yaşındaki bir erkek bir böyle bir konuyu tartışır mı?” cümlesiyle bitirir. Bu cümlesiyle Nino, Avrupalı olmaya merakını belirtmiş olur.

Ali için Doğu kültürü her şeyiyle Batıdan üstündür. Babasının ve amcasının yemek yeme kültürünü çatal bıçakla yemek yemeye tercih eder: “Vallahi, Ruslar çatal bıçak kullanmalarıyla övünmeleri boşuna. En aptal adam bile onlar gibi yemek yemeyi öğrenebilir. Ben kendim de çatal bıçak kullanmasını ve Avrupalıların sofrası başında nasıl davranmam gerektiğini gayet iyi biliyorum. Fakat ön sekiz yaşına rağmen, hala babam ve amcam gibi, asilzadelere has bir incelikle yemek yiyemiyordum. Onlar sadece üç parmaklarını kullanarak, Şark mutfağından istedikleri yemeği yiyebiliyorlardı.” (Çemenzeminli, 2005, s.19).

Değerlendirme

Hem “Sinekli Bakkal”da, hem de “Ali ve Nino”da İslami yaşam tarzı, dini konular, halk gelenekleri ve doğu kültürü ayrıntılarıyla tanıtılır. İslam Dini ve yaşam tarzı Rabia'nın hayatının değişmez parçalarıdır. İmam dini kullanarak insanları cehennemle korkutur. Vehbi Dede İslam'ın

tasavvufi yanını ve felsefesini anlatır ve sevdirebilir. Her iki romanın da ana kahramanları dine ve gelenekler bağılı kişilerdir. Örf ve geleneklerin anlatılması bakımından da romanlar önemlidir. “Ali ve Nino”da Şia mezhebinin gelenekleri ve Azerbaycan toplumunun örfleri romanın başından sonuna kadar anlatılmaktadır. Sert Şariat kanunları, töreler, kız kaçırma geleneği, düğün töreni, kız erkek ilişkileri, kadınlar hakkında doğulu düşüncesi Ali'nin bakış açısıyla bazen rağbet, bazen de ironiyle anlatılır.

“Sinekli Bakkal”da müzik teması da önemlidir. Yazar müzik konusunu işlediğinde bile Doğu ve Batı karşılaştırılmasını önemsemmiştir. Romanda Doğu- Batı musikisi münakaşaları sürekli devam eder. Her iki roman gerçek tarihi olayları yansıttığından zaman unsuru önemlidir. Gerçekçi romanlara has zaman kavramı kullanılmıştır. Kronolojik sıra bozulmamıştır.

Romanlarda mekân unsuru batılılaşmayı, Batı ve Doğu kültürünü, düşünce tarzını yansıtmaya açısından çok önemlidir. Bunu hem geniş, hem de dar mekânda incelemek mümkündür. İç mekân tasvirleri insanın düşüncesinin, dünya görüşünün ve psikolojisinin çözümlenmesinde işlevseldir. İç mekân tasvirleri çok önemli ve ayrıntılıdır. İç mekân sosyal durumu yansıtmak için kullanılmıştır. İç mekân tasvirleri çok önemli ve ayrıntılıdır. İç mekân sosyal durumu yansıtmak için kullanılmıştır. Batılılaşma konusu “Sinekli Bakkal” ve “Ali ve Nino” romanlarında ele alınan önemli temalardandır.

“Sinekli Bakkal”da Hilmi'nin arkadaşlarıyla arasında geçen sohbetler dönem gençlerinin batılılaşması ve siyasi düşüncesini yansıtır. “Ali ve Nino”da yirminci yüzyılın başlarında hızla batılılaşan toplumun yaşantısı aktarılır. Romanların Batı ve Doğu karşılaştırılması, sentezi, Batılı ve Doğulunun ilişkisi ve evliliği temasının işlenmesi açısından ortak noktaları vardır.

KAYNAKLAR:

- ADIVAR, H.,E., (2003), *Sinekli Bakkal* İstanbul: Özgür Yayınları
- CAN, G.,(1997) Halide Edib Adıvar, Aka Gündüz ve Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın Yüksek Lisans Tezi
- ÇEMENZEMİNLİ, Y., V., (2005) *Ali ve Nino* İstanbul: Kaknüs Yayınları
- ENGİNÜN, İ., (1995) Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi Ankara: MEB 1995
- EVİN, A., (2004), *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi* İstanbul: AGORA Kitaplığı
- KANBOLAT, Y., (1986) Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Feminizm Sorunu Ankara: Bayır Yayınları
- TİMUR, T., (2002) *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale
- ÜLKER, Ç., (2000), “Romandan Tarih Okumalarına Bir Örnek: Ali ve Nino” *Hürriyet Gösteri*
- VURAL, S., A., (2002) Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Dini Tip ve Karakterler, Sakarya

TÜRK DÜNYASI'NDA NEVRUZ

Ruziye DURMUŞ*

Milli birlik ve beraberliğin oluşturulmasında bayramların önemli bir yeri vardır. Bu bayramlardan birisi Nevruz dur. Nevruz bugün, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar dünyanın birçok ülkesinde kutlanmaktadır. Bazı Türk toplumları Nevruz'u 21 Mart'ta bir gün kutlarken bazıları bir hafta kutlamaktadır. Nevruz Türk toplumunda milli kimlik şuurunun oluşturulmasında büyük öneme sahiptir.

Nevruz Farsça Yeni (Nev) ile Gün (Ruz) sözcüklerinden oluşmuş bir isimdir. Yeni yılın ilk gününe Nevroz veya Nevruz denilmiştir. Nevruz toprak altındaki canlıların uykudan uyanışı kısaca baharla buluşmalarının günüdür. Nevruz Türk ve İran kültüründe bulunan ortak bir unsurdur.Nevruz un Farsça bir kelime olması sebebiyle Nevruz un Farslardan Türklere geçtiği söylenilmesine rağmen bu doğru değildir çünkü İran da Nevruz kutlamaları Türklere göre daha geç bir dönem olan XI. y.y.'da kutlanmaya başlanmış Türklere ise M.Ö. III y.y.'dan beri kutlanan bahar bayramıdır.¹

Türk dünyasında Nevruz, Navruz, Novrus, Sultan-ı Nevruz, Nevris, Norus gibi farklı şekilde ifade edilmektedir. Bazı Türk topluluklarında ulu, ulu kan, Ergenekon, Çağan Babu Marta, Yenigün, Yeniyıl, Mart dokuzu, Meyram, Altay kötügeni, Bahar bayramı, Yörük bayramı, Mevris gibi sözcüklerle kutlanmaktadır.²

Yazılı kaynaklarda ilk defa Kaşgarlı Mahmut'un Divan-i Lügat-it Türk adlı eserinde Yengi kün olarak geçen nevruz bayram olarak nitelendirilmiştir.³ Çin Tarihlerine göre Hunlar ve Göktürkler yılın beşinci ayında Büyük bir bayram kutlamakta idiler⁴ Yine Çin kaynakları Türklerin

* Adıyaman Üniv. Besni MYO, Okutman, E Posta: ruziyedurmus@hotmail.com

¹Hasan Tutar,Tarihte ve Mitolojide Nevruz,Türkler Ans.C.3,Ankara 2002,s.611

² Tutar, agm,s.611-612

³ Ahmet Pirverdioğlu” Türklere Yılbaşı ve Bahar Geleneği ,Türkler Ans.C3s.44

⁴ Bahaddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları,İst.1971,s.151-152

milattan yüzlerce yıl önce 21 Martta hazırladıkları yemekleri kırlara götürerek bahar şenliği şeklinde kutladıklarından bahseder.⁵

Zaten türklerin kullandığı 12 hayvanlı Türk takviminin başlangıcı 21 Mart'a denk gelmektedir ve 21 Mart Türklerde Yeni gün olarak kutlanmıştır.

Oysa Firdevsi'nin Şehnamesi 1004 yılında kaleme alınmıştır ve Nevruzdan burada bahsedilmektedir fakat daha önceki İran kaynaklarında Nevruzdan bahsedilmemektedir bu da Nevruz'un ilk kez Türkler arasında ortaya çıktığı kanaatini uyandırmaktadır.⁶

Nevruz Türk destanlarından birisi olan Ergenekon destanında da yerini almıştır Türklerde bugünün Ergenekon günü olmasıdır. bunun için Nevruz'un bir diğer adı Ergenekon bayramı olmuştur. Ebul Gazi Bahadır Han da Ergenekon destanından özetle şöyle bahseder Türk illerin de Kök Türkler çok kuvvetli idi bütün kavimler birleşerek Kök Türklere karşı savaş başlattılar savaş on gün sürdü ve bu savaşı kök Türkler kazandı diğer kavimler toplanıp eğer hile yapmazsak onları yenmemiz mümkün değil dediler. Plan yapıp tan ağarınca baskın yemiş gibi kötü mallarını ve hayvanlarını bırakarak kaçtılar. Kök Türkler bunların vuruşma gücü bitti sanarak arkalarından vardılar fakat bu kavimler Kök Türkleri görünce geri döndüler ve tekrar vuruştular düşmanlar galip geldi Kök Türk hanı ilhan 'ın oğulları çoktu ve hepsi savaşta öldü.

Kıyan adlı en küçük oğlu ile yeğeni Negüş bazı kişilerin eline düşmüştü bunlar orada on gün kaldıktan sonra bir yolunu bulup kadınlarını da alıp atlanıp kaçtılar.Yurtlarına geldiler buradan deve,at,öküz,koyun alıp kendilerini kimsenin bulamayacağı dağların içinde insan yolu düşmez bir yere gittiler.geldikler yol öyle bir yoldu ki bir deve bir at bin güçlkle yürürdü vardıklar yer de akar sular çeşmeler türlü otlar ve avlar vardı Tanrı ya şükrettiler buraya Ergenekon dediler zamanla burada çoğaldılar dört yüz yıl bura da beklediler ve artık Ergenekon a sığmadılar bu yurt dışında geniş topraklar varmış biz evvelden orada yaşarmışız dağların arasından yol izleyip gidelim diye karar vermişler ama bir türlü yol bulamamışlar.

⁵ Tutar,agms.612

⁶ Tutar,agm,s.612

O zaman bir demirci dedi ki:”Burada bir Demir madeni var onu eritem ve bir yol oluşturalım ‘’

Bu sözü beğendiler ve buraya bir kat odun bir kat kör dizerek yetmiş yerde ateş yaktılar. Demir dağ eridi; yüklü deve çıkacak kadar yol oldu O günü o ayı o saati belleyip dışarı çıktılar. O günden beri yeni yılın başladığı gece Kök Türklerde adettir o günü bayram olarak kutlamışlar Bir parça demiri ateşle dövmüşlerdir.⁷

Nevruz Çin kaynaklarında (hazırladıkları bir raporla) yerini almış, Kaşgarlı Mahmut'tan, Biruniye, Nizamül mülk'ün siyasetnamesinden, Melikşahın takvimine Akkoyunlu Hasan Bey'in kanunlarına kadar yer almıştır. Bunların dışında Kadı Burhaneddin Ahmet, Şah İsmail, Sultan I. Ahmet ve 4. Murat ve M. Kemal tarafından Nevruz'un kutlandığı bilinmektedir.

Bir diğer Türk devleti olan Selçuklularda 21 Martta özel yemekler pişirilir, hediyeler alınır. Melikşah'ın hazırlatmış olduğu takvimin başlangıcı 21 Mart olarak kabul edilmiş, hem mali hem de devlet işlerinin düzenlendiği yılbaşı olarak kutlanmıştır. Uzun Hasan tarafından hazırlanan Akkoyunlu kanunlarında 21 Mart ilk vergi toplama dönemi olarak kabul edilmiştir.

Nevruz M.Ö. III. Y.Y.'da Mete Han zamanından beri Türklerde var olan bir bayram bahar geleneğidir. Türklerle 1200 yıldır ilgisi kalmamış olan. ⁸Yakut Türkleri de Nevruz'u kutlamaktadır. Eğer Nevruz İranlılardan alınmış olsaydı bugün saka (yakut) Türkleri Nevruz'u kutlayamazlardı.

Nevruz Osmanlılarda Bahar bayramı ve yeni yılın başlangıcı olarak kutlanmıştır. Nevruz Osmanlıda sayılı günlerden birisi olarak kutlanmıştır. Güneşin Koç Burcuna girdiği anda Nevruziye denilen bir macun veya tatlı yemek adet olmuştur.Sarayda hekim başı çeşitli kokulu otlardan , baharatlardan özel bir macun hazırlar ve bu macunu porselenden yapılmış kapaklı kaplarda padişaha ve önemli devlet adamlarına ikram ederdi ikram edilen bu macuna nevrüziye denilirdi.nevrüziyenin şifa verici bir özelliği

⁷ Abdülhaluk Çay, Türk Ergenekon Bayramı, 1995 s.10-13

⁸ Tutar,agm,s.612

olduğuna inanılırdı.Osmanlının son dönemlerine kadar Nevruz kutlanıldığı bilinmektedir Nevruz gün şairler caize almak için padişaha kasideler sundukları da bilinmektedir.⁹

Nevruz Osmanlıda hem sarayda hem de halk arasında kutlanmış özel macunlar hazırlanmıştır.

Manisa da bugün mesir şenlikleri Nevruz günü kutlanmakta rivayete göre Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Hatun 41 türlü baharatın karıştırılmasıyla oluşan bu mesirle yakalandığı hastalıktan kurtulmuş ve bu mesir macununun yılda bir kere halka dağıtılmasını istemiştir bu gelenek günümüze kadar gelmiştir.

Nevruziye ve yedi sin, yani Arapça yedi olan sin kelimesinin ilk harfi olan “ s ” harfiyle başlayan yedi yiyecek, simit, sirke, süt, sukket, salep, soğan, semek (balık) veya sefercil (ayva) bir tepsiye konulup evin efendisinin önüne getirilirdi. Evdekilerde tepsinin etrafına otururlardı, evin efendisi herkese birer fincan veya tabak bu yiyeceklerden ikram ederdi. Gün dönümü saati geldiğinde buyurun hitabıyla önce macundan sonrada diğerlerin birlikte alınırdı yılın huzur içinde geçmesi için evin reisi uzunca dua ederdi, eller öpülür ve merasim sona ererdi. ¹⁰ Nevruz II. Meşrutiyetten sonra kutlanmaz olmuş bunun yerine 5 Mayıs'ta hıdrellez kutlanmaya başlanmıştır. Osmanlılarda mali yılbaşı Nevruz olarak kabul edilmiştir. Mart hemen bütün kanunnamelerde verginin ilk taksitinin toplandığı aydır. Mart ayı cumhuriyet döneminde mali yılbaşı olarak devam etmiştir.

Türkiye de Nevruz

Atatürk zamanının da özellikle 20 li yıllarda coşkuyla kutlanan nevrüz zaman içerisinde resmi bayram olma niteliğini kaybetmiştir. Türkiye de Nevruz a sahip çıkmaya çalışan gizli kuvvetler kardeş kavgası çıkartmak için terör amaçlı olarak Nevruzu kullanmaktadırlar¹¹

⁹ Fevziye Abdullah Tansel,Nevruz,İslam Ansiklopedisi,MEB Yay.,C.9,İst.1997,s.234

¹⁰ Tutar,agm,612

¹¹ Kamil Veli Nerimanoglu ,Kültür ve Politika Açısından Nevruz, Türk Dünyasında Nevruz ,Elazığ,s.236

Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle 1924 yılına kadar coşkuyla kutlanan Nevruz zaman içerisinde unutulmaya başlamış yada başka bayramlarla karıştırılmıştır. Özellikle 1991 de SSCB nin dağılmasıyla birlikte Türk topluluklarında ve Türkiye Cumhuriyetinde yeniden kutlanılmaya başlamıştır. Televizyon kanalları ve radyolarda konu ile ilgili sohbetler düzenlenmeye başlamıştır.

Doğu Anadolu bölgesinde Ardahan Kars ve Iğdır da Azerbaycan da ki kutlamalara benzer Nevruz kutlamaları görülmüştür.¹² Iğdır da Kızlar o gece nehirlerde yıkanır sabah kalktıklarında taze su içerler yeni kıyafetler giyerler cenazesini olanların bile 21 Martta yas tutmaları yasaktır. Tunceli çevresinde erkekler alınlarına kara sürüp su kaynaklarına giderler bu karaları orada temizleyerek dua ve niyazda bulunurlar. Ağrı da gençler o gece niyet tutarlar sonra kapıları dinleyip içerideki konuşmaları dinleyerek niyetlerinin tutup tutmayacağını anlamaya çalışırlar. Kars çevresinde kapı dinleme “ baca baca “ adetleri görülür. Evde bulunan meyveler “ baca baca “ gezenlere ikram edilir yine Karsta kızlar ve erkekler bir evde toplanır küçük bir çocuğu bir kovayla su almaya gönderirler çocuk su getirirken hiç konuşmaz, çocuğun getirdiği suyun içine orada bulunanlar iğne ve iplik atarlar birbiriyle birleşen iğne ve ipliklerin sahiplerinin birbiriyle evleneceklerine inanırlar.¹³

Yine Doğu Anadolu bölgesinde Nevruz gecesi doğum yapan kadın olursa o gece o evin damında geç saatler kadar ateş yakılır Nevruz günü dünyaya gelen çocuklara Nevruz, Doğan, Aydoğan, Gündoğan, yenigül isimleri gibi isim verilir¹⁴. Ara Çarşamba geleneği yine doğu Anadolu bölgemizde Kars, Van/Erciş, Ağrı, Tunceli nin Pülümür ve Ovacık ilçelerinde yaşanan bir gelenektir bu geleneğe göre Nevruz a en yakın Çarşamba gününe verilen isimdir¹⁵

Güney doğu Anadolu bölgesinde özellikle Diyarbakır ve Gaziantep illerinde Nevruz bir kız veya velidir. 21 Martı 22 Marta bağlayan gece

¹² Saim Sakaoğlu-Ali Berat Alptekin, Türkiye de Nevruz, Türk Dünyası Nevruz Ans., s.384-387

¹³ Tutar , agm, s.612

¹⁴ Sakaoğlu-Alptekin, agm, s.388

¹⁵ Sakaoğlu-Alptekin, agm, s.390

Sultan Nevruz Gece belli olmayan bir saatte gökte ayaklarında ki halhalları cıngırdatarak doğudan batıya göç eden bir kızdır¹⁶.

İç Anadolu bölgesinde Sivas'ta nevruz günü kırlara pikniğe gidilir kadınlar "s" harfi ile başlayan (süt, susam, soğan, sarımsak, simit, salata) gibi yiyecekler hazırlarlar. Kızılırmak üzerinde köprülere çıkarak dua ederler. Bunda ki amaçları suyun elemi götüreceğine inanılmasıdır. Sivas ta Fadimana Pekmezi, Yel Hediği, Yel ekmeği hazırlanır.

Yozgat ta oğlan tarafı kız tarafına Nevruz günü hediyeler götürür göl veya akarsu kenarlarına pikniğe giderler. Burada besmele çekilir üç ihlas, bir defa Ayetel Kürsü okunur dilek dilenerek suya dokuz taş atılır.

Konya da Nevruziye adı verilen bir gelenek vardır bu geleneğe göre bir yıl öncesinden saklanan kavun, üzüm, armut gibi meyveler Nevruz günü yenilir ayrıca Konya Bölgesin dede yedi sin adeti görülmektedir¹⁷.

Karadeniz Bölgesinde Giresun ve çevresinde 21 martta kutlanan nevrusa Mart Bozumu denilir Sabah namazı vakti bir akarsudan veya denizden alınan su besmele çekilerek sağ ayakla eşikten içeriye geçilir..Bu su ahırda bulunan hayvanlara serpilir .Ogün ayağı uğurlu olmayanlar misafir kabul edilmezler Ayağının uğurlu olduğuna inanılan kişi sağ ayağını besmele ile içeri ye atar."Yeni yılınız hayırlı olsun Martınızı bozuyorum" der.

Amasya halkı evlerinin önünde ateşler yakar ev halkı arınma amaçlı bu ateş üstünden atlarlar. Tokat ta halk Dua tepeye çıkar Nevruz a gidecek yiyecekler önceden hazırlanır. Dua tepede tören imamın duasıyla başlar cirit, güreş gibi çeşitli oyunlar oynanır.¹⁸

Akdeniz bölgesinde Nevruz kutlamalarına baktığımız da Mersin-Silifke bölgesinde Toros Türkmenleri güneşten etkilenmemesi için ağaca bez bağlayarak mart ipliği adetleri vardı. Türkmenler yaylalara çıkarlar

¹⁶ Sakaoğlu-Alptekin,agm s.394

¹⁷ Sakaoğlu-Alptekin,agm,s.398

¹⁸ Sakaoğlu-Alptekin,agm,s.400

buraya gelen misafirler silah atarak geldiklerini bildirirler, yayladakilerin başkaları da silah atıp cevap verirler.¹⁹

Tahtacı Türkmenleri Nevruz da yeni kıyafetler giyip süslenirler mezarlıkları ziyaret ederler. Tahtacı Türkmenleri, Nevruz'u ölülerin yedirilip içirildiği gün olarak kabul ederler. Burada eski Türk inanç sisteminin izleri görülmektedir.

Ege Bölgesinde ise Nevruz, İzmir Urla'da Mart dokuzu şenlikleri olarak düzenlenir. Tire'de Sultan Nevruz Bayramı, Uşakta Yıl yenilendi gibi adetlerle kutlanmaktadır. 23 Mart ta mezarlığa gidilir kabristanda yatanların yakınları mezar taşının etrafında toplanır ve daha önceden hazırlanan ocakta ateş yakılır ve yanan ateşte kahve pişirilir ve orada bulunanlara ikram edilir. Aile fertleri toplanıp mezar taşını öperler ve iki el ateş edilerek oradan ayrılırlar.²⁰

Marmara Bölgesinde Nevruz kutlamaları ise, Bilecik ilinde Ertuğrul Gazi törenleri II. Abdülhamit'e kadar Mart Dokuzu olarak bilinen Nevruz günü yapılmaktaydı kazanlarla yemekler hazırlanıp misafirlere ikram edilirdi.

Tekirdağ da ve Kırklareli'nde Nevruz Mart Bozumu ve Yeşil Perşembe olarak kutlanmaktaydı. Nevruz kutlamaları piknikler düzenlenerek kutlanmaktaydı. Nevruzdan önce evler, avlular, ahırlar sıvanır boyanır temizlenirdi²¹.

Yukarda belirtildiği üzere Nevruz Bir Türk bayramı olarak Kars Tan Edirne ye Giresun'dan Mersine Tüm Türkiye de kutlanan bir bayram olmuştur.

¹⁹ Tutar,agm,s.613

²⁰ Sakaoğlu,agm, s.403

²¹ Sakaoğlu ,agm,s.405

Türk Topluluklarında Nevruz

Nevruz'un büyük bir coşkuyla kutlandığı coğrafya Azerbaycan'dır. 21-23 Mart ta mezarlıklar ziyaret edilir, hazırlanan helva ve pilavlar fakirlere dağıtılır. Azerbaycan'da M.Ö 1500-1200 tarihlerine kadar Nevruz'un kökeni dayanmaktadır. Burada "baca baca "âdeti, Gapı pusma, Suya yüzük atma adetleri görülür, ayrıca Azerilerde Mart ayının Çarşamba günleri de önemlidir. Buna üskü denilmektedir. Son Çarşamban önce ki Salı mezarlığa gidilip burada Fatiha okunur.

Sibirya'da yaşayan Saba Türkleri uzun kış günlerinden sonra baharın yeni hissedildiği günlerde dualarla ISIAH Bayramı kutlar, tören alanına yarım ay şeklinde ak ağaçlar dikerler. 1991 yılında Saka Türkleri Isiah Bayramını resmi tatil ilan etmişlerdir.

Altay Türklerinde ise 21 Mart'a denk gelen Cılgayak bayramı vardır. Bu bayramda baharın gelişi kutlanmaktadır. Afganistan'da Nevruz Türkler arasında doğum günü olarak kutlanmaktadır. Bugün yeni kıyafetler giyilir mezar ve akrabalar ziyaret edilir. Güreş tutulup, oğlak oyunu oynanır ve küsler barıştırılır. Yeni yıla nasıl başlanırsa öyle devam edeceğine inanılır. Afganistan'da çeşitli ırklar yaşamasına rağmen sadece Türkler arasında Nevruz'un kutlanması bu bayramın Türk bayramı olduğunu kanıtlar.²²

Kazakistan da Nevruz Gece ile gündüzün eşitlendiği 22 Navruz (Mart)Da toplumun birlikteliğinin sağlandığı, ulusun barıştığı gün olarak kutlanır²³ Nevruzla ilgili pek çok efsane söylene gelmiştir. Kazaklar Nevruz'a dini bir hüviyet kazandırmışlardır.Kazaklar Nevruz günü mevlit okuyup yüksek bir tepeye çıkarlar burada güneşin doğuşunu izlerler, bu törende kadınlar eğilip " güneşi selamlar ve nasılsın güneş ana derler " Evler temizlenir, temiz kıyafetler giyilir kilden kaplar atılıp parçalanır, ateşten atlanılır. Böylece hastalıktan arınarak kötülüklerden kurtulacağına inanılır Nevruz da yaptıkları yemeğe Nevruz-Köce derler ve yaptıkları diğer yemeklerle komşularına dağıtırlar.²⁴

²² Tutar,agm,s.614

²³ İsmet Çetin-Ayşe Yücel Çetin,Kazakistan da Nevruz,Türk Dünyası Nevruz Ans.Ank.2004, s.285

²⁴Tutar,agm,s.614

Karaçay – Malkarlar küçük bir Türk koyudur. Bunlarda 21/22 Mart'ı yeni yılın başlangıcı olarak kabul ederler (614 – 15)

Özbekistan'da Nevruz 21 Mart'ta başlamakta ve bir hafta boyunca kutlanmaktadır. Halk bu kutlamalara “ Seyil eğlenceleri “ demektedir. Nevruz'un birinci günü halk çadır çadır dolaşp birbirlerinin bayramını kutlarlar. Birbirlerine ikramlarda bulunurlar.

Tacikistan'da 21 Mart'ta Nevruz kutlanır ve resmi tatildir. Nevruzda “S” harfiile başlayan yedi yiyecekten, süt temizliği, tatlı yaşama sevincini, şeker serinlik ve dinlenmeyi, mum ateşe tapmayı, tarak kadının güzelliğini temsil eder. İslamiyetten sonra “ S “ ile başlayan 7 nesne bunların yerini almıştır. Bu yukarıda bahsettiğimiz Osmanlıdaki yedi sin adeti ile aynıdır. Tacikistan ve Osmanlıda aynı uygulamanın olmasına rağmen diğer islam toplumlarında ve İran da bu uygulama görülmez bu da islami dönemden sonra da dinin etkisinde gelişen Nevruz geleneğinin bir Türk bayramı olduğunu gösterir.

Uygurlar Nevruz başlamadan önce yeni yılın şerefine şiirler ve şarkılar yazılır. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi yeni kıyafetler giyilir ziyaretler yapılır, meydanlarda şiir atışmaları, milli oyunlar icra edilir, şarkılar söylenip danslar edilir, güreşler tutulur. Nevruz namelerinde gençler ilim öğrenmeye, ahlaklı olmaya ve erdeme yönlendirilir.

Kırgızistan'da Nevruz kutlamaları özellikle açık alanlarda parklarda yapılmaktadır.²⁵ Kırgızistan da Nevruz kutlamalarının vazgeçilmez hazırlıklarından birisi sümelek pişirilmesidir.

Sümelek halka göre su ve melek kelimelerinin birleşik halidir. Bu yemeğin cennet yemeklerinden biri olduğuna inanılır. Yemeğin ortaya çıkış şekli şu şekilde öykülendirilmiştir; kocasını yitirmiş on çocuklu bir kadın fakirlikle karşılaşmış ve çocuklarını doyuramaz hale gelmiştir. Yine böyle bir günde çocuklarını avutmak için bir tencere suya birkaç tane buğday ve taş atmıştır. tencereyi karıştırırken Allaha dua etmiş ve dua sı kabul olup tencere de güzel bir yemek ortaya çıkmıştır. Günümüz de yemeğin hazırlanması uzun bir sürece ihtiyacı vardır. Yıkanan buğday bir gece suda

²⁵ Mustafa Erdem, Kırgız Türkleri antropolojik Araştırmaları, Ank.2000, s. 241

bekletilip sonrasında üzeri bezle örtülmüş tahta bir zemin üzerine serilir ve tekrar üzeri bezle örtülür buğday çimlenmeye bırakılır ve bir kişi bu bezi her gün ıslatmakla görevlendirilir.ve buğday çimlenmeye bırakılır.Buğday çimlenirken yemeği pişirmek için ocak kurulur Çimlenen buğday bir makineden geçirilerek suyu alınır bu suya un karıştırılarak hamur elde edilir hamurun miktarı kadar yağ eklenir ve içine taş yerleştirilmiş kazanlarda sümelek pişirilir.Sümelek yenmeden önce Kuran okunur dualar edilir ve yemeğin pişmesinde emeği geçenlere imkanı olanlar bahşiş verirler. Bu yemekte amaç doymak değil tatmaktır orada bulunanlar küçük parmağıyla yemekten alıp tadarlar.

Kırgızistan da bozüy denilen keçeden bir çadır kurulur. Bozüy Kırgız renk ve motifleri ile süslenen bir çadır²⁶. Bu çadırda misafirler kabul edilir. Bayram tebrikleri gerçekleştirilir.

Karakalpaklarda, Kırım Türklerinde, Batı Trakya Türklerinde, Makedonya ve Kosova Türklerinde, Gagavuzlarda da bahar bayramı olarak Nevruz çeşitli isimlerle kutlanmaktadır

Firdevsi şehnamesinde ferverdinin ayının 1. Günü (21 Mart) İran resmi takviminin ilk günü olduğunu belirtmiştir. İranda İslamiyet'in kabulünden sonra Nevruz iki aşamada kutlanmıştır. Birincisi Nevruz-i Amme (21 Mart) Hz. Adem'in yaratıldığına ve yıldızların o tarihte dönmeye başladığına inanılır. İkincisi ise Nevruz-i Hassedir hükümdar Cemşit'in tahta çıkışınave adaletle hükmedişinin başlangıç olarak kabul edilir bu da 28 Mart olarak belirlenmiştir²⁷.

Nevruz'un farsça kökenli bir kelime olması ve firdevsinin şehnamesinde Nevruz'un geçmesiyle, Türklere Nevruzun farslardan geldiğini iddia edenler olmuştur. Bazıları Nevruz'un zerdüşlükten geldiğini savunur fakat bununla ilgili yazılı bir kaynak mevcut değildir. El Biruni XI. yüzyılda eserinde Nevruzdan bahsetmiştir ayrıca İranlı Nizamü'l Mülk siyasetname eserinde Nevruz'un Türkler'e ait bir bayram olduğunu yazmıştır. Bugün İranda dini bir bayram olarak kutlanan Nevruz Türk toplumlarında baharın gelişinin kutlandığı bir bayramdır.

²⁶Erdem,age,s. 242-245

²⁷ Tutar,agm,s.615

Nevruz kutlamaları sırasında ateşin üzerinden atlama geleneği vardır. Bu da eski Türk kültürünün ve şaman geleneğinin bir unsurudur. Eski Türklerde ateşin üzerinden atlanmasıyla kötü ruhların kovulacağına inanılmıştır.²⁸ Günümüzde ateşin üzerinden atlanması ve demirin dövülmesi eski bir Türk geleneği olarak devam etmektedir.

²⁸ Tutar,agm,s.617

RUS İSTİLASINA KARŞI TÜRKMEN DİRENİŞİ

TURKMEN RESISTANCE AGAINST RUSSIAN INVASION

Shageldi DEREKOV*

Özet

Türkistan toprakları ilk defa XVII yüzyılında Çarlık döneminde, Ruslar tarafından işgale başlamıştır, Türkistan da Rusların zulüm ve sömürge neticesinden milyonlarca insan hayatını kayıp etmiştir. Özellikle Sovyetler insanlık tarihinde en büyük trajedisini yaşadılar. Rusların bu zulmüne karşı savaşmak ve bağımsızlık idealleri doğrultusunda inançlı ve inatla mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu sırada günümüz Türkmenistan Ruslar için stratejik, ekonomik önemi ve konum olarak, 1879 ilk kez bu toprakları işgal etmek için savaş açar. Ruslar felaket ile savaşı kayıp etiler. İkinci kez 1881'de Ruslar tekrar Göktepe savaş adlı altında bu bölgeye saldırıyor ve binlerce insanları vahşetle öldürüyorlar.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Rus İstilas, Göktepe Savaşı, Türkmenlerin, Ruslara karşı Direnişi.

Abstract

Turkistan territory for the first time in the XVII century has been occupied by the Russian, as result of Russian oppression and colonial millions of human lost their life's. especially the soviet experience the greatest tragedies in human history. against the Russian cruelty and obstinately, Turkistan brave nations stand with faith and independence ideals and continued to struggle for freedom. Meanwhile today Turkmenistan which had strategic and economic importance for Russians they occupied this land for the first time in 1879, the lost this battle with heavy casualty. For the second time they occupied this region in 1881 under the name of Göktepe war they brutally killed thousands of people. The main purpose of this seminar is the Turkmens national struggle on Goktepe battle against Russian and the impact of war on the Turkistan nations.

Key words: Turkistan occupation by Russian, Goktepe battle, Turkmens resistance against Russian.

* Niğde Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Öğrencisi, E Posta: shageldi2010@mail.ru

Türkistan'a Rus İstilasının Başlaması

Türkistan küçük ve müstakil Türk devletlerinin teşekkülleri, çevrelerinde olup bitenleri anlamak ve buna göre tedbir almakta aciz kalmaları dolayısıyla, Asya'da lider devlet olma vasfını kaybetti. Bunun üzerine doğuda, Orta Asya istikametinde Rus teşebbüsleri canlanıverdi. Rusya, XVI. yüzyılda, Türkistan'ın artık tehlikeli bir rakibi oldu, Türkistan devletleri bunun farkına varamadılar.

Rusya, 1480'de Türk-Moğol hâkimiyetinden daha yeni kurtulmuştu. Fakat o zamanın ölçülerine göre, Rusya'nıntedrici olarak, Türkistan'a karşı köklü bir şekilde yürüyebileceğini, hiç kimse tasavvur edemiyordu. Türk topraklarını ele geçirmek için Moskova Prensleri planlar hazırlıyor, bunları gerçekleştirmek için fırsat kolluyorlardı. Asya'da yoğun bir ilhak siyasetine başvurmadan önce Rusya, Avrupa'daki durumunu takviye etmeye çalışıyordu.

XVI. yüzyılın ortalarında Moskova'da "Moskova, 3 Roma'dır" fikri yayıldı. Bu fikir, Rus siyasetinin rehberi haline geldi. Artık, Moskova Prensleri, bu inanç üzere hareket ediyorlardı. Rus yönetiminin, Moskova'yı 3 Roma haline getirmek hayali, onları saltanat çılgınlığına teşvik ediyordu. Kendisini Osmanlılara (Türlere) karşı oldukça zayıf hisseden Rusya, "Bizans İmparatorluğu" nu doğu istikametinde, Orta Asya'da devam ettirmeyi tasarlıyordu¹.

Avrupa cihetine açılmayan Çarlık Rusya'sı XVI. asrın ortalarında itibaren Asya'ya doğu yayılmaya başlamıştı. XVI. asrın ortalarında Kazan ve Astrahan'ı alan Ruslar, XVII. asırda Başkurdülkesini de XVIII. asırda da Kazakistan bozkırlarını işgal etmişlerdi. Rusya'yı büyük bir imparatorluk haline getirmek ve sıcak iklimlere açılmak hayaliyle yaşayan Çar I. Petro (1689-1725) Orta Asya'ya hâkim olmak zenginlikler ülkesi olan Hindistan'a inmek istemişti. Onların bu isteği, halifeleri tarafından da benimsenince Ruslar, adım adım güneye doğru yayılmaya başlamışlar, önce Kırım'ı ve

¹BaymirzaHayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Otağ yayınları, Ankara 1975, s. 41-42.

sonra da Kafkasları ele geçirerek bu sahada büyük bir mesafe kaydetmişlerdi².

Kırım Savaşı ile Avrupa'daki çıkar çatışmasının dışına atılan ve bu çatışmaya katıldığı için yalnız bırakıldığını gören Rusya, bir taraftan bütün gücü ile Asya'ya yönelirken diğer taraftan Asya'daki ilerlemesine çok yönlü destek verecek reformları gerçekleştirdi³.

Rus tarihçisinin tabiri ile “Avrupa'yı denetlemek” için, Avrupa'dan daha geniş, daha zengin topraklara ve daha çok deniz üstünlüğüne sahip olmak gerekiyordu. Bu amacına ulaşabilmek için güney ve doğuya yönelerek 1722-23 yıllarında İran hâkimiyetindeki Geylan ve Mazenderan bölgelerine de yerleşmeye başlamıştır. I. Petro'nun ölümünden sonra (1725), Rus tahtına oturan Çariçe I. Katarina döneminde, Avusturya ile birlikte yeniden Osmanlı topraklarına saldırmaya başlayan Rusya, belli aralıklarla Osmanlı Devletine karşı giriştiği savaşlar (1768-1774 ve 1787-1792) neticesinde Kara denizin kuzey bölgelerine de yerleşmiştir. Böylece XVIII. yüzyılın sonunda, Baltık'tan kara denize, oradan da Hazar kıyılarına kadar olan bölge üzerinde, dünyanın “süper gücü” olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle, Küçük Kaynarca antlaşması ile Kırım dâhil, tüm kara deniz kuzeyini ele geçirerek hızla yayılmaya başlayan Rusya, tüm bunlarla yetinmeyerek Türkistan coğrafyasına yönelmiştir. Rusya'nın Türkistan kapılarına dayandığı sıralarda, Türkistan bölgesi, belli bir merkezi otoriteden tamamen yoksun, çeşitli hanlıkların kontrolünde idare edilmekteydi⁴.

Aslında, Ruslar, XVI. yüzyıldan beri kesin istila planları ile Türkistan'ın kapıları önünde duruyordu⁵.

² Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 2-3.

³ Alaeddin Yalçınkaya, “Pan-İslamizm Tartışmaları Işığında Türkistan (1864-1922)”, **Doktora Tezi**, İstanbul 1994, s. 37.

⁴ Fazıl AhmedBurget, “Türkistan Milli Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri”, **Master Tezi**, Ankara 2004, s. 41.

⁵Hayit, **a.g.e.**, s. 43.

Rusya ile Türkistan Arasındaki Ticari ve Siyasi Heyetlerin Mübadelesi

Türkistan ve Rusya topraklarında yapılan arkeolojik araştırma ve bulgulardan iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İslam coğrafyacılarının eserlerinde de Ruslar ile Türkistanlılar arasındaki ticarî ilişkilere geniş yer verilmiştir⁶.

Türkistan tüccarları, Rus pazarlarını keşfedenlerin başında gelirler. Rus tarihçilerinin bildirdiklerine göre, Türkistan tüccarları, 1364'te Nijniy-Novogorad'da göründüler. Ruslar da Kazan ve Astrahan'ı işgal ederek Rusya ile Türkistan arasındaki ticari münasebetleri geliştirme imkânını buldular. Bu iki memleket arasındaki diplomatik münasebetler ise, ancak XVI. yüzyılda kurulabildi⁷.

Rusların, 16. yüzyılda Asya'ya doğru ilerlemeleri, Kazan, Astrahan ve Sibiry'a'yı işgal etmeleri ile yaklaşık aynı dönemlerde Buhara ve Hive Hanlıkları ile olan resmî ilişkilerinin de başladığı görülür. 1564'te Buhara Hanı II. Abdullah'ın (1557-1598) IV. İvan Groznyi'a (1533-1584) gönderdiği mektuptan, o dönemlerde ticarî ilişkilerin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. 1578-1705 yılları arasında çok sayıda Buhara ve Hive elçisi Rusya'ya gitmiş, Rusya elçileri de Hive ve Buhara Hanlıklarına ziyaretlerde bulunmuşlardır⁸.

XVII. yüzyıl boyunca Türkistan'dan Rusya'ya, 16 diplomatik heyet gitti. Rusya'dan da Türkistan'a 9 diplomatik heyet gönderildi. Türkistan heyetinin başlıca görevleri, ticari politikadan ibaretti. Fakat Rus misyonunun, ticari meseleler yanında, politik bir görevleri de vardı. Mesela, Buhara ve Hive'ye giden Rus heyetine verilen talimatın metni şöyle idi: "Ziyaret edilen memleketin politikası, ekonomisi, askeri durumu ve komşu memleketlere giden yollar hakkında bilgi toplamaktı".

I. Petro, Türkistan ve Hindistan'a bilhassa önem veriyordu. I. Petro, elçisi FlorioBenevini'yi 1718'de vazife olarak Buhara'ya gönderdi. Görevi:

⁶ KishimjanEshenkulova, "Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)", **Doktora Tezi**, İstanbul 2007, s. 17.

⁷ BaymirzaHayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 43.

⁸ Eshenkulova, **a.g.m.**, s. 17-18.

“Yol boyunca bütün şehirleri tetkik etmek, Hazar Denizi'ne dökülen nehirleri incelemek, Buhara Hanı'nın askeri kuvvetini, yerleşme yerlerini, kaleleri, limanları ve silah durumunu tespit etmek. Ayrıca Buhara'nın komşu Asya devletleri ve Türkiye ile ne gibi ilişkileri olduğunu öğrenmek, Han'ın tebaası karşısında yeteri kadar güçlü olup olmadığını ve Rusya'nın yardımına ihtiyacı olup olmadığını öğrenmekti”. Rus ticaret ve diplomatik misyonları, Türkistan'ın, ele geçirilebilmesi için “olgun” bir duruma gelmesine kadar çalışmalar bu tarzda devam etti. Rus misyonlarının, askeri istila öncesi, kendilerine has hünerleri vardı. Bunlar, uydurma “itimada şayan haberlerle”, hükümdarlarla kabilelerin arasına nifak sokmak, rüşvet vermek, tehditler, iltifat ve baştan çıkarmalar şeklindeki tekliflerdi. Halbuki Türkistan Rusya hücumundan önce tatlı bir uykuya dalmıştı. Türkistan hükümetleri, Rusya da dahil, komşu devletlerin niyet ve maksatları hakkında bilgi toplamak hususunda düşünmüyorlar, fakat “düşmanla ancak er meydanında karşılaşmak” gibi çoktan beri eskilmiş fikirlere sahip bulunuyorlardı. Türkistan hükümdarları, dış siyasete çok az önem veriyorlardı. Daha ziyade iç problemlerle uğraşırlardı. Cengiz Han ile Timur devrinde, devletin en önemli vazifelerinden biri olan İstihbarat gayri ahlak iş olarak telakki ediliyor ve bu sebepten, Rusya'nın niyetini zamanında öğrenmeye, kimse gerek duymuyordu. Bundan dolayıdır ki, Rusya, Türkistan'ı istila için, düşmanlığında şüphe uyandırmadan, maksadını ustaca gizleme fırsatı buldu ve her defasında, “normal ticari münasebetlerin tesisi” bahanesiyle, Türkistan'a girdiler⁹.

İstiladan Önce, Rusya'nın Türkistan'a Gönderile Askeri Keşif Kolları

Rusya, her ne kadar XVI. yüzyıldan beri, Sibiryaya yolu ile Çin'e, Türkistan yolu ile Hindistan'a ve Kafkaslar yolu ile İran ve Türkiye'ye ulaşmak çabası içinde idi ise de, XVII. yüzyılın başlangıcına kadar, Türkistan'a karşı doğrudan doğruya askeri bir saldırıya geçemedi.

I. Petro zamanında Türkistan'a gönderilen askeri keşif heyetleri, Rusya'nın belli başlı gayelerinden ibaret idi. Astrahan valisi, 1713'te Astrahan'a gelen Türkmen tüccarı Hoca Nefes'in verdiği bilgiye dayanarak

⁹Hayit, a.g.e., s. 44-45.

I. Petro, Hazar Denizi'nin bir zamanlar Amu Derya mecrası yolu ile Aral Gölü'ne bağlı olduğunu, ve şimdi Amu Derya'nın aşağı mecrasında ve Yarkent civarında zengin altın kaynakları bulunduğunu bildirdi. Bu ihbarından dolayı Hoca Nefes'e "Rus Baronu" ünvanı verilmişti. Altın açgözlüsü I. Petro'nun altın aramak için, askeri bir keşif gezisi tertip etmekten başka, daha acele bir işi yoktu. O, 22 Mayıs 1714 yılında Buhholz'a, Tobol ve İrtiş Nehirleri yolu ile Yarkent'e gitmesini emrini verdi¹⁰. Ancak Kalmukların karşı koyması ve Rus ordusunda yayılan salgın hastalık dolayısıyla hedefe ulaşamadı. 1719 ve 1720 yıllarında Rus orduları tekrar sefere başladılar. Kalmukların karşı koymasına rağmen İrtiş nehrinin yukarı kısımlarına doğru ilerlediler. Türkistan seferleri sırasında 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk kaleleri yapıldı. Çar'ın orduları ele geçirdikleri yerlerde kaleler inşa ederek kalıcı olmaya çalışıyorlardı. Böylece Rus birlikleri kuzeyden Türkistan'a doğru ilerlemeye başladılar¹¹.

29 Mayıs 1714'te I. Petro, Hive'ye askeri bir keşif kolu gönderilmesi talimatını vermiştir. Çerkaskiy, 171'den beri I. Petro'nun "Şark Meselesi" danışmanı idi. 28 Eylül 1714'de bu keşif kolu 1900 asker ile Amu Derya istikametinde harekâta geçti. Keşif heyetinin bu öncü kuvvetleri, 25 Nisan 1715'de Mangışlak yarımadasına vardı ve Rus tarihinde ilk defa olarak, Amu Derya aşağı mecrasını araştırdı¹².

Petro döneminde Ruslar, sadece Sibiryâ tarafından değil, Hazar Denizi üzerinden de Türkistan'a girmeye çalıştılar. 14 Şubat 1716 tarihinde General BekoviçÇerkaskiy'e verilen emirde, Amu Derya nehrinin daha önce Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde bir kale yapılması, Hive Hanı'nın Rus himayesine alınması için çaba sarf edilmesi ve ondan Sirderyâ boyunca altın aranması için izin alınması istendi. Böylece I. Petro zamanında Rusya, Türkistan bölgesine hem Sibiryâ, hem de Hazar Denizi tarafından girmek için aktif faaliyete başlamış oldu¹³.

¹⁰Hayit, a.g.e., s. 45-46.

¹¹ Hayri Çapraz, "Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Derneği**, Sayı: 24, Ankara 2011, s. 54.

¹²Hayit, a.g.e., s. 46.

¹³ Çapraz, a.g.m., s. 54.

1716'nın ilkbaharında, 6565 askerden ibaret bir keşif kolu, 31 mühendis ve 50 sivil memur, 138 gemi ile Hive istikametinde harekete geçti. Keşif kolu, Hive'ye varmadan önce Hive Hanı'nın Kalmuk Hanı Ayuku Han tarafından ikaz edilmesi, tarihin bir cilvesi idi. 1717 yılından beri 122 yıl geçtikten sonra, Rus yönetimi, 1839'da Hive'ye karşı yeniden kuvvet kullanmaya, yani Hanlığı etmeye karar verdi.

Rus birlikleri, Hive birlikleri ile ilk defa 1 Aralık 1839'da Üst Yurt bozkırında Beş TumakVahası'nda karşılaştılar. İlk muharebe, 5 Aralık 1839'da Aralık 1839'da yapıldı. Ruslar bu muharebeyi kaybettiler. İkinci mağlubiyetlerinden sonra Ruslar, dikkatli hareket etmek zorunda kaldılar. 1852'ye kadar, Hive veya Hokand'a karşı büyük askeri hareketlerden kaçındılar. Çatışmalar, daha çok sınır şehirleri ile köylere münhasır kaldı. Buna rağmen, 1852'ye kadar Rusya, Sir Derya'nın aşağı mecrasında mevkiini muhafaza etmeye muvaffak oldu¹⁴.

Çariçe II. Katerina zamanında (1762-1792) Kazakların Küçük Orda bölgesinde, imparatorluk kanunlarının uygulanması için harekete geçildi. Bu politika, Orda Han'ının otoritesinin kaldırılması ve bölgenin bir Eyalet idaresine (guberniya) dönüştürülmesi yönünde bir adımdı. Ancak uygulama başarısız oldu. Eski kanunlarla ve yönetimle idare devam etti¹⁵.

Türkistan Sınırı Boyunca Rus Askeri Hatları

Çarlık Rusya'sı, özellikle Tatarların baskısından kurtulduktan sonra, XVIII. yüzyıldan itibaren Sibiry ve Orta Asya'ya açılma politikası gütmeye başlamıştır. Bu politikanın altında, henüz bir devlet kimliği kazanamamış olan Türkmen hanlıkları da yer almaktaydı. Asıl amaç, Türkmenler üzerinde ekonomik ve siyasi bir baskı oluşturmaktı. Diğer taraftan bu dönemde Asya'nın güneyinde İngilizler, Türkistan'ın doğusundan itibaren ise Çin'in artan bir baskısı söz konusuydu. Rusların amacı, hem kendi politik ve ekonomik hedeflerini yerine getirmek hem de gelecekte kendi bağımsızlığını tehdit edebilecek olan yayılcı Çin ve İngiliz tehlikesine karşı gerekli tedbirleri almaktı. Bu sebeple özellikle, Türkistan bölgesindeki Kazak ve Türkmen sahalarına otoriter komutanlar ve

¹⁴Hayit, a.g.e., s. 48-49.

¹⁵Çapraz, a.g.m., s. 55.

valiler atamışlardır. Çünkü bu bölgede sınır boylarında yaşayan halklar uzun yıllar çeşitli savaflara katılarak, belli bir disiplin altında savaşçı bir kimlik kazanmışlardır. Bundan dolayı da kendilerini çok iyi savunmaktaydılar. Bu durumun farkında olan Çar idaresi, özellikle Türkistan bölgesine gönderdikleri komutan ve askerlerin seçiminde dikkatli olmuşlardır¹⁶.

1722 yılında I. Petro, “Kırgızlar Ordaları, bütün Asya memleketlerinin anahtar kapısıdır. Bu yüzden, bu Ordalar, Rus himayesi altına alınmalı ki, bunlar vasıtasıyla diğer bütün Asya memleketleriyle irtibat kurulabilsin ve Rusya için faydalı ve uygun tedbirler alınabilsin” demiştir. 1734’te Rus himayesi, Küçük Cüz üzerinde genişletildi. Sözde, bu bozkır devletini himaye etmek için Rusya, bir kalenin inşası için uygun bir mevki arıyordu. 1734-37 yıllarında Ural ve Or Nehirlerine, İvan Kirilov’un idaresinde askeri bir keşif kolu gönderildi. Kale inşaatı talimatında, Or Nehri’nin Talkala köyünde bir kale-şehir inşa edilmesi, Or Nehri civarında tabii kaynakların araştırılması ve Aral Gölü’nde bir liman yapılarak askerlerin buraya yerleştirilmesi emirleri yer almıştı.

18 Mayıs 1734 tarihli, Çariçe Anna İvanovna’nın keşif heyetine verdiği talimatı gereğince, Kazaklara, Ural Nehri’ni geçmeleri için müsaade verilmeyecekti. Deniz subaylarının, kartografların, mühendislerin vs. iştirak ettiği bir keşif kolu, 15 Haziran 1734’de, yola çıktı ve 15 Ağustos 1734’te Or Nehri’ne vasıl oldu. Askerler, kale inşasına başladı. Tatişçevkomutasındaki askerler, Temmuz 1738’de, “Orenburg” kalesine yerleştiler. Daha sonraki devirlerde bu Orenburg, Türkistan’ın işgalinde, bir hareket noktası olarak bilhassa rol oynadı. 1759 yılına kadar 23’ü doğrudan doğruya Türkistan sınırında olmak üzere, 88 kaleyi kapsıyordu.

Rusya, Hokand Hanlığının istilasına başlamadan önce Orenburg ve Sibirya Hattı’nda 141’den fazla kaleye sahipti. 1855 yılında Orenburg Hattı’nda, hepsi Türkistan’a karşı yöneltilmiş, 10 süvari alayı ve 1867’de 12 süvari alayı, 9 topçu taburu ve 6 Kazaçık alayı, bulunuyordu. Sibirya Hattı, 1854’te İli Nehri’ne kadar uzatıldı. Müstahkem hatların tesisi yanında Aral Gölü’nün ve Sir Derya’nın aşağı mecrasının kartografya işlerine de ehemmiyet verildi ve 1855’te işler tamamlandı.

¹⁶ İhsan Kalenderoğlu, “Sovyetler Birliği Döneminde Türkistan’da Folklor Politikaları Ve Çabaları (1917-1954)”, **Doktora Tezi**, Ankara 2007, s. 12.

Kırım Harbi'nden sonra Rusya, dış ve askeri siyasetini tamamen değiştirdi. Gerçekten “Rusya'nın Kırım Harbi'ndeki mağlubiyeti, Rusya'nın, dış siyasetinin ağırlık merkezini Balkanlardan ve Yakın Doğu'dan, öncelik Orta Asya'ya kaydırmasına vesile oldu”. Böylece Türkistan, Rusya'nın beynelmilel politikasının kurbanı durumuna düştü. 1853'te Ruslar, Hakand Hanlığına ait Ak Mescid Kalesini aldılar. Bu olay Rusya'nın bundan böyle yoğun bir şekilde Türkistan üzerine yürütmesine devam etmesi noktasında cesaret verdi. Umumi bir taarruza geçene kadar Rusya, Türkistan'ın bozkırlarında, hâkimiyetini emniyet altına almaya uğraştı¹⁷.

Rusya İle Türkistan Arasındaki Savaş

Rusların, Türkistan'ı İşgal İçin Bozkır Bölgesi'nden Başladıkları Hazırlıklar

Rusya, Küçük ve Ulu Cüz'ü ilhak etmek suretiyle ilk fetih maksadına ermiş oldu. Fakat hem nüfus yoğunluğunun hem de kültür seviyesinin yüksek olduğu Türkistan şehirlerini, Sibirya'da uyguladığı metotlarla işgal edemedi. Bu sebepten üç Hanlığa karşı Buhara, Hokand ve Hive savaşları hazırlıkları yapmak zorunda idi¹⁸.

Ruslar Hokandlıların kurduğu Kazalinsk kalesini 1846'da almışlar. Buraya kadar görüleceği gibi Ruslar, Türkistan memleketine ağır yaklaşmaktadır. Ruslar 1847'de Sir Derya deltasında Aralsk kalesini inşa etmişlerdir¹⁹.

Türkistan'ın bozkır bölgesinde, müstahkem mevkiilerin yapımına devam edildi. 1845 yılında, Irgız ve Turgay Nehirleri boyunca kaleler inşa edilmeye başlandı. 1847 yılında Kopal istihkâmı ve Srgiopal'da Kazaçık istasyonu meydana getirildi. 1848'de Kara-Butak ve Kos-Aral limanlarını kurmuşlardı. Aynı yılda iki Rus harp gemisi, Aral Gölü'ne indirildi. 1852'de Rusya, Hakand Hanlığının doğrudan doğruya komşu oldu. Ruslar, Sır

¹⁷Hayit, a.g.e., s. 49-51.

¹⁸Hayit, a.g.e., s. 63.

¹⁹Mustafa Aydın, “Batı Türkistan'da Yer Adları”, **Yüksek Lisans Tezi**, İsatnbul 1989, s. 20.

Derya'nın aşağı mecrasında, Çu ve İli Nehirlerinin yukarı kısımlarına kadar mevkiilerini ikmal ettikten sonra, müstahkem bir şehir olan Akmesid'i işgal etmek için hazırlıklara başladılar. Maksatları, burada itibaren, Hokand Hanlığının hâkimiyet altına alınmasını hızlandıracak olan, Sır Derya boyunca hareket karargâhları kurmak.

Rus yönetimi, Türkistan'a karşı tutumundan, Türkistan pazarlarına tamamen hakim olmak ve İngiltere'nin Türkistan dahilinde muhtemel bir nüfuzunun bertaraf etmek gibi, iki ana problemi çözmeye uğraşıyordu. Rusya'nın Avrupa'daki zayıf durumu, Asya'da fazla bir mana ifade etmiyordu. Çünkü Türkistan devletleri, Rusya'nın üstün kuvveti ve silah tekniği ile boy ölçüşebilecek durumda değildi. Bu yüzden Rusya Hokand Hanlığı ile de bir harbi göze aldı. Rus yönetiminin stratejik bir çözüm yolu vardı. Önce bir yoklamalı, küçük bir muharebe yapmalı, muvaffakiyet halinde bölgeleri işgal etmek, ancak bundan sonra, daha geniş seferlere geçilmeliydi²⁰.

1834 ile 1853 yılları arasında Rusya, Asya sınırlarının sağlamlaştırılması ve genişletilmesi için çalışmış, hükümet bilinçli ve tutarlı bir şekilde bütün önlemleri almıştı. Ruslar bölgede askeri diplomatik, istihbarat ve bilimsel araştırmaları sürdürmüştür. Bütün bunların sonucu olarak 1865 yılında Taşkent, 1873'de Buhara ve Hive hanlıkları Rus hâkimiyeti altına alınmış ve 1876'da ise Hokand Hanlığının varlığına son verilmiştir. Böylelikle Rusların Batı Türkistan'ı işgalleri büyük oranda tamamlanmıştır²¹.

Rusya İle Hokand Hanlığı Arasında Muharebe

1710-1876 yılları arasında başşehir Hokand olmak üzere Fergana bölgesinde hüküm süren bir devlet²².

18. yüzyıla geldiğimizde Maveraünnehir Özbeklerinin bir kez daha kendi içerisinde bölündüğünü görüyoruz. 1710 tarihinde Ming kabilesine bağlı Şahrüh Han Fergana bölgesini ele geçirip hâkimiyetini ilan eder.

²⁰Hayit, a.g.e., s. 63-65.

²¹Bekir Biçer, "Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilasını", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10, Denizli 2011, s. 132.

²²Enver Konukçu, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, Cilt: 18, s. 215.

Böylece “Hokand Hanlığı” olarak tanınan yeni bir Özbek hanlığı ortaya çıkar. 1728 yılında Şahruh Han'ın ölümü üzerine yerine Abdürrahim Han geçer²³.

Abdürrahim Bey zamanının en önemli özelliği Hokand ordusunun güçlenmesi olmuştur. Abdürrahim Bey, orduda onbaşı, yüzbaşı, binbaşı rütbelerini oluşturmuş ve onlara maaş bağlamıştır. Barış zamanlarında ordunun yarısı muntazaman hizmetlerine devam ederken, diğer yarısı da çiftçilik, zanaatkârlık gibi işlerle meşgul olmuştur. Ayrıca yine bu dönemde Hokand ordusundaki asker sayısının arttığı da bilinmektedir²⁴.

Rus askeri yönetimi, 1852'de bir kartograf heyetini Akmescit'e gönderdi. 18 Nisanda Albay Blaramberg, 600 piyade, 200 süvari ve 15 top ile birlikte Akmescit kalesinin surları önünde görüldü. Bu birliklerin saldırısı Hokand muharıpleri tarafından geri püskürtüldü. Rusların, 1250 süvari, 4 topçu taburu ve 36 top ile yaptıkları ikinci bir hücum da savuşturuldu. Bundan sonra Ruslar, her ne pahasına olursa olsun şehri ele geçirmek için gayretlerini yoğunlaştırdılar. Bunun için bir yıl kadar hazırlık yaptılar.

3 Temmuz 1853'te Perovski komutanlığı altındaki Rus birlikleri 2500 asker, 12 Kazakçik bölüğü, 52 gemi ve 36 top, kaleyi kuşattılar. Kalede sadece 20 Hokand askeri, 280 sivil (erkek), 83 (kadın) ve 65 çocuk bulunuyordu. Rus Generali Kalenin teslim etmesini istedi, Hokand Kumandanı şöyle cevap verdi: “Barut Boynuzlarında bir tek barut tanesi ve sokaklarda bir toprak parçası bulunduğu müddetçe harp edeceğiz”. 27 Temmuz 1853'te Ruslar, kalenin surlarını berhava ettiler. Kale kumandanı, 206 erkek ve kadınlar öldürüldü. Diğerleri yaralandı ve esir edildiler. Akmescit'in işgali Türkistan'ın Rus yayılma siyasetine yeni bir dönem getirdi. Rus yönetiminin, Türkistan'ın ilhak için yeni adımlar atma cesareti verdi²⁵.

²³ Gülay Karadağ, “Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları”, **Yüksek Lisans Tezi**, Afyonkarahisar 2006, s. 74.

²⁴ Erhan Yoska, “Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri”, **HistoryStudies**, Volume 3/3 2011, s.396.

²⁵Hayit, **a.g.e.**, s. 65-66.

Çar 23 Aralık 1862'de Suzak, Evliya Ata, Türkistan ve Çimkent'in işgali için Hokand Hanlığına karşı askeri harekât planını onayladı. Rus planına göre, Akmesicet ile Suzak arasındaki ulaşım yönünden, Türkistan şehri bilhassa önemliydi. Hücumcu Ruslar ve müdafaacı Kokandlılar 1864'te pek şiddetli bir şekilde karşı karşıya geldiler. Verevkin'in birlikleri, Türkistan'ı kuşattılar. Çarpışmaların hüküm sürdüğü bir anda, şehrin belediye reisi Canti-Utep, hıyanet ederek 15 Haziranda şehrin anahtarlarını Verevkin'e teslim etti.

Hokand ordusu, Hocent ve Ora Tepe için şimdi Buhara ile savaşa girdi. Bu yüzden, Hokand ordusu iki cephede birden çarpışmak zorunda kaldı. Çimkent'te Nur Muhammed, 6000 asker ile kale kumandanı olarak kaldı. 3 Eylül 1864'te Rus birlikleri 10,5 bölük 2,5 Kazakçik yüzler bölüğü ve 18 top ile Hokand ile Buhara arasındaki savaş durumundan istifade ederek 18 gün aralıksız kanlı savaş devam etti. Ruslar savaşı kazanarak 22 Eylülde şehir işgal etiler.

Türkistan'ı istila etmek için Rusya'nın askeri teşebbüsleri yanında, dış siyaseti ile ilgili olan teşebbüsleri de mühimdir. 21 Kasım 1864'te, Rus Başbakanı Gorçakov bütün Avrupa devletlerine sözü bir nota göndermek suretiyle Türkistan'ı işgal niyetlerini bildirdi. Hokand Hanlığının geriye kalan hakimiyet bölgesinde, halkın arasında birliğin tamamen kaybolduğu bir safhada, Rus yönetimi Hanlığı tamamen parçalamak için planlarını tamamladı. Ruslar, Ağustos 1876'da Kurgan'da daha sonra Pamir seferinde 1894-95 yıllarında önemli bir rol oynayan bir garnizon kurdular. Onlar bundan sonra Buhara Emirliği'nin himayesinde olan yarı bağımsız Karatekin Prenslığı'nin sınırların ulaştılar. Ruslar şimdi Karatekin bölgesine doğrudan doğruya nüfus etmeğe teşebbüs ettiler. Rusların Hokand Hanlığını işgal etmek yoluyla ortadan kaldırmaları ve Altay bölgesi ile Tien-Şan havzasının batı kısımları kadar nüfus etmeleri ile 1853'ten 1876'ya kadar, Türkistan'ın en büyük bölgesinde devam eden 23 yıllık korkunç bir savaş dönemi bitti

Hanlık, sayca az olan nüfus yüzünden, nüfusu sayıca üstün olan Ruslara ve Rus olmayan milletlerin saflarından hizmetlerinde onlara karşı uzun müddet dayanamadı. Harp esnasında Hanlık 2.121.000 kişiden ibaret bir nüfusa sahipti. Bunların 1.521.000'i 1876'ya kadar Rusya boyunduruğu

altına alındı. Halkın geri kalan kısmı ise, 1868'den 1876'ya kadar yapılan savaşa katılmıştı²⁶. 2 Mart 1867'da Hokand Hanlığı resmen ortadan kaldırılmıştı²⁷.

Rusya İle Buhara Emirliği Arasındaki Savaş

Buhara Hanlığı, Türkistan Hanlıkları içerisinde en eski ve en güçlü Hanlık idi. Buhara, yüzyıllardan beri, İslam Dünyasının önemli bir eğitim ve kültür merkezi olmuştur²⁸.

Buhara Emirliği ekonomisini esaslı olan ziraat ve sanayi geleneksel ilkel yöntemlerle yapılmakta, bir başka deyişle, "makine gücü yerine kol gücüne" dayanmakta, bu da ülkeyi geri bırakmaktadır²⁹.

Rus diplomasisi, Taşkent'in istilasına kadar önce Hive Hanlığı ve sonra Hokand Hanlığı ile olan hesaplaşmalarında, Buhara'yı imkân nispetinde tarafsız tutmaya çalıştı. Rusya, Buhara'yı ticaret ortağı olarak kabul ediyordu. Çünkü Buhara'nın hammaddeleri önemliydi. 1839 yılında Rusya'ya Buhara'dan 2.513.912; 1840 yılın da 3.283.654 ruble değerinde mal ihraç edildi. Aynı zamanda Buhara, Kabil, Keşmir ve Herat'a gönderilen Rus mallarının bir geçit yeri idi. Daha 1846 yılında Petersburg'da siyasi bakımda Buhara'nın Rusya için tehlikeli olmadığı fikri hâkimdi. Fakat Taşkent'in işgalinden sora Rusya, Buhara Hanlığın siyasetini tamamen değiştirdi³⁰.

Ruslar, Buhara sınırında Sır Derya'da ilerlemeye uğraşıyordu. Buhara, buna karşı harekete başladı. Rus ve Buhara birlikleri arasında ilk çarpışma, Eylül 1865'te Çırçık Irmağı'nda oldu. Buhara'nın bu bölgedeki valisi Rüstem Bey, savaşı kaybetti. Ruslar da fazla ilerlemeye cesaret edemediler. Sadece Piskent'i işgal ettiler. Ruslar 5 Mayıs 1866'da Buhara karşı saldırıya geçtiler. Buhara 5000 şehit vererek savaşı kaybetti. Ruslar 7 Eylülde Ora Tepe kalesini kuşattılar, bu savaştan sonra Ruslar, Yangi

²⁶Hayit, **a.g.e.**, s. 71-92.

²⁷Yalçinkaya, **a.g.m.**, s. 62.

²⁸A. AhatAndican, **Cedidizm'de Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 73.

²⁹Seyfettin Erşahin, "Fırat'ın Türkistan için II. Meşrutiyet Mahrecli Tecdid Teklifi Üzerine", **Bilgi**, Sayı 47, Güz 2008, s. 30.

³⁰Hayit, **a.g.e.**, s. 92.

Kurgan kalesini de kolaylıkla işgal ettiler. 2 Mayıs 1868'de, Rus birlikleri Semerkand'ı işgal ettiler. 18 Mayıs'ta Katta-Kurganı işgal ettiler. Nihayet Mayıs 1868'de bir sulh antlaşması yapıldı.

23 Haziran 1868'de Emirlik ile Türkistan Genel Valiliği arasında bir barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşma gereğince: Emir, Hocent, Ora Tepe ve Cizzak şehirlerini Ruslara terk edecek: savaş tazminatı olarak 500.000 tilla ödeyecek ve Katta-Kurganın batısına kadar olan sınırı tanıyacaktı. Ruslar ise savaş tazminatı ödenince, Semerkand ile Katta-Kurganı Emirliğe geri vereceklerdi. Emir, talep edilen savaş tazminatını 1870'e kadar ödemişse de Ruslar, zikredilen şehirleri Buhara Emirliği'ne geri vermediler.

Rusya 1873'de Buhara Emirliği'ni yeni bir anlaşma yapmaya zorladı. 28 Eylül 1873'de, iki devlet arasında 18 maddelik bir anlaşma imzalandı. Rusya, Semerkand ve çevresinin kendine terkedilmesini, Buhara'nın bağımsız bir dış politika takip edemeyeceğini, Rusya'nın Buhara'da ticari serbestiden her bakımdan faydalanacağını ve burada bir Rus siyasi komisyonu bulundurabileceğini, Buhara'ya dikte etti. Bu suretle Buhara Emirliği Rusya kontrolü altına alındı. Emir, Buhara'nın küçük sınırları içindeki millete hükmediyor, Rusya da Türkistan Genel Valisi vasıtasıyla Emir'e hükmediyordu. Buhara 1873'ten Mart 1918'de Sovyet rejimi tarafından istiklali tanınmaya kadar tam 45 yıl Rusya'nın himayesine bağlı kaldı. Bu devirde, Emirliğin devlet varlığı, şeklen devam etti ise de onun siyasetini Rusya tayin etti³¹.

Rusya İle Hive Hanlığı Arasındaki Savaş

18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başında Hive, Orta Asya'daki bağımsız üç hanlıktan biridir. Gerek tarihi yükselişinde, gerek medeni hayatında ve gerekse edebi muhiti açısından diğer hanlıklardan farklılıklar arz etmektedir³².

Hive'nin iktisadî hayatı umumiyetle tarıma, hayvancılığa ve bunların ürünlerinin işlenmesinden ileri gelen iş kollarına dayanıyordu. Öte yandan

³¹Hayit, a.g.e., s. 93-100.

³²Pınar Gümüş, "18. - 19. yüzyılda Yaşayan Türkistanlı Kadın Şairler (Hokand ve Harezmsaireleri)", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2003, s. 115.

Hive daima canlı bir ticaret hayatına sahip olmuştur. Çin'den ve Hindistan'dan gelen ticaret kervanları Türkistan'ın diğer merkezlerine olduğu gibi Hive'ye de uğrar, mallarını Hive halıları ve Hive'ye İran'dan ve Rusya'dan gelen diğer mallarla değiştirip ülkelerine dönerlerdi. Bazen de bu ülkelerin kervanları Hive hükümetine vergi ödeyerek Hive üzerinden Çin'e, Hindistan'a, İran'a ve Rusya'ya giderlerdi. İç karışıklıklar ve komşu ülkelerle vuku bulan savaşlar esnasında bu ticaret durma noktasına kadar gelmiştir.

Sovyet ihtilâline kadar Orta Asya Müslümanlarının önemli dinî merkezlerinden biri olan Hive'de doksan dört cami ve altmış üç medrese bulunmaktaydı. 1924'ten sonra medreselerin tamamı ve camilerin büyük bir kısmı kapatıldı. Şehir Sovyet idaresi döneminde fazla gelişemedi, buna rağmen pamuklu sanayi merkezi olarak önemini korudu³³.

Rusya'nın Türkistan hanlıkları üzerinde siyasi etkisinin güçlü olması hakkında Vambery şunları yazmaktadır: "Rusya, hanlıklar ile olan geniş çaplı alışveriş faaliyetleri sayesinde bunlar üzerindeki siyasi gücünü ve baskısını da arttırmıştır. Rusya'nın asıl amacı bu hanlıkları, toprakları arasına katmaktır. Şu anda Türkistan hanlıkları Rus kraliçeliğinin eksik bir parçası olarak görülmektedir"³⁴.

Ruslar Hokand ve Buhara Emirliği ile yaptıkları savaşlarda galip çıktuktan sonra, daha I. Petro zamanında kalma, Hive Hanlığının istilası ait planı ele alındı. 1717'de Rus Çarı'nın isteği boyun eğmedi diye Hive'yi cezalandırmak için Rusya, 1717'den 1873'e kadar, 156 yıldan fazla beklemek zorunda kaldı. Hive'yi ele geçirmek veya tehdit etmek suretiyle Rusya, Amu Derya'ya geçit temin etmek amacıyla idi. Hive kafa tuttu, 1839-40'ta başarısızlığa uğrayan cezalandırma seferiden sonra 1854'ün İlkbaharında Rus yönetimi, Petrovskiy'nin idaresinde 17000 askerin Hive'ye yürümesini emretti. Bunlar Aral Gölü'nde yenildiler ve bir anlaşması ile geri çekilmek zorunda kaldılar.

5 Kasım 1869'da, Albay Stoletov komutasındaki Rus askerleri, Kızıl-Suv'a çıktılar ve burada deniz kuvvetlerini toplamaya devam ettiler.

³³Mehmet Saray, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, Cilt: 18, s. 170.

³⁴Salih Yılmaz, **Belleten**, Türk Tarih Kurumu, Cilt LXIX, Ankara 2005, s. 625,

18 Ocak 1870'den vonKaufman, Hive Hanı'na bir ticari nakliyat limanı kurmak üzere Kızıl-Suv'a çıkartma yapıldığını bildiren bir mektup yazdı. 25 Şubat 1870'de HiveDivanbeyicevabında, Rusya'nın bu adımını ordu sevkıyatı ve kale inşaatı reddettiğini ve bu tedbirler yabancılara ait yerleri cebren ele geçirme olarak saydığını bildirdi. Ruslar ise ticaret yolları aramayıp, Türkistan'da hakimiyetlerini sağlamlaştırmak için, askeri bir amaç güdüyorlardı. Ruslar İngiltere ve İran ile bir tarafsız anlaşma yaparak, dış siyaset bakımından kendini emniyete aldıktan sonra, Şubat 1873'te Hive'ye birkaç yönden saldırıya geçti. Rus kaynaklarına göre Hive seferine 13000'den fazla asker katılmıştı³⁵.

Hive Hanlığı böyle bir genel taarruza karşı başarı bir savunma yapacak durumda değildi. Polis kuvvetleri dışında Hive'nin topu topuna 1500 kadar nizami askeri vardı. Nüfus sayısı da 500.000 geçiyordu. Bu halde ile Hive, gönüllüleri şuur ve azim sahibi vatandaşlarını Rusya'nın genel istilasına karşı haber sevk etmek suretiyle üç aydan fazla savunmaya devam etti. Sürekli çatışmalardan sonra 29 Mayıs 1873'te, 291'i subay olmak üzere 6.965 Rus askeri Hive şehrine girdi. Han'ın Hive'de 300'den fazla askeri yoktu. Şehir teslim olmak zorun kaldı, 2 Haziranda Hive Hanı Buhara Han, Kaufman'ınhuzuruna çıkararak kapitülasyon şartlarını kabul etti. Bununla Rusya bir askeri sefere istinaden, 1715'ten beri peşine düşmüş olduğu tarihi hedefine 1873'te ermiş oldu. Nihayet "yüzyıllarca süren seki HiveProblemininçözümü "ne ait şeref vonKaufman'ın olmuştu³⁶.

Rus İstilasına Karşı Türkmenlerin Direnişi

Göktepe Savaşı (1879)

Üç merkezi Hanlığı almakla yetinmeyen Rusya, Orta Asya'nın Ahal bölgesini de ele geçirmeyi planladılar. Çünkü Ahal bölgesi küçük olmasına rağmen stratejik ve ticari merkezlerden biriydi. Rusların Ahal şehrini işgal etmek suretiyle burayı daha önce kumuş oldukları Zakaspi (Kızıl su)ordu birliğinin komutanlığına katmak istiyorlardı³⁷. 12 Mayıs 1877'de Nur Verdi Han kumandasındaki Türkmen kuvvetleriyle Rus birlikleri arasında ilk ciddi

³⁵Hayit, a.g.e., s. 100-102.

³⁶Hayit, a.g.e., s. 103-105.

³⁷ Murat İlliyev. "1873-1924 Döneminde Türkistan Türkmenlerinde Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat", **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2003, s. 14.

muharebe Kızılarvat'ta meydana geldi. Çarpışma üstün topçu ve mitralyöz ateşine sahip Rusların galibiyetiyle sonuçlandı³⁸. 1877 ve 1878 yıllarında şehri halkı ile Ruslar arasında küçük çapta çarpışmalar vuku buldu ve Ruslar bazı köy-kasabaları işgal ettiler.

Ahal'a şehrine karşı yürütülen bu askeri faaliyetlerden bir netice elde edilememesi üzerine Çar II. Aleksandr bölgeyi ele geçirmek için büyük bir askeri kuvvet gönderdi. İlk yürüyüş diye isimlendirilen bu seferde ordunun başına Rus-Türk savaşlarında ün kazanmış olan Lazarev getirildi. Rus ordusu Ahal'ı işgal etmek için Hazar'dan, Merv'i işgal etmek için de Amu Derya tarafından saldırı yapacağı şeklinde beyanlar dağıttı. Fakat buradaki esas amaç Merv'deki Türkmenlerin Ahal şehrine yardıma gelmelerini önlemek içindi. Merv'deki Türkmenler de bu oyuna geldiler ve Ahal şehrine az sayıda insan yardım gitti. Geride kalan ise Merv'i savunmak için kaldılar.

Rusların Ahal'a doğru hızlı yürüyüşleri Türkmenleri zor duruma bıraktı. Türkmenler bu saldırı karşısında ne yapılması gerektiği üzerine toplandılar. Görüşmeler neticesinde bir kale yapıp bu kalede savunma savaşı yapmak üzerinde birleştiler ve topraklarını kanlarının son damlasına kadar savunacaklarına dair yemin ettiler³⁹.

Ruslar Ahal'a yaklaşırken, Türkmenler, ismini bu güne kadar taşıyan Göktepe kalesinin inşasına başladılar. Kalenin yapımı henüz bitmemişken Ruslar kale önüne geldiler⁴⁰. Nihayet Ruslar, 9 Eylül 1879'ın sabahında üç koldan Göktepe üzerine ilerlemeye başladı. Düşmanın harekâtını dikkatle takip eden Berdi Murat Han, Kara-Batur komutasındaki süvari kuvvetleri, Rusların mühimmat ve ulaşım vasıtalarını koruyan üçüncü kola taarruz emri verdi. Berdi Murad'ın maksadı, Rusların mühimmat ve ulaşım vasıtalarını yok ederek onlara ağır bir darbe vurmaktı.

Kara-Batur komutasındaki Türkmen süvarileri büyük bir cesaretle düşmanın üçüncü kol'una saldırmış ve hatta ilk saflardaki Kossakları bozarak büyük zayıflık verdirmişlerdir. Fakat tehlikeyi zamanda gören General Borch, emirindeki ikinci kol birlikleri üçüncü kolun imdadına

³⁸ Halil Kurt, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, Cilt: 18, s. 602.

³⁹ NargylyçHojageldiyew, **GökdepeGalasyGysgaçaTaryhyOçerk**, Döredijilik-ÖnümçilikBirleşigi, Aşabat 1991, s. 2.

⁴⁰İlliyev, **a.g.m.**, s. 15.

yetişerek onları büyük bir yenilgiden kurtarmıştır. Rus ordusunun iki kolu ile Türkmen süvarilerin arsında başlayan ve iki saate yakın çarpışma sonunda, yine silah üstünlüğüne sahip Rusların galebesiyle neticelenmiştir. Süvarilerinin mühim bir kısmına kaybeden Kara-Batur, geri kalan adamları ile tekrar saldırmış ide de, kendisi şehit düşünce iyice zayıflamış olan kuvvetler dağılarak Göktepe kalesine çekilmişlerdir⁴¹.

Öğleye doğru Türkmenlerin süvari kuvvetlerini bertaraf eden Lomakin ordusu, Göktepe önlerinde mevzilenerek kaleyi derhal bombardımana başladı. Bu korkunç bombardımanın hedefini yalnız müdafilerin bulunduğu Göktepe kalesi değildi aynı zamanda kadın ve çocukların bulunduğu Yengi-Şehir de teşkil ediyordu. Bölesine kasıtlı ve insafsız bombardımana, harb tarihinde çok az rastlanmıştır. Göktepe kalesini ve Yengi Şehir kanlı birer harabeye çeviren Rus bombardımanı kısa zamanda binlerce Türkmen'in hayatına son vermiştir.

Nihayet, Türkmenlerin büyük bir kısmını imha ettiği kanaatine varan Lomakin, saat tam 5'de birliklerine genel taarruz emrini verdi. Rus askerleri Göktepe kalesinin harap olmuş birinci surlarından içeri girer girmez, o ana kadar silah yetersizliği yüzünden doğu dürüst savaşamayan ve bu yakın döğüşü bekleyen Türkmenler, bütün güçleriyle üzerine saldırmışlar. Yakın döğüşte fevkalade Rus birliklerini yenerek büyük telefata verdirdiler. Kaçan düşmana son ve öldürücü darbeyi vurmak için başta liderleri Berdi Murat Han olmak üzere Türkmenler derhal ileri atıldılar. Türkmenlerin Rus askerlerinin peşinden gelen orduyu gören Polonya asıllı olan topçu yüzbaşısı Makhuki, dört top ile birlikte Türkmenleri top ateşine tutmuştur. Tam isabet alan ve Berdi Murat Han başta olmak üzere pek çok Türkmen'i bir anda paramparça eden bu top ateşi, Türkmenler üzerinde büyük bir şaşkınlık yaratı. Bu bir anlık şok ve duraklama Ruslara istediği zamanı kazandırmış ve Türkmenler üzerine yeniden ateş altına almalarına yetmişti. Türkmen kahramanları geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Türkmenleri geri püskürtmelerine rağmen, hale panik içinde bulunan Ruslar da karanlıktan istifade ile kamp yerlerine çekilmişlerdi. Göktepe surları önlerindeki yakın döğüş, Rus askerleri arasında büyük bir korku ve panik yaratmıştı. Bu korku ve panik neticesinde olan Ruslar geceyi her an bir Türkmen baskısı olacak

⁴¹ Mehmet Saray, **Türkmenistan Tarihi**, Grafik Yayın, İstanbul 1993, s. 28-29.

düşüncesiyle uykusuz bir şekilde geçirmişler ve sabahleyin de, geldikleri Hazar kıyılarına hızlı bir şekilde geriye çekilmişlerdir.

Bilhassa silah gücü yönünden fevkalade dengesiz kuvvetler arasında vuku bulan savaşın sonunda, tarafların kayıpları şöyle idi. Ruslar, 185 ölü ve 268 yaralı, Türkmenler 4.000 ölü (çoğunlukla çocuk ve kadınlar) ve bir o kadar da yaralı

Göktepe'deki bu Türkmen başarısı Rusların o ana kadar Orta Asya'daki yenilmezlik vasıflarını yıkmış, Rusya'da, Türkistan'da, Avrupa başkentlerinde ve İstanbul'da büyük akisler uyandırmıştır. Gerek Rusya'da ve gerek Avrupa başkentlerinde bu olay tam bir Rus yenilgisi olarak kabul edilirken, İslam ülkelerinde de bir zafer sevinci yaşamış, İstanbul'daki Tercüman-ı Hakikat gazetesi Türkmen zaferi olarak yazılar yazmıştır⁴².

Rusların Türkmenlere mağlup olması İngilizleri bir anlamda sevindirdi. Çünkü Rusların Orta Asya ve Türkmen bölgesini işgal etmesiyle egemenliklerinde olan Hindistan'a saldıracakları ihtimali İngilizleri kuşkulandıyordu⁴³.

II. Göktepe Savaşı ve Rus Vahşeti (1881)

Göktepemağlubiyeti Rusya'da bilhassa başkent Petersburg'da, büyük tepkilere ve öfkelere yol açmış, bir sene aradan sonra Türkmen istilasına yeniden ve daha ciddi hazırlıklar yapılarak karar verilmiştir. Rus ordusunun başına, Rusya'nın en büyük komutanlarından biri olan addedilen General M.D. Skobelev komutan tayin edilmiştir. Ruslar şu iki sebepten Türkmenlerin istilasını zaruri görüyorlardı:

- Müstakil bir Türkmenlerin varlığı Orta Asya Hanlıklarının istiklal arzularını daima kamçılayan bir unsur olarak görülüyordu.
- Kafkasları Hazar üstünden Orta Asya'ya bağlayan ticari ve stratejik yolu Türkmen topraklarından geçmesi bu ülkenin Rusya tarafından kontrolünü icabediyordu. Böylece Ruslar, bütün Türkistan ülkelerini sahip olmayı planlıyorlardı.

⁴² Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 30.

⁴³ İlliye, **a.g.m.**, s. 15.

1880-81 yılındaki yeni sefer için tartışmasız her türlü imkânın kendisine verildiği General Skobelev, ilk iş olarak önce maneviyatı bozulan eski birlikleri Kafkaslardan yenileriyle değiştirmek oldu. Mühimmat ve yiyecek ulaşımı için Hazar'ın doğusundan Göktepe'ye doğru uzanan bir demiryolu yapımına başladı. Nisan 1880'de bütün hazırlıklarını tamamlayan General Skobelev Hazar'ı geçerek Türkmen topraklarına girdi. Türkmenlerin başında buluna Nur Berdi Han'ın 5 Mayıs 1880'de aniden hastalanarak ölmesi Türkmenler üzerinde tam bir şok tesiri yaptı. Fakat kendilerini çabuk toparlayan Türkmenler Nur Berdi Han'ın küçük oğlu Mahtumkulu Han'ı lider seçip Dıkma Serdar'ı Ordu komutanlığına getirdiler⁴⁴.

Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Göktepe'ye doğu ilerlemeye başladılar. İlerlemeleri sırasında da yol üzerindeki Türkmen köyleri işgal edildi. Rusların ilerlemelerini Dıkma Serdar ve atlı süvari birliği takip ediyordu. Dıkma Serdar, Çat ve Yağlı bölgeleri arasında Rusların askeri malzemelerini taşıyan kervanına saldırdı ve çok sayıda ganimet elde etti. Ayrıca, Rusların o dönemde kullanmakta oldukları telgraf tellerini keserek, iletişimlerini de koparmayı başardı⁴⁵.

Ruslar, Ocak 1881'de Göktepe'nin bütün yollarına hakim olan Yengi Kale'ye iki kol halinde hücum ederek Kaleyi işgal etiler. Yengi Kalen düşmesinden sonra Türkmenler Göktepe'ye her an Rus hücumunun beklediler ise de, Kaleyi iyice kuşatıp top ateşine ve mayınla almak fikrinde olan Rus komutanı beklenen hücumu geciktirdi⁴⁶.

Rus askerleri de Türkmenlere çaktırmadan Göktepe kalesinin dibine patlayıcı maddeleri yerleştiriyorlardı. Ruslar Göktepe kalesinin dibine patlayıcı maddeleri yerleştirme işini bitirdiklerinde Türkmenlerin bundan ancak haberleri oldu. Türkmenler daha patlayıcı ne olduğunu bile tam anlamıyla bilmiyorlardı. Savaş başladığında Ruslar bir taraftan saldırarak Türkmenlerin dikkatini kendilerine çekerek oyalarken diğer taraftan da daha önceden yerleştirdikleri patlayıcıları ateşliyorlardı. Türkmenler böyle bir patlayıcı maddeden henüz haberleri olmadığı için hayret ve panik içinde

⁴⁴ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 31.

⁴⁵ İlliyev, **a.g.m.**, s. 17.

⁴⁶ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 32.

olup bitenlere bakıyorlardı. Türkmenlerin bu patlayıcı maddeler karşısındaki şaşkınlığına bir de kalenin çökmesiyle birlikte çıkan toz duman eklendi. Ruslara karşılık veren Türkmenler savaşta kılıçlarını kahramanca kullanıyorlardı. Her Türkmen'in kanını son damlasına karar savaşma duygusu içinde idi. II. Göktepe savaşı 12 Ocak 1881 tarihinde Rusların büyük kuvvetleriyle kaleye girmeleri ve çok sayıda Türkmen'in öldürülmesi ile son buldu⁴⁷.

Göktepe savaşın da erkekler gibi kadınlarda savaşın ön satırlarında savaşmışlardır. Bu savaş 1-25 Ocak 1881 arasında vuku bulan çarpışmalarda Ruslar 1 General, 20 subay ve 286 asker ölü vermişlerdi. Türkmenler ise 6500 kişiyi müdafaada, 28.000 (kadın, çocuk ve ihtiyarlar) Rus katliamında kaybetmişlerdir⁴⁸.

Göktepe savaşının nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Ruslar Türkmenlere karşı 1879'da Göktepe savaşındaki mağlubiyetin intikamını almak istediler.
- Rusya kendi içinde ve dışarıda küçümsenecek bir devlet olmadığını ispat etmek amacındaydı.
- Ruslarla İngilizler arasındaki Orta Asya'yı paylaşma yarışması vardı.
- Ruslar topraklarının ve sınırlarını genişletmek istiyorlardı.

Göktepe savaşlarının sonuçlarını da şu şekilde sıralayabiliriz

- Ruslar bu savaştan sonra Türkmenler üzerinde hâkimiyeti sağladılar.

- İran'a karşı bir görev gösterisi oldu. Zira İran'ın işgal edemediği toprakları onlar almışlardı.

- Ruslar Göktepe'yi almakla birlikte Orta Asya'ya hâkimiyetini sürdürmeye devam edecekti.

⁴⁷İllyev, **a.g.m.**, s. 18-19.

⁴⁸ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 34.

- Ruslar Türkmenlerin bölgelerini işgal ederek yer altı ve üstü zenginliklere de sahip olmuşlardı⁴⁹.

Merv Bölgesi'nin Düşmesi (1884)

Göktepe olayından sonra hedef olarak, Merv'in Rusya'ya ilhak edilmesi vardı. İngiliz siyaseti, Merv meselesi hakkında "Merv gelecekte ne olacak?" sorusu üzerinde duruyordu. İngilizler, Rusların Merv'e girmelerinden endişe ediyorlardı. Rus yönetimi de, İngilizleri fazla tahrik etmemeye dikkat ediyor ve Merv'i sulh yoluyla Rusya'ya ilhak etmek için bir çare arıyordu. Rus birliklerinin faaliyetlerinde Merv halkının huzuru kaçtı. 2. Şubat 1881'de Merv'in ileri gelenleri toplanarak Ruslara karşı direnme kararı aldı⁵⁰.

Aynı zamanda yardım istemek için 30 kişilik bir heyet Kandahar'a gönderildi. Yardım temin edilemedi, 3 Şubatta kervancı kılığında 4 Rus subayı, askerin geçeceği yolları öğrenmek ve askeri haberler toplamak için Aşkabat'tan Meri'e gönderildiler. Bu "kervan", 15 Şubatta şehre ulaştı. Bek Boyu önderi Kara Kulu Han, bu kervanın hakiki olup olmadığından şüphe etti. Subaylar doğru haberler toplayamadılar. Martta 29 kişilik bir Merv heyeti, Aşkabat'a gitti. Baba Han'ın başkanlığındaki bu heyet, Merv bölgesi için bağımsız bir Hanlığın kurulması hususunda Ruslarla boş yere müzakerelerde bulundu, lakin netice alamadı.

Ruslar 22 Aralıkta her ikisi de Kafkasya Müslümanı olan Alihanov ve PatsoPliyer, 20 Kazaçık ve 21 Türkmen'in refakatinde Merv'e geldiler. Alihanov, Türkmen önderleri Vekil Boyundan Muhammed Yusuf, Bahşı Boyundan Sarı Batur ve Bek Boyundan Murat ile müzakereler yaptı ve Merv'in Rus egemenliğini kabul etmesini talep etti. Ayrıca şunu da bildirdi ki bundan kaçınıldığı takdirde halk için, Göktepe savaşında olanlardan daha kötü sonuçlar kaçınılmaz olacaktır⁵¹.

Mervlilerle 1 Ocak 1884'te, 300'den fazla kişinin iştirak ettiği bir toplantı yaptılar. Burada da Alihanov, Rus taleplerini kabul ettirmeye çalıştı. Mecliste, Merv'in geleceğini görüşmek üzere Aşkabat'a Ruslar ile Merv'leri

⁴⁹İlliye, a.g.m., s. 24-25.

⁵⁰İlliye, a.g.m., s. 25-26.

⁵¹Hayit, a.g.e., s. 113.

arasında 10 maddelik bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma gereğince Türkmen Hanları, muhtariyete sahip olacak ve bir Rus subayı tarafından murakabe edilmeyi kabul edeceklerdi. Bu anlaşmanın hemen sonrasında, General Kamarov idaresinde Rus birlikleri ile Merv'e yürüdü. Bu birlikler, 27 Şubat 1884'te Merv'de, Garip Ata'ya vardıklarında 4000 kişilik bir Türkmen ordusu ile karşılaştılar. Türkmen önderleri Kaçar Han ve Siyah Puş, direnişi idare ettiler⁵².

Din adamları, halka Müslümanların, savaşmadan vatanlarından vazgeçmemeleri gerektiğini bildirdiler. 2-3 Mart 1884'te takiben 2000 Türkmen, Komarov'un birliklerine saldırdı. Komarov'un birlikleri savunmada ısrar etti. 3 Mart 1884'te Ruslar, Murgab Irmağı yönüne hareket ettiler ve 14 Martta Merv'i işgal ettiler. Buna rağmen Teke Türkmenlerinin Hanı Nur Berdi Han'ın zevcesi Gülcemal bir savaşa karşı idi. Oğulları, Göktepe savunma konseyi başkanı Mahdumkulu Han ve Yusuf Han, Göktepe'nin düşmesinden sonra Merv'de bulunuyorlardı. Bunlar, annesinin nasihatine uydular⁵³.

Nihayet, Gülcemal Hanımın başkanlığında son defa toplanan Türkmen Meclisi'nin Türkmen ileri gelenleri, istemeyerek de olsa, Rus hâkimiyetine girmeyi kabul etmişlerdir. Bu şekilde Rusların 1869'da başlatılan ve kanlı bir şekilde yıllar yılı devam eden Türkmen topraklarının istilasını kansız bir şekilde tamamlanmış oldu. Rus yöneticileri başarılı dolayı Alihanov'ı Albaylığa terfi ettirerek kendisini Merv'e vali tayin etmişlerdir. Ruslar, kendilerini yıllar yılı uğraştıran Türkmenleri için özel bir kanun çıkartarak onları diğer Türkistan Türklerinden ayırt etmişler ve daha sıkı gözetiminde bulundurmaya başlamışlardır⁵⁴.

Rusya Türkistan'da genişleme siyasetini sürdürürken bölgenin güneyinde siyasi güç olarak, Buhara Emirliği, Hive Hanlığı ve Hokand Hanlığı bulunuyordu. Çarlık Rusyası 1865 yılında Taşkent şehrini, 1868 yılında Semerkant'ı ele geçirdi. Bu işgaller karşısında Buhara Emirliği Rus hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Aynı şekilde 1868 yılında Hokand Hanlığı da Rus nüfuzunu kabul etmek zorunda kaldı. 1873 yılında Rus

⁵²İllyev, a.g.m., s. 26.

⁵³Hayit, a.g.e., s. 114.

⁵⁴ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 35-36.

General Kaufman Hive şehrini ele geçirdi. Ruslar, Hokand'daki karışıklıkları bahane ederek 1876 yılında şehri tamamen ele geçirdiler ve burada Fergana eyaletini kurdular. Ardından Teke Türkmenlerinin elinde bulunan Göktepe'ye doğru harekete geçerek 1881 yılında burayı da egemenlikleri altına almayı başardılar. 1884 yılında Merv şehrinin alınmasıyla Türkistan tamamen Ruslar tarafından işgal edilmiş oldu⁵⁵.

Rus Hakimiyetinde Türkmenler

Sovyet Rejimine Karşı Milli Ayaklanmalar

Türkistan topraklarının Çarlık Rusya hâkimiyeti altına girme süreci başladığı andan itibaren; bu durum halkın büyük tepkisini çekmiş, daha önceki dönemlerde gösterilen sabır ve metanetin yerini bir başkaldırı harekete almıştır.

Söz konusu coğrafi, mekânda, ülkenin Rus İmparatorluğunun sömürgesi altına girmesiyle bağımsızlık düşüncesi üst boyutlara ulaşmış ve bu durum, Türkistan tarihinde “Milli Ayaklanmalar Süreci” ni başlatmıştır.

Türkistan Türklerinin Rus hâkimiyetine karşı direnmelerinde etkili olan en önemli faktörlerden biri İslam dini, diğeri de Türklük şuuru olmuştur. Türkistan'da medreseler ve din adamları Müslümanlar üzerinde tam bir nüfuza sahip olduklarından, Rus idarecileri din adamlarına bir dereceye kadar ses çıkaramamışlardır. Özellikle Panislamizm cereyanının Türkistan'a kadar yayılması ile İslâm, Ruslara karşı en büyük direnç kaynağı olmuştur.

Türklerin elinde bulunan toprakları alarak, halkı ekonomik yönden sömürmek Çarlık Rusya'sının en büyük politikalarından biri olmuştur. Böylece ülke toprakları Rusya'nın hammadde ve açık pazarı haline getirilmiştir. Çarlık Rusya Hükümeti Türkistan halkını milli benliğinden uzaklaştırarak, değerlerin yok edilip yerine Ruslaşmış bir toplum oluşturmak için, eğitim gibi toplum üzerinde etkisi tartışılmaz bir yöntemi de kendi açısından kullanmıştır. Böylece hem idari teşkilat düzenlemesiyle,

⁵⁵ Orhan Çınar, “Muhaceretteki Türkistanlıların Gözünden Orta Asya ve Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010, s. 7.

hem de eğitim yolu ve iktisadi faaliyetlerle ülke, sömürge düzeninin bir unsuru haline getirilmeye çalışılmıştır.

Çarlık Rusya'sının bu çok çeşitli alanlarda uyguladığı politika, halk üzerinde bağımsızlık fikirlerini ortaya çıkarmış ve karanlığa bir ışık olmak amacıyla toplumun her kesimi ayaklanma sürecini başlatarak, milli benliklerini koruyabilmek adına mallarını ve canlarını ortaya koymuşlardır.

Çarlık Rusya hâkimiyetine yönelik bu milli bağımsızlık hareketlerinin zaman süreci de, 1783 yılındaki ilk silahlı direniş hareketi olan Sırım Batur Han ayaklanması ile başlamış, 1916 Türkistan Milli Ayaklanması ile Şubat İhtilaline kadar devam etmiştir⁵⁶.

Cüneyt Han'ın Ruslara Karşı Ayaklanması

XIX. asrın sonları ile XX. asrın başları diğer Türk illerinde olduğu gibi Türkmen ilinde de fikri ve siyasi uyanışın başlangıcı olmuştur. Türkmenler arasındaki bu fikri uyanış onların siyasi haklarını almak ve Rus idaresinden kurtulmak için mücadeleye sevk etmiştir. Türkmenlerin bu uyanışında Kırım, Azerbaycan Türkleri ve Türkistan Türklerinin de büyük rolleri olmuştur.

Rusların, Türkmenler üzerinde kurdukları bu gayr-ı adil ve insafsız baskı rejimi çok geçmeden halkın reaksiyonu ile karşılaşmıştır. Rus mezalimini karşı ilk başkaldırma Hive civarındaki Yomud Türkmenleri tarafından olmuştur. Ruslar bir maşa gibi kullandıkları Hive Hanına, Türkmenleri ezdirmek isteyince, Türkmenler hem Hive Hanına hem de Ruslara karşı ayaklanmışlardır.⁵⁷

Cüneyt Han 1915'de bütün Yomud'ları tam bir askeri organizmeye tabi tuttu ve kısa zamanda kendisine talimli bir ordu yetiştirdi. 1916 yılı başında, Rus Çarlığı Türkistan Genel İdaresi, Hive dâhilinde geniş çapta bir yok etme ve tutuklama faaliyetlerine girişmişti. Birçok Türkmen ve Özbek öldürmüş, buna karşılık hiç bir karşı müdahale görülmemişti. Bu acı vakalar üzerine, Cüneyt Han Şubat başında hükümeti cezalandırmak üzere Hive

⁵⁶ Dilek Polat, "Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar", **Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ 2009, s. 33-35.

⁵⁷ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 37-38.

üzerine yürüdü ve ilk anda Ruslara rağmen Şehri ele geçirdi⁵⁸. Fakat Hive Hanının Ruslardan yardım istemesi üzerine Cüneyt Han idaresindeki nu Türkmen ayaklanması başarılı olamamıştır⁵⁹.

Nisan 1916'da Cüneyt Han, Gelkin kuvvetleri tarafından tamamen Hive dışına sürülerek İran'a iltica etmek zorunda bırakıldı. Cüneyt Han bir yıl sonra tekrar Hive'ye döndü ve döner dönmez de şiddetli mücadeleye başladı. Bolşevik İhtilalinin ilk günlerinde Türkmenler Ürgenç-Törtükl-Çorçay telefon hattını tahrip ederek Rusya ile irtibatı kestiler. Ve böylece kızıklar ilk darbeyi Cüneyt Han'dan yediler.

30 Eylül 1918'de Cüneyt Han oldukça kuvvetlendi ve İsfendiyar Han'ı öldürttü ve kendini Bolşeviklere karşı Hive Hanlığının tek söz sahibi olarak ilan etti. 9 Nisan 1919'a kadar mücadeleyi aralıksız devam ettirdi ve bu son altı aylık dönemde Ruslara büyük zararlar verdi. Bunun üzerine Bolşevik Hükümeti resmen anlaşma teklif ederek 9 Nisan'da bir muahede imzalandı.

Barış şartlarına göre Ruslar, Cüneyt Han'ın tutuklu bulunan, bütün askerlerini bırakmayı kabul ettikleri gibi Hive halkına mukadderatını tayin etme hakkını da tanıyarak kapitülasyonları tamamen kaldıracaklarını açıkladılar. Ruslar Cüneyt Han'a karşı taahhütlerini tam bir zaman kazanmak politikası uygulayarak aynı yılsonuna doğru bozdular ve yer yer milli kuvvetler üzerine saldırıya geçtiler.

Zeki Velidi'ye göre Cüneyt Han'ın bu ikinci girişinden sonra Kasım 1920'ye kadar bütün Hive ülkesinin 4/5'i Ruslardan temizlendi. Bu devre Cüneyt Han'ın Bolşeviklere karşı en parlak devri, "Türkistan Milli Mücadelesinin" de en güçlü günleri oldu. Cüneyt Han 1921 sonlarında Hive'ye tam anlamıyla hâkim oldu⁶⁰.

Birçok Türkmen kabilesi 1922 yılında Cüneyt Han'a katılmışlardı. Bunların hareket kabiliyetleri Kızıl ordudan daha iyi idi. Onlar, hiyerarşik bir düzenle komutanlarına töreleri gereği bağlı, sıkı bir disiplin içinde ve sarsılmaz bir savaş arzusu ile örgütlenmişlerdi.

⁵⁸ Emre Esen, "Türkistan'da Basmacılık Hareketi", **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 1994, s. 140.

⁵⁹ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 38.

⁶⁰ Esen, **a.g.m.**, s. 139-142.

1922'nin ilk aylarında Şarki Buhara korbaşlarının fiilen başına geçen Enver Paşa, Cüneyt Han'a mektup ve adam göndererek irtibat sağladı. Hatta bir Paşa Hive Türkmenlerinin başına geçmeyi bile düşünmüştü. Cüneyt Han Ener Paşa'nın çizdiği hareketin genel stratejisini uydu. Fakat 1922'nin Ağustos'unda Enver Paşa'nın ölümü ve 1923 sonunda büyük cephelerin düşmesiyle o da büyük kayıplara uğradı ve elindeki mntıkları kaybetti.

1924 Mart ayında Ruslar Hive'de kuş uçurtmaz durumda iken bile Cüneyt Han Hive'ye saldırdı. Birçok Bolşevik birliklerini alt ederek çete muharebelerini 1927'ye kadar sürdürdü. Nihayet 1928 Eylülde 600 kadar silahlı askeri ile bir hayli ihtiyarlamış olarak İran'a, oradan da 1929'da Afganistan'a geçti. Cüneyt Han'ın 50 yıllık süren mücadele süresi içerisinde en büyük yardımcısı kızı olmuştur. Çok cesur ve savaşçı olan bu kız 20 yıl Cüneyt Han'ın sağ koluydu. Adamlarından Bababekkorbaşı Han'ı yardımcısıydı ve onun adına karar verebiliyordu. Cüneyt Han'la birlikte Afganistan'a gitmiş, o'nun ölümünden sora tekrar Hive'ye dönerek mücadeleye devam etmiştir⁶¹.

Türkistan'da Sovyet Yönetimi

Rusya'nın Türk Halklarını Sovyetleştirme Çabaları

Sovyet yönetimi milletler politikasında Çarlık Döneminden kalma "böl ve yönet" metodunu kullanmaya başlamışlardır⁶². Sovyetler istedikleri sistemi kurduktan sonra, önce demokratça bir havaya girmeye çalışmışlardır. Dünyanın başka yerlerinde toplanan toplanan Müslüman Kongrelerine, sözde muhtar olan Türkistan Cumhuriyetlerinin de iştirak edebileceklerini göstermek için, kendi adamlarını göndermeye başlamıştır. Bu tip kongreler için kullandıkları bazı dini adamlarını, yardım ettikleri Mısır ve Yemen gibi ülkelerde eğitiyorlardı. Maksatları diğer İslam ülkelerine de açılmaktı. Esasında bunun için ellerine iyi bir fırsat geçmişti. İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki mücadelede Amerika Birleşik Devletlerinin İsrail tarafını tutması, bu ülke ile rekabet eden Sovyet Rusya'yı İslam ülkelerini müdafaaya sevk etmiştir. İslam ülkelerinde belirli

⁶¹ Esen, **a.g.m.**, s. 141-143.

⁶² Fatma Tombak, "20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme", **HistoryStudies**, Volume 3/2 2011, s.360.

bir nüfuz sahibi olan Sovyetler, Kafkasya ve Türkistan'daki Müslümanların, en azından dini adamlarını, bu İslam ülkelerine göndererek güya Sovyetlerde de İslamiyet'in serbest olduğunu göstermek istiyordu. Karşılıklı yapılan bu ziyaretlerde, Sovyetlerden destek görmüş olan bazı İslam ülkeleri ne hikmetse Türkistan Müslümanlarının çektikleri çileyi görmemezlikten gelmişlerdir.

Bunun haricinde Sovyetler, ikinci bir propaganda yolu takip etmişler. Sanki Türkistan Müslümanları, Sovyetlerdeki İslami hayattan memnunlarmış gibi kitapla ve dergiler neşretmeye başladılar. Sadece dışa yönelik propaganda için çıkarılan bu kitap ve dergileri, Türkistan Müslümanları hiçbir zaman okuma şansı bulamamışlardır. "Sovyet Müslümanları" adlı dergi sırf bu maksatla yıllar yıl çıkarılmış ve Türkistan Müslümanları bu dergileri hiçbir zaman görmemişlerdir.

Sovyetler bütün dünya ve Türkleri aldatma toluna yalnız bu inanç yolunda değil, dil, kültür ve milliye kavramlarını yok etme, tarihlerini tahrif ile devam etmektedirler⁶³.

Milliyet Duygusunu Yok Etme Çalışmaları

Sovyet rejimini yerleştirdikten ve diğer milletleri de kontrolleri altına aldıktan sonra milliyet duygularını yok etmek için yeniden faaliyete geçmişlerdir. Sovyetler, bu işi önce nüfus müdahaleleri ile halletmek istemişlerdir. İktisadi kalkınmayı sağlamak iddiasıyla, yüzbinlerce Türk işçisini Azerbaycan ve Türkistan'dan alıp Sovyetlerin diğer bölgelerine, yine yüzbinlerce Rus ve Rus olmayan başka milliyetlere mensup kişileri, Azerbaycan'ın ve Türkistan'ın ekonomik ve endüstri yönünden kalkınmasını sağlamak için mütehasıs işçiler sıfatıyla bu ülkelere göndermişlerdir.

Senelerce devam ettirilen bu göç hareketinin maksadı Rus olmayan milliyetleri bir potada kaynaştırmak ve onların milliyet duygularını yok etmektir. Zira böyle kozmopolitik insanların yaşadığı bölgelerde dil ve eğitim Rusça idi. Anayurdundan sürülen, ana dilindeki okulunu ve kendi

⁶³ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 56-57.

millî çevresini kaybeden bu insanlar ister istemez yabancı bir kültürün tesiri ile milliyetini kaybedip Sovyetleştirilmişlerdir⁶⁴.

Dil Sahasında: Sovyetler, Türkistan cumhuriyetleri teşekkül ettikten sonra her Türk cumhuriyetine kendi lehçesini ayrı bir lisan gibi kullandırmıştır. Böylece Türkler arasındaki dil ve kültür birliğini bozmak istemişlerdir. Türk lehçelerini ayrı birer dil gibi kullandırma mecburiyetini getirdikten sonra, ikinci olarak alfabeyle el atmışlardır. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi, Türkistan'da da Türkler, Arap alfabesiyle okuyup yazıyorlardı. Türkler arasında, bu harflerin kullanılmamasını isteyenler de vardı. Ruslar bundan istifade ederek 1924'de hazırlattıkları ve 1928'de Türkler için Rus Kiril harfleriyle karışık bir Latin harfleri sistemini uygulamaya başladılar.

Yeni alfabe alınırken, aynı Türk lehçelerine uygulanan alfabelerin bazı noktalarında birbirinden farklı olmasına dikkat edilmişti. Türk lehçelerini alfabe bakımından da ayırmak, yeni yetişecek nesillerin Arap harfleriyle yazılan gayet zengin kültür hazinelerinden kopmalarını sağlamaktır. Bununla da yetinmeyen Sovyetler bütün okullarda Rusça öğrenimini mecburî hale getirmiştir.

Dil sahasında Türk cumhuriyetlerinin uğradığı bu baskıya karşı, bir müddet sonra, Türk aydınları bilinci bir mücadele başlatmışlardır. Cengiz Aytmatov ve Olcas Süleymanov gibi edip ve şairlerin önderliğinde yapılan bu mücadele bugün iyi bir seviyeye ulaşmış, Türk dili üzerindeki çalışmalarını hızlandırmıştır. Bununla beraber, Sovyetler'in Türk lehçeleri üzerinde yaptıkları tahribatın acı izlerinin kısa sürede kaybolması da mümkün değildir⁶⁵.

Kültür Sahasında: Ruslaştırma ve Sovyetleştirme gayretleri dil sahasında olduğu gibi, kültürde de görülmüştür. Edebiyatta millî ruhu aksettirecek eserler yasaklanmış ve Türk şivelerinde, Sovyet ruhunda, proletarya ve kolhoz edebiyatı yaratılması, konu olarak "BÜYÜK

⁶⁴ Alâeddin Yalçinkaya, "Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan", İstanbul 1996, s. 272.

⁶⁵ Yalçinkaya, a.g.m., s. 268-269.

⁶⁶ Yalçinkaya, a.g.m., s. 269-272.

KARDEŞ" Rus milletinin Rus olmayan milletlere, iyilik ve yardımlarının ele alınması ve büyük nispette Rus ediplerinden yapılacak tercümelerin yayınlanması yoluna gidilmiştir. Bunlara ilâveten İslâm dini aleyhindeki faaliyetleriyle, Türkleri eski İslami temele dayanan kültür an'anelerinden ayırarak Rus kültürünün tesirine daha kolay girebilecek hale getirmek için neşriyata girişmişlerdir.

Türkistan, Azerbaycan, Kırım ve Tataristan'da bulunan 26.261 câmiin26.000'i kapatılmış ya da yıkılmıştır. Geri kalan az sayıdaki câmiler ise göstermelik olarak açık tutulmuştur. Fakat bu câmilerin içine girip ibadet etmek mümkün olmamıştır. Zira dinî ibadetle birlikte, dinî eğitim de yasaklanmıştır⁶⁶.

Sovyetleştirmeye Karşı Türkmen Tepkisi

Bugün Türkmenlerin en mütecanis kitle olarak ayakta tutan nokta onların vatanlarına karşı duydukları engin sevgi, dini ve milli örf ve adetlerine karşı bağlılıkları idi. Komünist Partisi yöneticilerinin Sovyetleştirme çabalarına rağmen, Türkmenler aile hayatlarını asla dejenere ettirmemişlerdir. Bunun için de, kadınlar mümkün olduğu kadar yabancılardan uzak tutmuşlardır. Onların ağır işlerde çalışmalarına da izin vermemişlerdir. Bu ise, Türkmenler aile hayatının kuvvetli kalmasına ve Sovyetleştirmeye karşı daha şuurlu bir mukavemet yapılmasına zemin hazırlamıştır⁶⁷.

Türkmen kadınları dini ve milli adetlerin yaşatılmasında ve Türkmen töresinin muhafaza edilmesinde son derece önemli rol oynamışlardır. Türkmenler ailece gösterdikleri bu milli direniş sonunda meyvelerini vermeye başlamıştır. Nitekim, Komünist yöneticileri, milli örf ve adetlerini yaşatan “Türkmen halkının iyi gelenekleri sahip kişiler” olarak tanımlamaya başlamışlardır. Bütün bunlar izahı gayet açıktır. Türkmenlerdeki vatan

⁶⁷ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 54-56.

⁶⁸ Saray, **Türkmenistan Tarihi**, s. 57.

sevgisi, dini ve milli adetlerine bağlılıkları onları Sovyetleşme tehlikesinden koruyan en önemli rol oynamıştır⁶⁸.

İçtimai ve İktisadi Hayat

Türkmenler, töre hükümlerini uygun olarak hayatlarını sürdürmüşler ve meselelerini de Maslahat, Kengeş ve Cumguriyet dinilen demokratik bir anlayışla vücuda getirdikleri meclislerinde çözümlenmişlerdir. Türkmenistan Cumhuriyeti istiklalini ilan ettikten sonra bu eski meclis, yani Maslahat yeniden toplanmıştır. Türkmenlerin arasında her obanın ve ailenin bir “aksakalı” mevcuttur.

Türkmenler hayvancılık, çiftçilik, sanatkârlık ve Hazar kıyılarında balıkçılıkla uğraşmaktadır. Türkistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, burada da en çok koyun ve keçi beslenmektedir. 1930'lu yıllarındaki zorla kolektifleştirme esnasında bütün Sovyet Birliği'nde olduğu gibi Türkmenistan'da da hayvancılığa öldürücü bir darbe vuruldu.

Türkmenistan'da sulu tarım ön plandadır, pamuk üretimi önemli bir yer tutar. Pamuk dikiminin yanısıra üzüm, kavun, karpuz gibi meyveler de yetişmektedir. Halı ve tekstil sanayii gelişmiş durumda olmasına rağmen tekstilde dünya pazarlarının girebilecek seviyede gelmedikleri görülür. Üretilen pamuğun ancak %1'i Türkmenistan'da işlenebilmektedir.

Türkmen kadınları dini ve milli adetlerin yaşatılmasında ve Türkmen idaresinin devamında önemli bir rol oynamışlardır. Türkmen kızları vakitlerinin çoğunu nakış işleyerek ve dokumayla geçirirdi. Ruslar, Türkmenlerin geçmişi ile bağlarını kesmek için o kadar sert davranmışlardır ki meşhur Türkmen halılarının üzerinde bile komünist sloganların kullanılmasını istemişlerdir.

Türkmenistan'daki Ruslaştırma hadiseleri 1960 ve 1970'lerde de devam etti. Bu dönem Rusya daha dikkatli davranarak, Türkmenistan Komünist Partisinin başına mümkün olduğu kadar Moskova yanlılarını getirdiler. Komünist Parti ve Rusların Sovyetleştime çabalarına rağmen, aile hayatlarına çok sıkı bağlı olan Türkmenler, ellerinden geldiği kadar yabancılardan uzak kalmayı başarmışlardır. Bu durum bugün dahi devam

etmektedir. Rusların Türkmenistan için yaptığı en müspet iş, 1950 yılındaki Amu Derya ile Hazar arasındaki sulama kanalı ponjesidir⁶⁹.

Eğitim

Ruslar, diğer Türk topluluklarına olduğu gibi Türkmenlerin de eğitim, kültür ve sosyal hayatlarının körelmesi için ellerinden geleni yapmışlar. Türkler Latin alfabesine dönemeye zorlayan Ruslar, 1926 yılına kadar bu konuda başarılı olamamış, buna karşılık Baku'da toplanan bir Türk kurultayı neticesinde⁷⁰. İsmail Gaspralinin ortaya atığı “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” tezinin⁷¹. Ruslar ayrıca dilde birlik şeklinde yorumlanabilecek bu hareketin önüne geçmek ve tarihle bütün bağlarını koparmak gayesiyle, Ruslar bu kez de Kiril alfabesinin kullanılmasını istemişlerdir. Bu yetmez gibi her Türk topluluğuna farklı alfabeyi şart koşmuşlardır. Böylece Türkler arasındaki dil birliği ortadan kaldırılarak, Rusça ortak dil haline getirilmiştir.

Türkmen Türkçesinin gelişiminde hiç şüphesiz Mahdumkulu'nun önemli bir rolü olmuştur. O, klasik Türkmen edebiyatının en büyük şairi sayılmaktadır. Bunun yanında Seydi ve Zelili gibi şairler de Türkmen halkının şerefiyle ve namusuyla yaşaması için mücadele etmişlerdir.

1943'deki I. Sovyet Yazarları Kongresi'nde milliyetçi aydınlar kınandı. Rusya, özellikle Stalin zamanında milliyetçi Türkmen aydınlarını susturmanın yolunu aydınları ortadan kaldırarak sağladı. Rus işgallerinden sonra Türkmenistan da başlatılan Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma hareketler. Türkmenlerin hayatında oldukça menfi tesirler yaptı.

Bütün Türk dünyasında olduğu üzere Türkmenistan'da da ilk modern okullar karşısında İsmail Gaspralı Usulu-i Cedid okullar sayesinde olmuştur. Ancak, 1924'lerden sonra tatbik edilen eğitim politikaları yüzünden Türkmen kültürü hayatı ve dili epeyce geriledi. Bu okullarda Sovyet tipi ve proleter iktidara göre öğrenci yetiştirildiğinden, Rus kültürü

⁶⁹ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklar Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 194-196.

⁷⁰ Gömeç, **a.g.e.**, s. 198.

⁷¹ AbdureşitJelilQarluq, “Uygur Yenileşmesi Sürecindeki İstanbul Ekolünün Etkisi Üzerine”, **TKAE**, Ankara 2010, s. 1.

ve dili Türkmenler arasında yayıldı. Fakat en sonunda 1989'da resmi dil haline gelen Türkmen Türkçesinin geleceği parlak görünmektedir⁷².

Kültür

Türkmen halkı geçmişten günümüze kadar siyasi, kültürel ve ekonomik olarak çeşitli devreler atlatmıştır. Köklerine bağlı kalan Türkmenler kültürlerini ve inanışlarını nesilden nesile aktarmış ve yaşatmıştır. Derin tarihe sahip olan Türkmenler bu zenginliklerini kültür ve hayatlarına yansıtmayı becerebilmiş olduklarını görmekteyiz ki Türkmenler halk inanışlarını adet ya da gelenekle iç içe kabul edip, geleceğe yansıtip, sosyal düzen unsuru yapmışlardır⁷³.

Çarlık dönemi Rus sömürgesinin başlıca amaçları arasında yer altı ve yer üstü kaynaklarını sömürmek, “kâfirleri” Rus kültürüne dâhil ederek Hıristiyanlaştırmaktır. İlk dönemlerde Rusça eğitim veren okullar açan ve okullar vasıtasıyla yerli halka Rus kültürünü dayatarak onları Hıristiyanlaştırmak isteyen Çarlık, zamanla bu yolun olumlu sonuçlar vermediğini görmüştür. Sömürge halklara Rusça öğretip karma okullarda eğitim vermek yerine İlminskiy, bütün Türk halklarının yarı ayrı bir kimliğe sahip olacağı bir eğitim programı hazırlamıştır. İlminskiy'e göre Çarlık idaresi altındaki ve Rus olmayan grupları Ruslaştırmanın tek yolu onlara Rusçayı ve Hıristiyanlığı öğretmekten geçmektedir. Türk toplulukları arasında Rus okulları açılmış, buralarda Rusça ve yazı dili haline getirilen şive öğretilmeye başlanmıştır. Rus ve Hıristiyanlık tarzını benimsetmeyi amaçlayan bu okullar, Gaspralı İsmail Bey'in fikirlerine ters bir şekilde Türk toplulukları arasındaki dil ve kültür birliğini de bozmayı hedeflemiştir. Bu programın uygulamaya konmasıyla birlikte Türkmenistan gibi pek çok Türk topluluğunda yeni bir kimlik inşa etme faaliyetleri başlamıştır.

Türkmenler, 1881-1917 yılları arasında Çarlık idaresi altında kalmışlardır. Bu dönemde Çarlık idaresi, işgal ettiği diğer bölgelerde yaptığı gibi, bölgenin tarihî, coğrafi ve kültürel özelliklerini tespit edebilmek amacıyla Moskova ve Petersburg gibi merkezlerde çalışan bilim adamlarını

⁷² Gömeç, a.g.e., s. 199.

⁷³Mine Mengi Adına, “Türk Dili Ve Edebiyat Bölümü”, Türkoloji Sempozyum 20-22 Ekim 2011 Bildirileri, Adana 2012, s. 470-471.

bölgeye göndermiştir. Çarlık Rusya'sı döneminde Türkmenlerin dili, edebiyatı ve folkloruyla ilgilenen ve bu alanda başarılı sonuçlar elde eden bilim adamı Samoyloviç'tir. Çarlık dönemindeki araştırmalar, Türkmenlerin kim olduklarını tanımak için başlatılan girişimlerin ilk adımlarıdır. Türkmenlerin tarihteki ataları, yaşadıkları coğrafya veya coğrafyalar, konuştukları dil, anlattıkları hikâyeler, yeme içme ve giyim tarzları gibi pek çok alanda Rusya'dan bölgeye gelen bilim adamları çalışmalar yürütmüşlerdir. Rusya'nın bölgeye yerleşmeye çalıştığı bu dönemde dağınık boylar halinde yaşayan Türkmenlerin bir araya getirilmesi, tek bir merkezden yönetilebilecek hale getirilmesi hedeflenmiştir⁷⁴.

Sovyet dönemi halkların birlikteliği esasına dayalı bir dönemdir. Türkmenistan'daki insanların Sovyet ideolojisini benimsemesi ve kendisini Sovyetler Birliği içinde bir parça olarak hissedebilmesi için yeni kültürel değerlere, başka bir ifadeyle kimlik değerlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için folklor başta olmak üzere sosyal bilimlerin çalışma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Sovyetler Birliği döneminde hem Rus olan hem de Rus olmayan halkların dili, edebiyatı, tarihi, arkeolojisi, etnolojisi ve folkloru üzerine yürütülen politikalar, aşağı yukarı aynıdır.

Sovyet Türkmenistan'ında müdahaleye uğrayan ve Sovyet ideolojisini halka anlatmakla görevlendirilen grupların başında bahşılar (şarkıcılar) gelir. Türkmen kültüründe bahşıların itibarlı konuları, bütün toylarda ve meclislerde yer alıyor olmaları komünist partinin dikkatini çekmiştir. Bahşılara karşı gösterilen saygı ve sevgiyi kullanmak isteyen Sovyet yöneticileri, bahşılardan yeni dönemle ilgili şiirler söylemelerini, sosyalist ideolojinin temel terimlerini şiirlerinde kullanmalarını, özellikle fabrikalarda çalışan işçilerin bulunduğu ortamlarda şiir icra etmeleri, destanlarda ve şiirlerde geçen dinî ve millî unsurları öne çıkarmadan sosyal hayatla bağlantılı konuları işlemeleri, kısacası Sovyet dönemine uygun bir şekilde mesleklerini devam ettirmeleri istenmiştir. Bu istekleri yerine getiren veya getirmeyi isteyen bahşılara özel ilgili gösterilmiş, bunlara devlet madalyaları, devlet bahşısı gibi unvanlar verilmiştir.

⁷⁴ Halil İbrahim Şahin, "Türkmenistan'da Kültürel Kimlik ve Folklor", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, Yaz 2012, s. 290-291.

Türkmenistan'daki Türkmenlerin sözlü geleneği daha aktif bir şekilde kullanıyor olmaları, folkloru sonuçları itibariyle cazip bilimlerden birisi haline getirmiştir. Ekim devriminden önce bambaşka kimlik değerlerine sahip Türkmenlere Sovyet dönemin yeni bir kimlik tayin etmiş ve bu kimliğin tanınmasında ve kabulünde folklor ürünlerine ve araştırmalarına başvurmuştur. Birliğin dağılmasına kadar sürdürülen bu kimlik ve folklor politikaları, Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle hemen sahneden çekilmemiştir. Bir süre daha Sovyet düzeni devam etmiştir, ancak milliyet esaslı bir döneme giren Türkmenler kimlik değerlerini yeniden düzenlemek zorunda kalmışlardır. Sovyet döneminde olduğu gibi, sosyal bilimlerin, özellikle de folklorun, kültürel kimliğin yeniden inşası aşamasında önemli bir rolü vardır⁷⁵.

Din

Türkmenler, Sufi harekâtının mistik kardeşliği taşıması suretiyle, 12'nci yüzyılda İslamiyet'i diğer göçebe Orta Asya guruplarından önce kabul etmiştir. Türkmenler genel olarak, Azeri Türklerinden göçmenlerden olan küçük Şii gruplar haricinde, ülke nüfusunun %88'i Sünni ve Hanefi mezhebinden olan Müslümanlardır.

Sovyetler, 1928'de Türkmenler arasında İslamiyet'in varlığını ortadan kaldırmak için bir din karşıtı kampanya başlatmıştır. Bu belki de, Orta Asya'daki en büyük din karşıtı kampanyaydı. Bu kampanya 1941'in başına kadar devam etti. Bu baskılar sonucunda resmen İslam gücünü kaybetti ve gayri resmi İslam hareketler etkilerini varmışlardır.

Ruslar Orta Asya Türkistan'da dini ortadan kaldırmak için birçok camii ve medreseleri ortadan kaldırmıştır. Türkmenistan'da 1979'da ibadete açık olan camilerin sayısı dördü, remi imamların sayısı 30'u geçmezken, bugün camilerin sayısı, bağımsızlık sonrası beş yıl içinde büyük bir artışla 200 civarına ulaşmıştır. Bu bağımsızlık öncesi serbestçe ibadet yapamayan, Sovyet yönetimi tarafından Orta Asya'da belki de en sert yürütülen din aleyhtarı her türlü baskı ve ateist propagandaya maruz kalan Türkmenistan halkının bütün bu olumsuzluklara karşın İslam'ın tesir ve gücü her geçen gün arttırma tepkisidir. Nitekim bağımsızlıktan sonra ilk etapta semalarını

⁷⁵ Şahin, a.g.m., s. 292-299.

ezanlarla titretmek isteyen bu güzel ülkede halk tarafından ya da diğer Müslüman ülkeler tarafından yaptırılan camilerin sayısı çığ gibi artmaktadır.

Nitekim bağımsızlık sonrası okullara konulan “Edep” derslerinde Türkmen çocuklarına dinleri öğretiliyor. Kuran’ı Kerim tercümelere, İslam dinini öğreten kitaplar basılıyor. İlahiyat fakültesi, dini eğitim veren liseler, Kuran kursları açılıyor. Türkmenbaşı, halkını gerçek din adamlarının eğitmesini, aydınlatmasını istiyordu. Son yapılan düzenlemeyle de Müslümanların dini ihtiyaçlarının karşılanması için eski yapı Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’na benzer hale dönüştürüldü⁷⁶.

Kaynakça

ADINA, Mine Mengi. “Türk Dili Ve Edebiyat Bölümü”, Türkoloji Sempozyum 20-22 Ekim 2011 Bildirileri, Adana 2012, s. 470-471.

ANDİCAN, A. Ahat, **Cedidizm’de Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 73.

AYDIN, Mustafa. “Batı Türkistan’da Yer Adları”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1989, s. 20.

BİÇER, Bekir, “Seyyahların Gözüyle Türkistan’ın İstilasası”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10, Denizli 2011, s. 132.

BURGET, Fazıl Ahmed, “Türkistan Milli Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri”, **Master Tezi**, Ankara 2004, s. 41.

ÇAPRAZ, Hayri, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Derneği**, Sayı: 24, Ankara 2011, s. 54.

ÇİNAR, Orhan, “Muhaceretteki Türkistanlıların Gözünden Orta Asya ve Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010, s. 7.

⁷⁶M. Seyfettin Erol, **Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri**, İrfan İstanbul 1999, s. 158-161.

EROL, M. Seyfettin, **Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri**, İrfan İstanbul 1999, s. 158-161.

ERŞAHİN, Seyfettin, “Fırat’ın Türkistan için II. Meşrutiyet Mahrecli Tecdid Teklifi Üzerine”, **Bilgi**, Sayı 47, Güz 2008, s. 30.

ESEN, Emre, “Türkistan’da Basmacılık Hareketi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 1994, s. 140.

ESHENKULOVA, Kishimjan, “Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi (1800-1917)”, **Doktora Tezi**, İstanbul 2007, s. 17.

GÖMEÇ, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklar Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 194-196.

GÜMÜŞ, Pınar, “18. - 19. yüzyılda Yaşayan Türkistanlı Kadın Şairler (Hokand ve Harezmsaireleri)”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2003, s. 115.

HAYİT, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 43.

Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Otağ yayınları, Ankara 1975, s. 41-42.

HOJAGELDİYEW, Nargylyç, **Gökdepe Galasy Gysgaça Taryhy Oçerk**, Döredijilik- Önümçilik Birleşigi, Aşkabat 1991, s. 2.

İLLİYEV, Murat. “1873-1924 Döneminde Türkistan Türkmenlerinde Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2003, s. 14.

KALENDEROĞLU, İhsan, “Sovyetler Birliği Döneminde Türkistan’da Folklor Politikaları Ve Çabaları (1917-1954)”, **Doktora Tezi**, Ankara 2007, s. 12.

KARADAĞ, Gülay, “Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları”, **Yüksek Lisans Tezi**, Afyonkarahisar 2006, s. 74.

KONUÇU, Enver, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, Cilt: 18, s. 215.

KURT, Halil, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, Cilt: 18, s. 602.

POLAT, Dilek, “Çarlık Devrinde Türkistan’daki Millî Ayaklanmalar”, **Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ 2009, s. 33-35.

SARAY, Mehmet, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, Cilt: 18, s. 170.

Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 2-3.

Türkmenistan Tarihi, Grafik Yayın, İstanbul 1993, s. 28-29.

ŞAHİN, Halil İbrahim, “Türkmenistan’da Kültürel Kimlik ve Folklor”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, Yaz 2012, s. 290-291.

TOMBAK, Fatma, “20. Yüzyıl Sovyet Rusya’sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme”, **HistoryStudies**, Volume 3/2 2011, s.360.

YALÇINKAYA, Alaeddin, “Pan-İslamizm Tartışmaları Işığında Türkistan (1864-1922)”, **Doktora Tezi**, İstanbul 1994, s. 37.

“Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan”, İstanbul 1996, s. 272.

YILMAZ, Salih, **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu, Cilt LXIX, Ankara 2005, s. 625,

YOSKA, Erhan, “Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri”, **HistoryStudies**, Volume 3/3 2011, s.396.

QARLUQ, AbdureşitJelil.“Uygur Yenileşmesi Sürecindeki İstanbul Ekolünün Etkisi Üzerine”,**TKAE**. Ankara 2010, s. 1.

KARABAĞ SAVAŞININ TÜRKİYE, AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN İÇİN SOSYAL VE EKONOMİK ETKİLERİ

SOCIAL AND ECONOMIC AFFECTS OF KARABAKH WAR TO TURKEY, AZERBAIJAN AND ARMANIA

Tebriz NERİMANLI*

Özet

Karabağ Azerbaycanın güney-batısını oluşturan geniş bir alanın ismidir. Karabağ 1992-1994 yılları arasında Ermenistanın Azerbaycana savaş açmasıyla işgal edilmiştir ve hala Ermenistan tarafından işgal altındadır. Bu arazinin Ermenistan tarafından işgali Azerbaycana bir milyondan fazla insanın yurdundan zorla çıkarılmasına, binlerce insanın katline ve milyar dolarlarla ifade edilebilecek maddi zarara neden olmuştur. Aynı zamanda Karabağ savaşı bölgede (Güney Kafkasya) siyasi istikrarsızlık ve çekişmeleri de peşinde getirmiştir, şöyle ki, bu savaştan sonra Azerbaycan ve Türkiye Ermenistana sınırlarını tamamen kapatmıştır. Sınırların kapatılması Ermenistanı her türlü büyük projenin dışında bırakmıştır. Ermenistan ne kadar savaşı kazanmış gibi gözüke de, Azerbaycan için savaş hala bitmemiştir. Ermenistan günümüz soğuk savaş döneminde Türkiye ve Azerbaycan tarafından iki taraflı olarak kapana kısılmış durumdadır. Bu durum bize gösteriyor ki, Karabağ savaşı bitmemiştir ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal şartlar giderek Azerbaycanın lehine doğru değişmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Karabağ, ekonomi, sosyoloji

Abstract

Karabakh is the name of a large area which constitutes the Azerbaijan's south-west. Between 1992-1994 years Karabakh was occupied by Armenia from Azerbaijan and it is still occupied by Armenia. The Karabakh War for Azerbaijan is the removal of more than 1 million people forced from their home, be expressed in the murder of thousands of people and caused a billion dollars in property damage. At the same time the Karabakh war brought after itself in the South Caucasus political instability and conflicts. After the war, Azerbaijan and Turkey closed completely their borders with Armenia. After the closing of the borders Armenia is left out of any major projects. It may seem as Armenia has won the war but for Azerbaijan the war was not finished. Nowadays during the cold war situation, Armenia was trapped from both sides by Turkey and Azerbaijan. This case shows us that the Karabakh war was not finished also economic and social conditions gradually changed in favor of Azerbaijan's.

Key words: Turkey, Azerbaijan, Armenia, Karabakh, economy, sociology

* Niğde Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Öğrencisi, E Posta: narimanli33@inbox.ru

Giriş

Karabağ savaşı Azerbaycan ile Ermenistan arasında uzun yıllardır süre gelen bir çekişmenin patlak vermesidir. 1992-1994 yılları arasında olan savaşta Ermenistan rus ordularının yardımı ile Azerbaycan topraklarına saldırı düzenlemiş ve Azerbaycanın Dağlık (Yukarı) Karabağ bölgesini işgal etmiştir. 1992-de başlayan savaşın en şiddetli katliamı aynı yılda 26 şubatda Hocalı şehrinde yapılmıştır. Bu katliamda ermeniler Azerbaycan halkına karşı büyük-küçük, kadın-erkek demeden katl etmiş ve resmen bir soykırım yapmışlardır. 1994-de 12 mayısta iki ülke arasında imzalanan ateşkesle savaş dursa da bu savaşın Azerbaycana zararları şimdiye kadar devam etmektedir.

Savaştan sonra Azerbaycan Ermenistana sınırlarını kapatmıştır, aynı zamanda ermenilerin bu haksız savaşına tepki olarak Türkiye de Ermenistanla sınırlarını kapatdı ve bu şekilde de Türkiye Karabağ savaşına silahlı bir şekilde katılmasa da politik, ekonomik ve sosyal açıdan katılmış oldu. Savaş sırasında Azerbaycanın ne kadar mal ve can kaybına uğradığını detaylı bir şekilde aşağıda zikr ettik. Bu makalede öne çıkarmak istediğimiz husus Karabağ savaşının biten değil, nitekim devam eden boyutudur.

Başlattığı hukuksuz savaş nedeniyle iki taraftan sınırları kapalı olan Ermenistan, savaş sonrasında günümüze kadar geçen sürede büyük ekonomik gerileme ve sıkıntılar yaşamıştır. Bununla beraber savaşın durmasıyla sahip olduğu petrol ve doğal gaz yataklarını işletmeye başlayan Azerbaycan hızlı bir gelişim göstererek ekonomiden eğitime, sağlıktan askeri güce kadar bir çok alanda Ermenistana fark atmış ve çok gelişmiştir.

Karabağ savaşına tepkisini sınırlarını Ermenistana kapatarak gösteren Türkiye ise her ne kadar da bu sınır kapatmaktan dolayı bölgeyle karadan irtibatını kayb etse ve bu yüzden belli ekonomik tavizler verse de sınırları tekrar açma şartı olarak işgal edilmiş toprakların eksiksiz bir şekilde Azerbaycana geri verilmesi şartında ısrar etmektedir.

Bu savaşın sosyal zararı Azerbaycan halkına çok fazla olmuştur. Bir milyondan fazla bölgeden zorla çıkarılan yerli halk 21 seneden fazladır, çeşitli sıkıntılarla iç içe yaşamaktadır. Bu çalışmanın maksadı Karabağ

savaşının ve bu savaş sonucu Azerbaycan halkının maruz kaldığı sayısız zulüm, işkence ve haksızlığı uluslararası arenada bir kez daha haykırmak ve bu savaşın hak ve adaletle sonlanmasına az da olsa katkı sağlamaktır.

Karabağ Savaşının Arka Planı

Azerbaycanın coğrafi konumu itibariyle kuzeyde Rusya, güneyde İran, doğuda Hazar denizi ve batıda Ermenistan ve Türkiye ile sınırları vardır. Haritaya baktığımız zaman Azerbaycanın Avrupa ile Asiya özellikle de Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında bir geçit bir boğaz hükmünde olduğu görülmektedir. Tarihi İpek yolunun üzerinde olması itibariyle de Azerbaycan topraklarının değeri bir kat daha artmaktadır. Yıllarca Azerbaycan toprakları ticaret kervanlarının kullandığı güzergah olmuştur. Aynı zamanda bu toprakların verimli olması ve son dönemde yeraltı ve yerüstü servetlerin bulunmasıyla, özellikle petrol ve doğal gaz gibi günümüzde çok değerli olan rezervlerin Azerbaycan topraklarında bolca bulunması Rusya gibi büyük bir devletin bu topraklara sahip olma isteğini iyice tetiklemiştir. Karabağ bölgesinin ve bu bölgede olan savaşın jeopolitik önemini daha iyi anlamak adına bölgenin haritası Resim-1 de verilmiştir.

Resim 1 : Ermenistan tarafından işgal altında olan Dağlık Karabağ bölgesi

Türk-İslam dünyasına rehberlik, öncülük yapa bilecek ülke olan tarihi misyonu itibariyle Osmanlının varisi şimdiki Türkiye Cumhuriyetidir. Anadolu'da yerleşen Türkiye Orta Asya'da yerleşen Türk Cumhuriyetleri ile bir vücudun azaları gibi bütünlük arz etmektedir. Türkiyenin jeopolitik konumunu, Asyayı Avrupaya bağlayan İstanbulun jeopolitik önemini ve Osmanlı'dan kalan İslam dünyasına liderlik mirasını

nazara alacak olursak Türkiye bu vücudun başı hükmündedir diye biliriz. Meseleye başka açıdan bakacak olursak arap ülkelerinin “Arap Baharı” adı altında düştüğü durumu ve bu durumdan önce Avrupa sömürgesi altında geçirdikleri dönemi, aynı zamanda Hindistan, Pakistan ve Afganistanın İngiliz sömürgesi altında geçirdiği dönemi, Türkiye haricindeki türk cumhuriyetlerinin Rusya sömürgesi altında geçirdiği dönemi göz önünde bulundurursak İslam dünyasında sömürge hayatı yaşamamış tek ülkenin Türkiye olduğunu göreceğiz. İster Avrupa birliğinde isterse de ABD, Çin, Rusya ve Avrupa Birliği gibi süper güçlerin söz söylediği arenada menfaatleri göz önünde bulundurulan ve gerektiğinde sözü dinlenen Türk-İslam dünyası adına tek ülke yine Türkiye Cumhuriyetidir.

Asya kıtasında Türkiye ile beraber güçlü ülkeler hiç şüphesiz İran, Çin ve Rusyadır. Bu ülkeler yıllarca Asyada tek hakim olmak için bir birle mücadele etmiştir, hatta diye biliriz ki, bu mücadele günümüzde de devam etmektedir ve zaman zaman çeşitli savaşlar patlak vermektedir. Nitekim konumuzun esası olan Karabağ savaşının esasında da bu mücadele yatmaktadır. Şöyle ki, Türkiyenin diğer türk ve arap ülkeleriyle birlik kurup tekrar güçlenmesinin kendileri için ne kadar tehlikeli olduğunu bilen Rusya rus çarı I Piyotr döneminden itibaren, Türkiyeyi bu ülkelere koparmak için uzun vadeli pılanlar kurmuştur. Bu pılanlardan en büyüğü de Türkiyeye Azerbaycanın, dolayısıyla Orta Asyanın irtibatını kesmek için uzun yıllar boyunca şimdiki Ermenistan, ama eski Türk toprakları olan bölgeye ermenilerin yerleştirilmesi ve orada bir Ermeni, yani Ruslara hizmet edecek bir hristiyan devleti kurmak olmuştur ve malesef Rusya bunu başarmıştır.

Karabağ savaşında ermenilere yardım eden rus ordusu ve ermenilerin silahlarının nerdeyse tamamının rusyadan getirilmiş olması bu savaşın perde arkasını gözler önüne sermektedir. Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz temel husus, bu savaşın sadece basit bir toprak kavgası değil aynı zamanda Asya kıtasında tek hükümlan olma gibi büyük pılanın bir parçası olmasıdır. Bu nedenle de bu savaşın sadece Azerbaycana değil aynı zamanda başta Türkiye olmakla diğer Türk devletlerine de zarar ettiğini bildirmektir. Bu zararın en bariz örneği ise Türkiyenin bu savaşa tepki olarak sınır kapılarını Ermenistana kapaması sonucu kara yoluyla

büyük bir ticaret yolunun şu anda kapalı kalmasıdır. Zira bu durum gösteriyor ki, Karabağ savaşı Azerbaycan ve Ermenistan sınırında muvakkaten dursa da Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan için sosyo ekonomik boyutta son hızla devam etmektedir.

Karabağ Savaşının Azerbaycana Ekonomik Zararı

Karabağ işgali sırasında bu topraklarda olan 1000 civarında yerleşim yeri ve buraya dahil olan 11 büyük il ve ilçe merkezleri ermeniler tarafından dağıtılmıştır. Bu savaş sırasında ermenilerin öldürdüğü, yaraladığı, esir ettiği ve zorunlu göçmen durumuna düşürdüğü insan sayısı Tablo-1 de, Karabağ ve civarındaki işgal edilmiş rayonların işgal tarihleri ve isimleri Tablo-2 de verilmiştir. Aynı zamanda bu savaş sırasında ziyan olan kurum, kuruluş ve önemli sistemlerin de rakamsal verileri makalenin ilerleyen kısımlarında yer almaktadır.

Karabağ arazisi Kür ve Aras nehirleri arasında yerleşen çoğu kısmı dağlık ve yaylak şeklinde olan münbit toprakları ve geniş orman tabakası bulunan bir coğrafyadır. Yer üzerinde olan 11 iklimden 6-sı Karabağda görülmektedir ki, bu da tarım için bu toprakların ne kadar verimli olduğunu gösterir. Bununla birlikte bölgede yeraltı madenler de az değildir. İşgal edilmiş rayonlardan biri olan Kelbecerde şu an Ermenistan tarafından qayı-resmi olarak işletilen altın madeni bunlardan sadece birisidir.

Ermeniler savaş sırasında kültür servetlerinin korunmasına ilişkin Paris konvansiyonunu çiğneyerek, Azerbaycanın bir çok kültür mirasını da yağmalamıştır. İşgal sürecinde Şuşa, Ağdam ve Zengilandaki talan edilen müzelerden yaklaşık 40.000 kıymetli eşya ve tarihi eser çalınarak, Ermenistana götürülmüştür (Aras, 2008: 138).

Tablo 1. Karabağ savaşı ve işgalinde Azerbaycanın can kaybı

Öldürülenler	20.000 kişi
Yaralananlar	50.000 kişi
Esir	5.100 kişi
Göçe Mecbur Kalanlar	1 milyon kişi

Kaynak: <http://www.human.gov.az>

1992-1994 yılları arasında geçen savaşta Azerbaycanın Karabağa dahil olan ve Karabağ civarında olan toplam 11 büyük ili işgal edilmiştir işgal edilen bu topraklar toplamda Azerbaycanın 20%-sini oluşturuyor. Bu işgal sırasında toplamda 150.000 ev, 7.000 devlet kurumu, 693 okul, 855 ana okulu, 927 kütüphane, 695 tıbbi kurum, 9 cami, 464 tarihi abide, 6.000 sanayi kurumu, 800 km karayolu, 160 köprü, 2.300 km su hattı, 2.000 km gaz boru hattı, 15.000 elektrik hattı, 280.000 hektar ormanlık arazi ve 1.200 km sulama sistemi kullanılmaz hale getirilmiş ve zarara uğratılmıştır. Toplam maddi zarar 60 milyar ABD doları tutarındadır. (Aras, 2008: 134)

Diğer taraftan Ermenistanda bulunan nükleer santralden ve diğer sanayilerden külli miktarda zararlı atıklar toplanmaktadır. Örneğin Ermenistan hükümeti tarafından yapılan bir açıklamada sadece 2002 yılında bu ülkede 1.2 tonu ekolojik açıdan tehlikeli olmak üzere 327.8 bin ton zararlı atık toplanmıştır (Aras, 2008: 138).

Tablo 2. Karabağ ve civarındaki rayonların Ermenilerce işgal tarihleri

Hocavend	18.02. 1992
Hocalı	26.02.1992
Şuşa	08.05.1992
Laçın	17-18.05.1992
Kelbecer	03-06.04.1993
Ağdere	17.06.1993
Ağdam	23.07.1993
Cebrayıl	18.08.1993
Füzuli	23.08.1993
Kubadlı	30-31.08.1993
Zengilan	29-30.10.1993

Kaynak: <http://www.human.gov.az>

Ermenistan Karabağ Savaşını Yapmakla Neyi Kaybetti?

Görüldüğü üzere Ermenistan bu savaşı yapmakla sadece Azerbaycana sayısız maddi zararlar vermekle kalmamış aynı zamanda kendi vatandaşlarına da bir çok yönden zarar vermiş ve onları istemedikleri bir hayata zorlamıştır. Şöyle ki, Ermenistan coğrafi olarak denize çıkışı olmayan, Azerbaycan, İran, Türkiye ve Gürcistan ile sınırlı bir nevi dünyaya kapalı bir ülkedir. Bu kapalı durumunu Karabağ savaşını başlatarak daha da zora sokmuştur. Savaş nedeniyle toplam sınırlarının %85-ni oluşturan Azerbaycan ve Türkiye sınırlarını Ermenistana kapamıştır. Geriye kalan 35 kilometrelik İran sınırı ise Zengezur dağları yüzünden özellikle kışın ulaşımına kapanmaktadır. Gürcistana olan sınır ise ne zaman Tiflisle Moskova arasında bir gerginlik yaşansa anında Ermenistanın yüzüne kapalı hale geliyor.

Ermenistan özellikle SSCB-nin dağılması sonrası bölgede hızlı bir şekilde başlayan petrol ticareti ve transferi gibi büyük projelerden sırf bu sınır kapılarının kapalı olması sebebiyle dışlanmıştı. Ermenistan 1991 yılından itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının bir kısmının kendi topraklarından geçmesi için pazarlıklara başlasa da yapmış olduğu haksız savaş nedeniyle bu büyük projeden hissedar olamamıştır. Kazakistan petrollerinin de bu boru hattı ile taşınacağını nazara alacak olursak Ermenistanın ekonomik kaybının ne kadar fazla olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Diğer taraftan Ermenistanın kendi topraklarında da petrol ve doğal gaz rezervleri yoktur. Petrole ve doğal gaza olan ihtiyacını karşılamak için tamamen Rusyaya bağlıdır. Eğer Ermenistan Karabağ savaşını yapmamış olsaydı, sadece petrol transferinden para kazanmakla kalmayacak, aynı zamanda kendi ihtiyacı olan petrolü de Azerbaycandan ucuz fiyata temin edebilecekti.

Bir diğer mesele de Ermenistanın elektrik üretiminde kullandığı 1977 yılında yapılmış Metsamor Nükleer Enerji Santrali meselisidir. Bu Santral 1988 yılında deprem sebebiyle üretime kapatılmıştır, lakin Ermenistanın başka enerji üretimi için alternatifi olmadığına Rusya ile anlaşma imzalanarak, üretim süresi 2015-e kadar uzatılmıştır ve bu sene

anlaşma süresi bitecektir. Santralin Türkiye sınırına uzaklığı 16 km-dir, ve tabi bu durum da çok manidardır, şöyle ki, santralin standartlara uygun çalışmadığı Ermenistanın Amerika baş konsolosluğu tarafından ilan edilmiştir ve Santralden sürekli çevreye zararlı atıklar çıkmaktadır. Sadece Ermenistanın başka alternatifi olmadığı için şartlı olarak muvakkaten üretim yapmaktadır. Eğer her hangi bir kaza olursa ikinci bir Çernobel kazasının yaşanması muhtemeldir ve bu kazandan en çok zarar görececek ülke ise Ermenistandan bile daha çok Türkiyedir.

Sınırların kapalı olması Ermenistanı yabancı yatırımcılardan da men ediyor ve ekonomiyi tamamen dışa bağımlı, üreticiden daha çok tüketici konumuna getiriyor. Aynı zamanda günümüzde çok karlı bir gelir kaynağı olan turizmden de Ermenistanı kenarda bırakıyor. Buna en basit örnek ise şudur ki, Türkiye dünyanın en büyük müzesi olarak ün salmıştır ve her yıl milyonlarca turist Türkiyeye gelmektedir, lakin onların hiç birisi Ermenistana gelememektedir, çünkü Türkiyeden Ermenistana geçiş yasağı uygulanmaktadır.

Türkiye Açısından Karabağ Savaşı Ne İfade Ediyor ?

Türkiye Ermenistana yahut ermenilere eskiden beri iyi niyet beslemiştir. Buna örnek olarak Ermenistanın SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan ettiği zaman onu tanıyan ilk ülke olmasını ve o dönemde (1991 yılları) zor durumda olan ermeni halkına erzak, buğday ve hatta enerji yardımı yapmasını göstere biliriz. Lakin türklerin ermenilere ta Osmanlı zamanından beri gösterdiği iyi niyete Ermenistan misliyle cevap vermemiştir ve Türkiyenin zararına olan davranışların içine girmiştir.

Türkiyenin şu an Ermenistanla arasında temel üç sorun vardır:

- Ermenistanın Türkiyeye karşı iddia ettiği sahte soykırım suçlamaları ve bu suçlamaları uluslararası kuruluşlarda dile getirerek Türkiyeden tazminat talep etmesi.
- Ermenistan özgürlüğünü beyan ettiği zaman Parlamentoda ilan edilen beyannamede Türkiyenin doğu sınırlarına dahil olan bazı bölgelerin “Büyük Ermenistan”ın bir parçası olduğunu iddia etmesi ve Türkiye

Ermenistan sınırlarının Ermenistan tarafından tanınmamasını ifade eden beyanlara yer verilmesi.

- Karabağ savaşı sırasında silah gücüyle Azerbaycan topraklarının %20-sinin işgal edilmesi ve Azerbaycanın Nahçıvanla karadan irtibatının Ermenistan tarafından zorla kesilmesi.

Yukarıda ifade ettiğimiz sorunlara tepki olarak Türkiye Cumhuriyeti Ermenistanla olan sınır kapılarını kapatmıştır. Bu durumdan hangi ülkenin daha çok zarar gördüğü ise ortadadır. Şöyle ki, Türkiye'nin doğuda Ermenistandan başka İran, Azerbaycan ve Gürcistanla sınırları vardır. Bu ülkelerin her biri Ermenistandan en az iki kat daha büyüktür ve Türkiye'nin doğu bölgesinin gelişmesi adına bu ülkelerden temin edemeyip de yalnız Ermenistandan temin edeceği hiç bir şey yoktur. Nitekim Türkiye'nin Ermenistandan ithal ettiği bir şey olmadığı gibi Ermenistanın Gürcistan ve İran üzerinden ithal ettiği Türk malı çok fazladır.

Türkiye her şeye rağmen Ermenistan ile arasını düzeltmeye ve komşuları arasında kimse ile düşman olmamak gibi barışçıl tutumunu sergilemeye devam etmektedir. Türkiye'nin bu konuda en büyük adımı ise 1995 yılında Erivan ile İstanbul arasında uçak seferlerine izin vermesi olmuştur. Lakin Erivan işgalci tutumunu devam ettirince Ankara da bundan öteye gitmemiştir. Türkiye'nin sınırları açmak karşılığında Ermenistandan talep ettiği şartlar ise doğal hakları olan yukarıda da ifade ettiğimiz üç sorunun çözümüdür, hiç şüphesiz bunların başında da işgal edilmiş Azerbaycan topraklarının tamamının geri verilmesi gelmektedir.

Sonuç

Karabağ savaşı nedeniyle Ermenistanın düştüğü durum ortadadır. Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmekle aslında hükumetine ve ermeni halkına hiçbir fayda sağlamamış, sadece Rusların uzun vadeli pılanlarının bir parçası olmuş ve kendi başına da kolay kolay kurtulamayacağı bir bela almıştır. Ermenistanın aksine olarak şimdilik topraklarının bir parçası işgal altında olsa da Azerbaycanın Ümumilli Lideri Haydar Aliyevin geniş ufuklu siyaseti sonucu Azerbaycan büyük projeler kurmuş, bazı projelere ortak olmuş ve ülke olarak hızla gelişmiştir ve gelişmeye de devam etmektedir. Aynı zamanda ne kadar Ermenistana Rusya

destek verse de Karabağ savaşı sırasında gösterdiği tavırlarla Azerbaycana da Kardeş Türkiyenin destek olduğu açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak diye biliriz ki, Karabağ savaşı ne Ermenistan, ne Azerbaycan ne de Türkiye için bitmemiştir. Çatışma bölgesinde zaman zaman olan karşılıklı çarpışmalar da bunu tasdik etmektedir. Azerbaycan halkı ve hükümeti de kendi topraklarını eğer sulh yoluyla olmasa, savaş yoluyla geri almaya tamamen karardır. Aradan geçen yıllar, uluslararası arenada olan değişmeler göstermektedir ki, Karabağ savaşının istikameti ekonomik, sosyal ve politik açıdan Azerbaycanın lehine doğru değişmektedir. Bir taraftan “süni nefesle” hayatta kalan Ermenistanın tamamen bağımlı olduğu Rusyanın her geçen gün zayıflaması, diğer yandan hem Azerbaycanın, hem de Türkiyenin her geçen gün daha da güçlenmesi gelecekte bölgeyi farklı sürprizlerin beklediğini ve ufukta daha doğacak güneşlerin var olduğunu bize müjdelemektedir.

Kaynakça

İbayev, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münaqişesi İnsan Hüquqları Konteksinde, Bakü 2006

Hatem Cabbarlı, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistanın Enerji Politikası” Bakü 2005

Behlül Özkan, “Milliyetçilik Kısırdöngüsünde Bir Ülke”, Radikal Gazetesi, 07.10.2007

Osman Nuri ARAS, Azerbaycanın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der Yayınları, İstanbul 2001

Osman Nuri Aras, Bilal Dedeyev, Reha Yılmaz, Vefaddin İbayev, “Karabağ Savaşının Siyasi Hukuki, Ekonomik Analizi”, Bakü 2008

<http://www.human.gov.az>

BTC Proje Direktörlüğü, www.btc.com.tr

İSLAMİ FİNANS KÜLTÜRÜ

ISLAMIC FINANCE CULTURE

Veysel Eren TÜRK*

Özet

İslam dini insan hayatının her alanını ayetler, hadisler ve icmâ (konsensüs) ile kuşatmış ve düzenlemiştir. Bu bağlamda İslam dini ticari hayat ve ticaretin finansı hakkında birçok ilke ve kurallar getirmiştir. İslami finans sistemi temel olarak kâr ve zarar ortaklığı ve alım-satım arasındaki fark prensipleri çerçevesinde geliştirilen faizsiz finansman tekniklerine dayanmaktadır. İslami finansal sistemin temel ilkelerini şu şekilde özetleyebiliriz: ribâ (faiz) yasağı, risk paylaşımı, spekülâtif davranışların yasaklanması, sözleşmelerin kutsallığı, İslamiyet'in uygun gördüğü ticari faaliyetler ve sosyal adalettir. İslami finansman metotlarını ise şöyle sıralayabiliriz: 1. **Mudarebe** (Emek-Sermaye Ortaklığı) 2. **Müşareke** (Kâr-Zarar Ortaklığı) 3. **Murabaha** (Maliyet Artı Kâr Marjlı Satış) 4. **İcara** (Leasing, Finansal Kiralama) 5. **Selem** (İleriye Dönük Satın Alma) 6. **İstisna** (Siparişe Dayalı Satın alma).

Anahtar Kelimeler: Finans, Kültür, İslam, Osmanlı, Faiz,

Abstract

Islam surrounds and organizes every aspects of human life with verses, hadiths and consensus. In this regard Islam adopt many principles and rules on the finance of commerce and business life. Islamic finance system essentially bases upon interest free financial techniques that were formed in the frame of variations about profit/loss participation and purchase and sale. We can summarize the basic principles of Islamic finance system as: interest prohibition, divinity of contracts, business operation that Islam approve and social justice. The methods of Islamic finance are as follows: 1. Trust Financing, 2.Profit/Loss Sharing, 3. Mark-up Trading, 4.Financial Leasing, 5. Future Sale, 6. Purchasing on order.

Key Words: Finance, Culture, Islam, Ottoman Empire, Interest

* Adıyaman Üniversitesi, Gölbaşı MYO, Öğr. Gör., E Posta: v.turk@adiyaman.edu.tr

Giriş

Riba (faiz) yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa ancak öyle kalkarlar. Bu ceza onlara, "alışveriş de faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Oysa Allah, alışverişi helal, faizi de haram kılmıştır. (Bakara-275) Ey iman edenler! Allaha korkun ve artık faizin peşini bırakın, eğer gerçekten mü'minler iseniz (Bakara-278). Ey iman edenler! kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allaha sakının ki kurtuluşa eresiniz (Ali İmran-130).

İslami insan, Allah-Kul-Evren arasındaki ilişkileri ve mutlak gerçekliği araştırmaya çalışır. İnsan başıboş yaratılmamıştır ve Allah'ın yeryüzünde halifesi konumundadır. Hareketlerinde Allah'ın emir ve yasaklarını öteleyemez. Bu emir ve yasaklar çerçevesinde hayatını ve ahiretini maksimize etmeye çalışır. İşletme biliminde açıktır ki yöneticilerin temel amaçlarından biri firma değerini veya ortakların servetlerini maksimize etmektir. Finans ilmi de bu temel düşünceden soyutlanamaz. İslami insan, birtakım inanç esaslarına bağlı olarak iktisadi hayatını düzenler ve sürekli bir iyileşme ve gelişme sağlamaya çalışır.

İslamî Finans kavramı genel olarak her türlü finansal faaliyet ve işlemlerin İslamî kurallar çerçevesinde uygulandığı sistemdir. İslam dinine göre faizin haram kabul edilmesi nedeniyle modern finans anlayışına alternatif bir alan olarak değerlendirilen İslamî finans son yıllardaki gelişmeler ışığında global finans piyasalarında alternatif bir alan olarak hızla gelişmiştir. Bu bağlamda İslamî finansman yöntemlerinin tümü, faizli işlemlerin yasak olması ve İslam dininin iş ahlakının korunması ilkeleri üzerine dayanmaktadır (SERPAM, 2013: 3).

İslami Finans Sistemi – Katılım Bankacılığı

Küresel finans endüstrisinde küçük ancak büyüyen bir paya sahip olan İslami finans sistemi, son dönemlerde İslam ülkelerinin yanı sıra gelişmiş piyasalarda da alternatif bir model olarak yaygınlaşmaktadır (Altaş, 2009: 18).

Temel yapısı itibariyle katılım bankacılığını (faizsiz bankacılığı), parasal işlemlerle mal ve hizmet hareketlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlandığı, her para hareketinin mutlaka bir mal veya hizmete karşılık

geldiği; gelirin ise, kâr ve zarar ortaklığı esasına göre bölüşüldüğü bir sistem olarak tanımlamak mümkündür. Geleneksel bankacılıkta para bir mal gibi değerlendirilir. Alınır ve satılır. Örneğin, mudilerden tedarik edilen 10 lira, 15 liraya ihtiyaç sahiplerine satılabilir. Faizsiz bankacılıkta ise durum farklıdır. Para, para karşılığında ancak eşit miktarda değişilir. Yani faizsiz olarak ödünç verilir. Örneğin, mudilerden tedarik edilen 10 lira ancak 10 liraya ihtiyaç sahiplerine satılabilir. Eğer paradan para kazanılmak isteniyorsa, bu kazancın mutlaka topluma sunulan bir hizmet veya malın değerindeki bir artışa karşılık gelmesi gerekir. Yani bir parasal işlemde para tarafındaki bir artışın, mal veya hizmet tarafındaki reel bir artışla dengelenmesi gerekir (Özsoy vd., 2013: 188).

Finansal piyasalarda tasarruf sahipleri için en önemli husus elde edecekleri faiz veya kazanç oranlarıdır. İslâm dinindeki faiz ile ilgili hükümlerden dolayı geleneksel bankacılık sisteminin dışında kalan birikimlerin ekonomiye kazandırılması için faizsiz sisteme dayalı farklı finansal enstrümanlar geliştirilmiştir. Kâr ve zarara katılma esasına göre çalışan ve risk paylaşımını öngören sistem, dünyada daha çok faizsiz bankacılık (interest-free banking) ya da İslami bankacılık (islamic banking) olarak bilinmesine rağmen, Türkiye’de Katılım Bankacılığı (participation banking) olarak bilinmektedir (Parlakaya ve Çürük, 2011:397; Akt. Yılmaz, 2014).

Katılım bankalarının ekonomiye farklı açılardan katkısı vardır. Finansal sisteme girmeyen fonları sisteme kazandırarak, tasarruf sahiplerine kazanç sağlaması, gelir dağılımını düzenleyici etkileri, reel sektöre kaynak aktararak ekonominin büyümesine olan katkıları söylenebilir. Bununla birlikte kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi ödeyerek kamu maliyesine katkıları, reel sektörün doğrudan fonlanması sebebi ile istihdamın sürekliliği ve artışı ile sosyo-kültürel faaliyetlere katkıları da sayılabilir (Ece, 2011:4; Akt. Yılmaz, 2014).

İslami Finansın Tarihi Gelişimi

Dünya finans piyasasının çok önemli ihtiyacını karşılamak üzere modern finansal hizmetlerin İslam hukukunun prensipleri çerçevesinde değerlendirilmesine ilişkin ilk teorik çalışmalar 1963-1967 yılları arasında Mısır'da yapılmıştır. Bankacılık sistemi ve İslam hukuku alanında uzman kişilerden oluşan heyetin görüşleri doğrultusunda bu bankaların hem fon toplama hem de fon kullandırma aşamalarında kullanabilecekleri yöntemler ve ürünler tespit edilmiştir.

Dolayısıyla İslami bankalar ilk modern İslami finans kurumlarıdır. Mısır'da 1963 yılında kurulan kâr paylaşımı esasına dayalı Mit Gharm da ilk İslami bankadır. 1971 yılında Kahire'de kurulan Nasır Sosyal Bankası ise faizsiz yatırım bankası niteliğinde olup, günümüzdeki İslami yatırım bankacılığının ilk örneklerindedir. İslami finans sektöründeki ilk uluslararası girişim olarak, 1975'te Suudi Arabistan'da İslami Kalkınma Bankası'nın (Islamic Development Bank-IDB) kurulması gösterilmektedir. İleride değinilecek olan IDB'nin ardından, aynı yıl Dubai İslami Bankası kurulmuş, kısa bir süre sonra İslami bankacılık Mısır, Kuveyt, Ürdün, Bahreyn, Sudan ve diğer ülkelere de yayılmıştır (Altaş, 2009: 18).

Günümüz uygulayıcıları arasında Citibank, Barclays Bank, Commerzbank gibi geleneksel bankaların da bulunduğu faizsiz bankacılık işlemlerine Güney Afrika'dan Kazakistan'a; ABD'den Pakistan'a kadar uzanan bir coğrafyada ve yaklaşık 60 ülkede rastlanmaktadır. 2010 yılı itibari ile 300'den fazla faizsiz banka 250 bin çalışanı ile 75 ülkede faaliyet göstermektedir. Faizsiz bankacılık fonları ile ilgili değişik tahmini istatistiklerden çıkan sonuç faizsiz bankaların dünya finans piyasasındaki toplam hacminin 550 milyar dolar seviyesinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de ise Katılım Bankalarının gelişim süreci şöyledir, 1985'te Albaraka Türk ve Faysal Finans ile başladı, 1989'da bir başka Körfez menşeli kuruluş olan Kuveyt Türk, sermayesine Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün de ortak olmasıyla sektörde yerini aldı. 1996'da Asya Finans sektöre girdi. Faysal Finans ise sonradan Family Finans'a dönüştü. Family Finans 1991'de sektöre giren Anadolu Finans ile 2005'te birleşti ve

günümüzdeki Türkiye Finans Katılım Bankası oluştu. Halen Türkiye'de anılan bu 4 Katılım Bankası faaliyet göstermektedir (SERPAM, 2013: 7-8).

İslamî Finans son yıllarda büyük gelişme göstermiştir. Küresel anlamda sektör konvansiyonel bankacılıktan daha hızlı büyümektedir. Bu gelişmeler ışığında 2011 sonu itibariyle dünya ölçeğinde 1.3 trilyon dolar büyüklüğe ulaşan İslamî varlıkların yıl sonuna kadar 1.8 trilyon dolar seviyesine ulaşması ve 2015 yılında 2 trilyon doları aşması beklenmektedir. Bu büyümede en önemli etkenin son yıllarda popülerleşen sukuk ihraçlarının olması öngörülmektedir. 2012 yılı itibariyle 130 milyar dolarlık büyüklüğe ulaşan sukuk ihraçlarının 2015 yılında 200 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (SERPAM, 2013: 11).

Tablo 1: Türkiye'de Katılım Bankaları ve Bankacılık Sektörünün 2005–2012 Dönemi Ortalama Büyüme Oranları

	Krediler	Toplam Aktifler	Mevduat	Özkaynaklar	Kâr (Zarar)
Katılım Bankaları	34%	32%	29%	36%	22%
Bankacılık Sektörü	28%	19%	18%	19%	28%

Kaynak: (SERPAM, 2013: 11).

Türkiye'de de küresel piyasalara paralel olarak İslamî finans gelişmektedir. Yukarıdaki Tablo 1'den de görüleceği gibi katılım bankalarının kurulduğu 2005 yılından itibaren faaliyette bulunan dört katılım bankasının toplam varlıkları yıllık ortalama %32 büyürken, bankacılık sektörünün ortalama büyüme hızı %19 "dur. Aynı dönemde katılım bankalarının kârları ise sektöre oranla daha düşük bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bunun temel sebebi katılım bankalarının fon kullandırma harici işlemler yapmamaları ve ilgili dönemde azalan kâr oranlarıdır. 2012 yılının sonlarında hazine tarafından ilk defa yapılan sukuk ihracı sonrası bu piyasada yaşanacak gelişmeler katılım bankalarının kârlılıklarını olumlu yönde etkileyebilecektir. İslamî Finans Türkiye "de hızlı bir büyüme göstermektedir. Katılım bankalarının gelecek 10 yılda pazar payını iki

katından fazla arttırarak %10"a yükseltmesi beklenmektedir. 2015 yılına gelindiğinde Türkiye'nin İslamî bankacılık varlıklarının 87 milyar doları bulacağı öngörülmektedir (SERPAM, 2013: 11).

İslami Finansın Temel İlkeleri

İslami bir finansal sistemin temel çerçevesi, İslam toplumlarının ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel açıdan tabii bulunduğu çeşitli kural ve yasalar doğrultusunda biçimlendirilir. Bir İslami finans sisteminin temel ilkeleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Musa & Obadi, 2009, s. 125):

Riba (Faiz) yasağı: Vadeye bağlı herhangi bir olumlu, sabit, önceden belirlenmiş oran ve (ne olursa olsun yatırım performansı garanti yani) anapara tutarı riba kabul edilir ve yasaktır. Ribanın sadece tefeciliği değil, aynı zamanda yaygın olarak uygulandığı şekliyle "faiz" yüklenmesini de kapsadığına dair İslam âlimleri arasında genel bir fikir birliği vardır.

Risk paylaşımı: Faiz yasak olduğundan, fonların tedarikçileri yatırımcıların yerine alacaklısı haline gelirler. Finansal sermaye sahibi ve girişimci, faaliyetleriyle katlandıkları risk karşılığında kar payı alırlar.

Potansiyel sermaye olarak para: Para; başka kaynaklarla birlikte bir üretken faaliyeti üstlenerek fiili sermaye halini almaya başlayınca, potansiyel bir sermaye olarak kabul edilir.

Spekülatif davranışların yasaklanması: İslami finans sistemi, stokçuluğu tasvip etmez ve aşırı belirsizlik, kumar ve risk içeren işlemleri yasaklar.

Sözleşmelerin kutsallığı: İslam, sözleşme yükümlülüklerini ve bilgilerin açıklığını kutsal bir görev sayar. Bu özellik, asimetrik bilgi ve ahlaki tehlike riskini azaltmak için tasarlanmıştır.

Şeriat onaylı faaliyetler: Sadece şeriat kurallarını ihlal etmeyen iş faaliyetlerine yatırım yapılabilir. Örneğin, alkol, kumar ve gazino ile ilgili işletmelere herhangi bir yatırım yapmak yasak olacaktır (Yıldız, 2015).

İslami finans sistemi, çeşitli dini ve ekonomik sebepler yüzünden doğmuş ve faiz, ticari işlemlerde yüksek oranda belirsizlik içeren faaliyetler, kumar ve haram kılınmış ürün ve hizmetlerin üretim ve satışı ile gayri ahlaki davranışların yasaklanması üzerine bina edilmiştir. İslami finans sistemi temel olarak kâr ve zarar ortaklığı (profit and loss sharing) ve alım-

satım arasındaki fark (mark-up trading) prensipleri çerçevesinde geliştirilen faizsiz finansman tekniklerine dayanmaktadır. (Tok, 2009: 5). Bazı kilit gelişmeler global finansal sistemde İslami finansın artan öneminin altını çizmektedir. Bunlar; **i.** genişleyen varlık tabanı, **ii.** güçlü performans, ağırlıklı olarak müslüman piyasaların ötesinde bölge çapında öneminin artması, **iii.** sukuk pazarının hızlı gelişmesi, **iv.** yeni ve mevcut pazarlarda takafül'un artan potansiyeli, **v.** İslami fon yönetimi endüstrisinin güçlü potansiyeli ve **vi.** kapsamlı İslami finansal altyapının gelişimidir (IDB, 2010, 28-32).

Faiz Yasağı

Türkçedeki 'faiz' kavramının İslâmî literatürdeki karşılığı *ribadır*. *Riba* Arapça bir kelimedir ve sözlükte sanal artış, kabarma-şişme, ziyâde (fazlalık) ve nemâ (artma, çoğalma) manalarına gelir. Câhiliyye dönemi Arapları *riba* kelimesini bu sözlük manalarında kullandıkları gibi, ayrıca, bugün genellikle faiz deyince anlaşılan, "*Vadenin uzatılmasına karşı borcun da artması*" manasında da kullanmışlardır (Özsoy, 2012: 5).

Faizi hem borç hem de alış-veriş faizini de içine alacak şekilde en genel ve kapsayıcı haliyle şu şekilde tanımlamak mümkündür: "*Faiz; ödünç işlemlerinde veya alış-verişte ortaya çıkan, karşılığı bulunmadığı veya eşitsiz paylaşıldığı için iki taraftan birini zarara sokan, gerçekleşmiş veya gerçekleşme potansiyeli bulunan fazlalık veya kısaca karşılıksız bir değer transferidir.*" (Özsoy, 2012: 5) Bu fazlalığın ya hiç karşılığı yoktur veya karşılığı olduğu durumlarda da eşitsiz ve dengesiz bir paylaşım söz konusudur. Yani faiz, kaçınılmaz bir eşitsizlik, dengesizlik, dolayısıyla haksızlık ve zulüm sebebidir.

Bir işlemin faiz kapsamına girip girmediğini yani karşılıksız bir değer aktarımı olup olmadığını anlamada iki temel ölçü vardır (Özsoy, 2012: 5):

- Birincisi, bu işlemin bir *katma değer üretip üretmediği*;
- İkincisi, bu değerlerin taraflar arasında *eşit paylaşılıp paylaşılmadığıdır*.

İslam uzmanları arasındaki ortak kanı *riba'nın*, genellikle uygulandığı haliyle, sadece tefecilik biçiminin değil, "faiz" alma biçiminin

de yasak olduğu yönündedir. Bu yasak, sosyal adalet, eşitlik ve mülkiyet hakları gibi hususlara ilişkin argümanlar üzerinde temellendirilmektedir. İslam kâr elde etmeyi teşvik ederken faiz almayı yasaklamaktadır. Çünkü geriye yönelik bir gelir türü olarak belirlenen kâr, başarılı bir ticari girişimin varlığını ve refah artışını temsil ederken ileriye yönelik bir gelir türü olarak belirlenen faiz, ticari girişimin getirilerinden bağımsız olarak gerçekleşen ve ticari zarar halinde refah yaratmadan dahi elde edilebilen bir kazanç türüdür. Sosyal adalet, borçlu ve alacaklıların hakkaniyete uygun bir biçimde gelirlerin yanında zararları da paylaşmasını ve ekonomi içerisindeki refah birikiminin ve dağılımının adil ve gerçek üretkenliği temsil edecek biçimde gerçekleşmesini gerektirir (Akın ve Ece, 2010).

Garar (Aşırı Belirsizlik) Yasağı

Garar yasağı ile bilginin tamamen açıklanması, sözleşmelerde asimetrik bilginin ortadan kaldırılması ve belirsiz bir risk almaktan kaçınma amaçlanır. Terim olarak **garar**, “sonuçlarla ilgili gizlenmiş (belirsiz) şey”; “bir akdin, kesin olmayan, şüpheli veya muhtemel bir unsura veya hususa dayanması ve bağlı bulunması” demektir. İslam hukukçularının ortak görüşüne göre herhangi bir işlemde (alım-satım) sözleşmeye konu olan mal/hizmetin miktar ve bedeline ilişkin önemli bir unsurunun ihmal edilmesi veya yok sayılması, tarafların zorunlu olmadığı halde risk alması anlamını taşımaktadır. Bu çeşit riskler özünde olan belirsizlik sebebi ile kabul edilemez ve spekülasyon ile aynı anlamda sayılır.

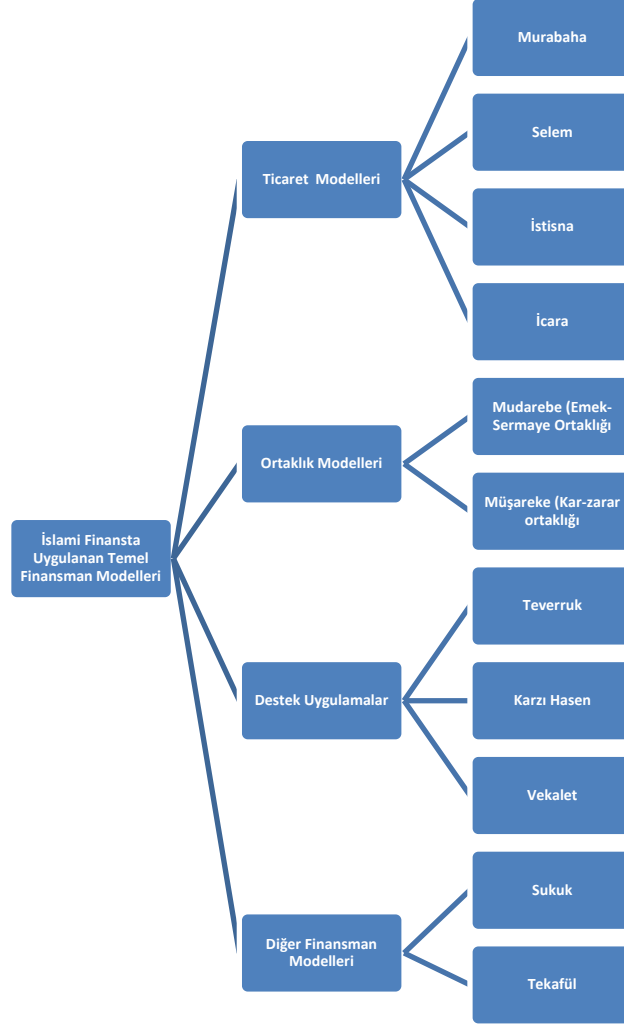
İslami Finansman Metodları

İslamî finans kurumları tarafından geliştirilmiş olan bu finansman yöntemleri, genel olarak,

Ortaklık modeli olarak doğrudan finansman sağlama yöntemleri (*müşâreke ve müdârebe*) ve

Ticaret modeli olarak kiralama (*icâra*) veya satış sözleşmeleri (*murâbaha, selem*) yoluyla dolaylı finansman sağlama yöntemleri olarak iki sınıfa ayrılabilir.

Bu ürünlerde ortak olan nokta müşterilere fon kullandırılabilmesi için bankanın müşterinin bu fonu nerede kullanacağı konusunda bilgi sahibi olması ve bazı ürünlerde sözleşmeye konu olan ticarî faaliyetin içinde doğrudan bulunmasını gerektirmesidir.

Şekil 1: İslami Finansa Uygulanan Temel Finansman Modelleri Kaynak: AKTEN ÇÜRÜK, 2013: 39

Mudarebe (Emek-Sermaye Ortaklığı /Trust Financing)

Mudarebe (emek-sermaye) yönteminde anahtar düşünce, biri sermaye diğeri know –how yani emek, bilgi ve tecrübe sahibi girişimci iki

tarafın bir araya gelerek bir projeyi gerçekleştirmeleridir. Mudarebe tipi finansman metodunda, ilgili projenin bütün masraflarını tek taraf karşılar. Yani yapılan yatırımdaki tüm sermaye tek tarafından. Fon kullanan müteşebbis ise işe emek ve ustalığını koyar. Bir başka deyişle mudarebe sermaye ile emeği bir araya getirir. Güvene dayalı bir ortaklıktır. Mudarebede, işin kârı, daha önceden belirlenen ve anlaşılan oran üzerinden taraflar arasında paylaşılmakta, bu işten zarar edilmesi durumunda, sermaye sahibi zararın bütününe üstlenmektedir. Emek sahibinin zararı ise emeğinin boşa gitmesi, harcadığı emek karşılığında hiçbir şey alamamasıdır. (Tok, 2009, 6).

Mudarebe, sermayenin tamamının İslami banka tarafından sağlandığı ve projenin karşı tarafça yerine getirildiği bir akit olup, bu sistemle banka sermaye koymakta, girişimci ise temin ettiği fon ile projesini finanse etmektedir. İslami banka, mudarebe akdinin tarafı olan girişimcinin seçiminde son derece dikkatli olmalı ve girişimcinin güvenilir olup olmadığı, kredibilitesinin ne olduğu, fonu kullanırken basiretli bir şekilde hareket edip etmeyeceği, İslami kurallara uygun davranıp davranmayacağı konularında gerekli analizleri titiz bir şekilde yerine getirmelidir. Bu amaçla girişimci ile projeyi bünyesindeki Şeriat Danışma Kurulu'nun onayına sunmaktadır (Tok, 2009, 6).

Mudarebe akdinde kar, önceden belirlenmiş oranlara göre paylaşılır. İslami banka ile girişimci arasında akdedilecek mudarebe akdinde sabit bir kar tutarı belirlenemez, ancak kar paylaşımı oranları önceden belirlenebilir.

Mudarib (girişimci, emek sahibi) tarafın akitte belirtilen şartları ihlal ve/veya ihmal etmesi halleri hariç, zararı İslami banka karşılamaktadır. Nihai olarak bu zarar katılım hesabı sahiplerine yansıtılmaktadır. Bir tarafın sermaye, diğer tarafın da emeğini ortaya koyarak kurmuş oldukları güvene dayalı bir ortaklık olan mudarebe, özel sektörün uzun veya kısa vadeli her çeşit kredi gereksinimini karşılamak için elverişli bir ortaklık çeşididir. Elinde büyük sermaye birikimi olan, ancak bilgisi, deneyimi veya sağlığı elverişli olmayan kişilerle bilgili, yetenekli ve ticarete yatkın, ancak sermayesi olmayan kişiler mudarebe finansman yöntemi çerçevesinde bir araya gelebilmekte, böylece toplumda atıl kalan sermaye ve iş bulamayan yetenekler değerlendirilmiş olmaktadır (Akten Çürük, 2013: 62-63)

Mudarebenin kendine özel bir takım şartları bulunmaktadır. Bunların birkaçını şöylece sıralayabiliriz (Odabaşı, 2015):

Mudarebe ortaklığında **kar tarafların anlaşmasına** göre paylaşılır. Zarar halinde ise zararın tamamı **sermayedar** ortak tarafından karşılanır. İşgücü sahibinin zararı, işgücü kaybıdır.

Karın paylaşımına geçmeden önce **sermayedar** ortağın şirket için ortaya koyduğu **anapara** kendisine verilir. Kar, anapara üzerindeki kısmı oluşturmaktadır. Kar, anaparadan ayrıldıktan sonra anlaşmaya göre **taksim edilecektir**. Taksimde önce varsa **masraflar düşülür** daha sonra kalan paylaşılır.

Mudârip (emek sahibi), ihmal, kusur ya da kastı olmaz ise **mudârebe malının telef olması** durumunda bunu tazmin ile sorumlu tutulamaz. Çünkü o, kendisine mal verilen emanetçi gibidir. **Mudâribin ihmal, kusur** ve kastı ile malın telef olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak bu durumda doğacak zararı tahsil edebilmek için **kefil** veya **rehin istenebilir**; ihmal, kusur ve kasıt halinde ortaya çıkacak zararı ihmal, kusur ve kasıt ile zarara yol açan taraf tazmin eder. Ancak ihmal, kusur ve kasıt hallerinde doğabilecek **zararı tahsil edebilmek** için yapılabilecek kefalet veya rehin akitleri, sermaye veya **kârı garantilemek için yapılamaz**. Verilen sermayeye göre **oransal** veya **maktu** (miktarı belirli) bir kârı önceden taahhüt etmek mümkün değildir.

İslami bankacılığın temel kuruluş felsefeleri çerçevesinde en fazla uygulanması gereken ve faizsiz bankacılığın özünü oluşturan bu yöntem, uygulamada son derece düşük oranlarda kullanılmaktadır. Bunun nedenleri arasında, fonların basiretli bir şekilde ve riskin dağıtılması ilkeleri göz önüne alınarak kullandırılması gereği, tasarruf sahiplerinin beklentileri doğrultusunda daha kısa süreli ve karlı proje ve yöntemlerin kullanılması, bu yöntemde paranın geri dönme süresinin uzun olması ve fakat fonların vadelerinin kısa olması hususları gösterilebilir. Ayrıca bu yöntemle plase edilen fonu kullanan teşebbüsün hileli yollarla kar'ını düşük göstermesi ya da fiktif zararlar göstererek kar payını düşürmesi ve böylece fon kullandıran İslami bankayı zarara uğratması da imkan dahilindedir (Tok, 2009, 6).

Müşareke (Kar-zarar ortaklığı /Partnership financing)

Mudarebede bir taraftan sermaye, diğer taraftan emek konurken; müşarekede taraflar hem emek hem sermayelerini bir araya getirmektedir. Müşareke ya da sermayeye dayalı ortaklık; belirli bir yatırımın veya faaliyetin finansmanını sağlamak amacıyla, taraflardan biri banka olmak şartıyla iki veya daha fazla tarafın sözleşme hükümlerine göre genellikle tüzel kişiliği bulunmayan adi ortaklık niteliğinde bir ortaklık kurduğu, yatırımın sonuçlanmasından sonra kar ve zararın katılma payları oranında paylaşıldığı bir faaliyet türüdür. Bu ortaklık türünde ortakların çabalarının veya sermayelerinin eşit olması gerekmemektedir ve ortaklardan her biri sözleşmede belirlenmiş şartlar çerçevesinde sermayeyi kullanma yetkisine haizdir (Tok, 2009, 7).

Başka bir deyişle müşareke iki ve daha çok kişinin ticaret yapmak ve karı paylaşmak üzere ortaklık kurması olup, burada her ortak şirkete belli tutar sermaye veya hem sermaye hem emeği ile ortak olmakta, net karın paylaşılması serbest sözleşmeye dayanmakta, zarara katlanma ise sermaye oranlarına göre yapılmaktadır. Müşarekede ortaklığa katılanlardan bir veya birkaçının işi yapmasıyla ortaklardan her biri, işin yapılmasına katılmayanlar da dahil, kara önceden üzerinde anlaştıkları oran üzerinden hak sahibi olurlar. Karın belirlenmesinde tarafların iradesi esastır. Yani taraflar eşit sermaye koymasına karşın karı farklı oranlarda paylaşabilirler. Zarar oluşması durumunda ise, zarar tarafların ortaklıktaki sermaye paylarıyla orantılı olarak paylaşılır (Tok, 2009, 7). Müşarekeyi teknik olarak ikiye ayırabiliriz.

Sürekli Müşareke: Proje devam ettiği süre içerisinde banka ve müşterinin ortaklığı sürer.

Azalan Müşareke: Bankanın ortaklık payı, zamanla hisselerinin belirlenmiş vadelerde müşteri tarafından satın alınması ve proje bittiğinde tamamen müşterinin mülkiyetine geçmesini öngörür.

Müşareke'ye İslam hukukunda ise, şirket'i inan denmektedir. Müşareke'de ortaklığa katılanlardan bir veya birkaçının işi yapmasıyla ortaklardan her biri, işin yapılmasına katılmayanlar da dahil, kâra önceden üzerinde anlaştıkları oranda hak kazanırlar. Kârın belirlenmesinde tarafların

rızaları esastır. Yani sermayeler eşit olduğu halde kâr payları farklı olabilir veya tersine, sermayeler farklı olduğu halde kâr payları eşit olabilir. Bu farklılık ortaklığa katılanlardan bazılarının işi daha fazla yapmaları veya daha kabiliyetli olabilmelerinden dolayıdır (Tok, 2009, 8). Müşareke ve Mudarebe arasındaki farklar temel olarak şunlardır:

- Müşareke'de tüm ortaklar yatırım yapmaktadır. mudarebe'de ise yatırım sermayedar tarafından yapılmaktadır.
- Müşareke'de tüm ortaklar, mudarebe'de ise sadece mudarib yönetimde söz sahibidir.
- Müşareke'de zarar sermayedeki paya göre dağıtılır, mudarebe'de ise zarar sermayedara aittir.
- Müşareke'de tüm ortaklar sınırsız sorumluluk sahibidir.
- Müşareke'de tüm varlıkların mülkiyeti ortaktır. Mudarebe'de ise tüm varlıklar sermayedarın mülkiyetindedir.

Murabaha (Maliyet Artı Kar Marjlı Satış/Mark-up trading)

Murabaha esas itibariyle peşin mal alıp vadeli satmak suretiyle finansman kullandırma yoludur. Murabahada İslami banka, müşterinin istemiş olduğu malı satın almakta ve satın alma fiyatına birtakım maliyetleri ve karı ekleyerek müşteriye satıp teslim etmektedir. Burada banka mülkiyetin üzerinde bulunduğu süre içerisinde gerçekleşebilecek mala ilişkin riskleri üzerinde taşımaktadır. Örneğin İslami banka, bir firmanın siparişi üzerine 200.000 TL'ye satın aldığı bir malı, bir yıl taksitle ödenmek üzere firma ile anlaşma yapmışsa, faiz ve enflasyon oranlarını da dikkate alarak ekleyeceği bir karla teşebbüs sahibi firmaya satar. Yüzde 40 kar eklenmiş ise, malın fiyatı 280.000 TL olur. Burada firma tarafından yapılacak geri ödeme, taksitli veya peşin olarak yapılabilmektedir. Taksitli ödemede ödeme tamamlanana kadar malın mülkiyeti banka üzerindedir. Murabahada banka, hem satıcı hem de müşterisi ile iki ayrı sözleşme imzalamaktadır. Sözleşme imzalanırken, satılan ürün fiyatının, teslim ve ödeme planının belirlenmesi gerekmektedir (Altaş, 2009: 21).

Murabaha ile İslami bankanın önceden belirlenmiş sabit bir oranda kazanç sağlaması, bu işlemin faize benzerliğine dair tartışmalara yol açmış olsa da, murabaha ile bankanın, sözleşme bitene kadar herhangi bir risk

üstlenmeyişi bu işlemin ticari bir işlemlle eşdeğer olmasından kaynaklanmaktadır. Banka, murabaha yoluyla doğrudan mal ticaretinde bulunmakta ve bu yüzden elde ettiği kazanç da ticari bir kazanç olarak meşru sayılmaktadır (Tok, 2009, 8-9).

Murabaha işlemi ile faizli krediler arasında İslami kurallara göre kesin bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bu ayrımları sıralayacak olursak;

- Murabaha, bir malın veya hammaddenin, alıcı ve satıcının arasında anlaşması neticesinde belirli bir kâr marjının eklenmesi ile ödemeyi direkt satıcıya yapma işlemidir.
- Murabaha işleminde kesinlikle gerçek bir malın ticareti söz konusu olmalıdır.
- Murabaha işleminde genel kural dayanıklı malların finansmanıdır. Ancak dayanıklılık azaldıkça sözgelimi toptan et finansmanında vadeler kısa tutularak finansman yapılabilmektedir.
- Murabaha işleminde, alkol ve tütün gibi İslami kuralların dışında finansman mümkün değildir.
- Malın mülkiyeti mal nihai alıcısına satılana kadar finansmanı sağlayan kuruluşa aittir.
- Murabahada malların üçüncü kişilerden satın alınmış olması zorunludur. Alıcı satıcı arasındaki dolaylı ilişki kabul edilemez.
- Satıcı müşterisinden vadede mal bedelini ödeyeceğine dair teminat isteyebilir. Bu teminat ipotek, rehin, bono, senet veya ihracat vesaiği olabilir.
- Alıcının mal bedelini vadede ödememesi halinde malın fiyatı arttırılmaz. Aynı zamanda alıcının mal bedelini vadeden önce erken ödemesi halinde ise malın fiyatı üzerinden indirim yapılamaz.

Maddeler içerisinde en önemlisi ise murabaha işleminde alıcıya nakdi ödeme yapılamamasıdır. Ticari bankacılıktaki nakit kredi finansmanı seçeneği olmayan İslami bankalar murabaha işlemlerinde de ödemeyi direkt alıcıdan bağımsız satıcıya yapmak zorundadır.

Mudarebe ve müşarekeye kıyasla daha kısa vadeli getiri olanağı sunması nedeniyle, murabaha uluslararası ticareti finanse etmekte daha fazla rağbet gören bir yöntemdir. Günümüzde mudarebe veya müşareke yöntemi yerine, büyük ölçüde bu yöntem tercih edilmektedir.

İcara (Leasing, Kira finansmanı)

İcara, geleneksel anlamdaki bankacılık sisteminin finansal kiralama faaliyetlerine benzemekte olup, doğrudan satış yerine, kiralama süresi sonunda mülkiyetin alıcıya geçmesidir.³⁹ Faizsiz bankacılık faaliyetinde bulunan İslami bankalar, bir ekipmanı ya da bir binayı müşterilerinden birisine sabit bir tutar üzerinden ve sabit bir dönem için kiraya verir. Kâr-zarar ortaklığı ilkesinin aksine, bu tür bir sözleşmede önceden belirlenmiş ve sabit kılınmış bir getiri vardır (Uzunoğlu, 1998: 11). Leasing temelde bir orta vadeli kredi işlemidir. Alışılmış kredi ilişkisinden farkı, kredinin kiracıya nakit olarak verilmemesidir. Kiracı, işinde kullanmak üzere almak istediği sabit kıymeti seçer ve leasing şirketinden bu işlem için kendisine kredi tahsis edilmesi talebinde bulunur. Leasing şirketi tahsis ettiği krediyi kiracının seçtiği malın alımında kullanır. Leasing şirketi satın aldığı sabit kıymeti kiracının kullanımına tahsis eder.

Önce Anglo-Amerikan Hukukunda ve sonra Kara Avrupası Hukukunda geniş uygulama alanına sahip olan leasing sözleşmesi, ülkemize ilk kez 19.12.1983 tarih ve 18256 mükerrer sayılı RG'de yayınlanan 16.12.1983 tarih ve 83/7506 sayılı "Özel Finans Kurumları Kurulması" hakkındaki Kararname ile girmiştir. Bu kararnameye göre Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığınca çıkarılan Tebliğin 20. maddesinde; leasing, mal ve hizmet üretiminde kullanılacak teçhizatın mülkiyeti kurumda kalmak koşulu ile sözleşme serbestisi dahilinde işletmelere kiraya verilmesi olarak tanımlanmıştır (Gümrükçü, 2001: 35). Daha sonra leasing sözleşmesi, finansal kiralama sözleşmesi adı altında 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanunu ile bağımsız bir sözleşme tarzında pozitif bir düzenlemeye kavuşmuştur. Bu anlamda katılım bankaları Türkiye'de faaliyete faaliyete başlamaları ile leasing işlemlerinin de öncüsü olmuşlardır.

Leasing sisteminde kiracı, leasing yöntemiyle kiralamış olduğu sabit kıymet için leasing şirketine aralarındaki sözleşme ile belirlenmiş kiralari öder. Finansal kiralama sözleşmeleri 3326 sayılı Finansal Kiralama Kanunu gereği 4 yıldan kısa süreli olamaz. Ancak Hazine Müsteşarlığı tarafından belirlenen bazı sabit kıymetler için süre 2 yıla kadar kısaltılabilir. Sözleşme süresi sonunda sabit kıymet finansal kiralama sözleşmesinde belirtilen sembolik bir bedel karşılığında kiracıya devredilir (Tok, 2009: 9).

Katılım bankalarının, özel finans kurumları olarak başladıkları bankacılık faaliyetlerinde ellerindeki en önemli pazarlama silahı finansal kiralama işlemi de yapabilmeleri olmuştur. Bankalar finansal kiralama yapma yetkisine sahip olmadıkları için büyük ortak kendisi olmak üzere finansal kiralama şirketleri kurmuşlardır. Neticede, prosedürleri banka kredi anlaşmalarına göre çok daha basit olan ve kiralanan mallar finansal kiralama sözleşmesi süresince finansal kiralama şirketinin mülkiyetinde olduğundan, müşteriden talep edilen teminatlar da banka kredilerine göre daha az olan finansal kiralamayı, doksanlı yıllardan bu yana katılım bankalarının selevi özel finans kurumları ile beraber finansal kiralama şirketleri de yapabilmektedir (Tok, 2009, 10).

Ancak, finansal kiralama şirketlerinin esas faaliyet konularına girmemekle beraber “satın alma ve geri kiralama” (buy and lease back) şeklinde bir işlem daha vardır. Bunda, nakdi finansmana ihtiyacı olan yatırımcıdan sahip olduğu makine, teçhizat veya binayı finansal kiralama şirketi peşin parayla satın alır ve eş anlı olarak yatırımcıya kiralar. Böylece, müşteri ihtiyacı olan nakde kavuşur ve bunu taksitler hâlinde geri öder. Görüldüğü gibi, burada finansal kiralama şirketi aslında bir bankacılık muamelesi yapar. İslâmî literatürde “İyne Satış”⁴⁴ deyimiyile ifade edilen böyle bir alışveriş ise katılım bankaları için tamamen muvazaalı bir nakdi kredi işlemi olup, şer-i hükümlere uygun görülmemektedir. Zira leasing konusu malın önce katılım bankasına satılması, daha sonra aynı kişiye tekrar lease edilmesi ve böylece kişinin malı kira bedellerini ödeyerek fiilen kullanmaya devam etmesi ve kira süresi sonunda malın mülkiyetini tekrar elde etmesi (sale and lease back işlemi), bankanın ödediği satış bedelini (bir bakıma ödünç verdiği parayı), kira bedelleri ile semerelendirmesi olarak kabul edildiğinden İslam hukukunca uygun görülmemektedir (Köteli, 1991: 143-146).

Bir makineyi icara yöntemiyle satın almak isteyen bir müşterinin yanında bu makine kiralama süresi boyunca kiralık olarak kalmakta, müşteri makinenin doğrudan zilyedi olarak makineyi kullanma ve ondan yararlanma hakkına sahip olmakta, müşteri ile banka arasında yapılan başka bir satış sözleşmesi ile müşterinin sözleşme süresi boyunca ödeyeceği kira miktarları tespit edilmektedir. Netice olarak alıcı, “kira bedeli ve satış bedeli” olmak

üzere iki çeşit bedeli kira sözleşmesi süresi boyunca ödemekte ve sözleşme süresi sonunda malın mülkiyeti alıcıya geçmektedir. (Tok, 2009, 10). İcara uygulamasında İslami banka, müşterisi için varlık satın alır, üzerine kar payı koyarak müşterisine varlığı kiralar. Murabahada banka (mal sahibi) herhangi bir sorumluluk almazken, icarada risk ve sorumluluk bankanın üzerindedir. Murabahada banka müşterisine malı satarken, icarada ise kiralamaktadır.

Selem (İleriye dönük satın alma, future sale) ve İstisna (Siparişe dayalı satın alma)

Selem, ödemenin nakit olarak sözleşme anında yapıldığı, ancak satın alınan varlığın teslimatının önceden belirlenmiş tarihe kadar ertelendiği bir alım-satım işlemidir. Burada finans kurumu ileri vadede belli bir tarihte teslimatı yapılacak belli miktardaki malın bedelinin tamamını peşinen ödemekte ve riskini bertaraf etmek amacıyla bu pozisyona paralel selem sözleşmesine girmektedir. Modern İslami finasta, Şer'i düşünürler "paralel selem"e izin vermişlerdir. Paralel selem'de finansörün ikili rolü bulunmaktadır: Bir yandan satıcı konumunda olup, diğer yandan başka birisiyle yapacağı sözleşmede ilk sözleşmedeki malın özelliklerini taşıyan malların satın alınması için alıcı konumundadır (Tok, 2009, 12).

Selem daha çok emtia finansmanında kullanılmakta olup, peşin ödeme karşılığı ileri vadede teslimata dayalı forward sözleşmeler ile aynı sözleşmelerdir. Forward sözleşmesi bir türev finansal ürün olup, belirtilmiş bir fiyatta ve belirtilmiş bir süreden sonra, bir varlık satma anlaşmasıdır. Bir başka deyişle finans kurumunun paralel selemle riskini hedge ettiği selem sözleşmesi, belli tutardaki standart bir malın, menkul kıymetin, finansal göstergenin ya da yabancı paranın işlem anında belirlenmiş fiyattan, belirli bir yerde ve belirli bir tarihte satın alınmasını ya da satılmasını içeren alım satım anlaşmaları olarak tanımlanabilecek vadeli işlem niteliğinde bir sözleşmedir (Tok, 2009, 12).

Selem sözleşmeleri genellikle tahıl, petrol, demir ve benzeri ölçülebilir ve standartlaştırılabilir emtia üzerine yapılmaktadır. Bu sözleşmelerin finansmanı için çıkarılan sukuklar, ikinci el piyasada nominal değer üzerinden işlem görebilmekte olup, emtianın teslim tarihindeki fiyatına yönelik beklentiler doğrultusunda alınıp satılabilmektedir. İstisna

ise, selem benzeyen bir alım satım işlemi olmakla birlikte, sözleşmenin konusunu oluşturan malın inşa ya da imal edilmeye dayalı olması ve ödemenin avans gibi önceden yapılmasının şart olmaması açılarından selemden farklıdır.

Selem (future sale) kapsamındaki işlemlerde malın fiyatı spot piyasada ödenir, ancak teslim edilmesi belli bir süre sonra gerçekleşir. Yapılan anlaşmalarla ticaretin konusu, fiyatı ve teslim tarihi tam olarak belirlenir. Mal zamanında teslim edilmezse alıcı ödemesini geri alır ya da mal teslim edilinceye kadar beklemeyi tercih edebilir.

İstisna prensipleri ise ticarete konu olan malların dışında selem ile temel olarak aynıdır (Tok, 2009, 12). Aralarındaki belirli farkları sıralayacak olursak;

- İstisna, selem'e göre daha özel mallar için geçerli bir sözleşmedir.
- Selem sözleşmesinden farklı olarak istisna sözleşmesinde spot piyasada malın ücretinin hepsi ödenmeyebilir.
- İstisna sözleşmesi, sözleşme tarihi bitmeden, üretici mallar üzerinde çalışmaya başladığı anda tek taraflı iptal edilebilir. Selem sözleşmesi ise ancak sözleşme işleme konulmadan iptal edilebilir. Sözleşme işleme konulduktan sonra iptal edilemez.
- Malın teslimi selem sözleşmelerinde tespit edilmiştir. Ancak istisna için böyle bir ayarlama yapılmamıştır.
- İstisna sözleşmeleri belirli bir malın üretimi (örneğin ev inşası) için iken; selem sözleşmesi daha genel veya doğada üretilen mallar (örneğin pirinç) içindir.

Sonuç ve Öneriler

Katılım Bankaları ülkeye yabancı sermayenin çekilmesindeki artan işlevleri, bankacılık sektörünün güçlenmesine katkı sağlamaları, yatırımları derinleştirmeleri, üretim ve ticaret fırsatlarını kolaylaştırmaları, sadece faizsizlik özelliği ile değil, haram-helal sınırlamalarını da gözeterek finans desteği sağlamaları neticesi elde ettiği sosyal tabandaki güvenilirlikleri, kayıt dışına karşı güvence sağlamaları, böylece vergi tahsilâtında devletin yükünü hafifletmeleri ile Türkiye ekonomisinin vazgeçilmez tamamlayıcı sektörü haline gelmiştir. Son 10 yılda toplanan fonlardaki %33'lük yıllık

bileşik ortalama büyüme, Katılım Bankalarının ülkemizin sosyo-ekonomik yapısında kök saldığının ve hızla yükseldiğinin ifadesidir.

Faizli bankalar, fazla riske girmeden, kolay yoldan gelir sağlamayı hedeflerken, faizsiz bankacılıkta gelirin, helâl yoldan ve nimet ve külfet paylaşımına dayalı ticaretle elde edilmesi temel ilkedir. Kolay yoldan fazla kazanç sağlama, böylece bulunduğu mevkide uzun süre kalabilme yahut yükselme arzusu, bir çok banka yöneticisinin başlıca amaçlarından olduğundan, bir kısım hassasiyetler gözardı edilebilir. Faizsiz banka çalışanlarının, faizin haramlığı konusundaki hassasiyete sahip olma yanında, alım satımla faiz arasındaki farkı ayıracak bilgi birikimine de sahip olmaları gerekir. Zira insanlık tarihinin çok önemli bir tecrübesi olan bu kurumların varlığı ve faaliyetlerinin devamı, kuruluş ilkelerine bağlılıkla orantılıdır. Kuruluş felsefesinden uzaklaşılması durumunda, Para vakıfları örneğinde olduğu gibi, bu kurumlar da, tarihin sayfaları arasında yerlerini alırlar. Buralarda çalışan personelin eğitilip, faizsiz sistemin ilkelerinin kavratılması noktasında kurumların yöneticileri, Danışma Kurulları ve Özel Finans Kurumları Birliği gibi meslekî örgütlere çok büyük görevler düşmektedir (Bayındır, 2005).

Kaynakça

AKIN Faruk ve ECE Nalan, (2010). İslami Finans Sistemi İçerisinde İslami Bankacılığın Yeri ve Türkiye'de Katılım Bankacılığının Gelişimi, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:13, Sayı 151, Temmuz 2010. (Akın & Ece, 2010)

AKTEN ÇÜRÜK Suna, (2013). İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar Ve Çözüm Önerileri, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Konya.

ALTAŞ, Gökben, (2008), “İslami Finans Sistemi”, *Sermaye Piyasasında Gündem Raporu*, TSPAKB, Sayı 69, Mayıs 2008, ss.18-30.

BAYINDIR, Servet, (2005). “Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Usûl Dergisi*, Ocak-Haziran 2005, s.139–157.

ECE, Nalan, (2011), "Dünya'da Ve Türk Bankacılık Sektöründe İslam Bankalarının Gelişimi", Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı 25, ss.1-17

IDB, (2010), Islamic Finance and Global Financial Stability, April 2010.

GÜMRÜKÇÜ, Bahar, (2001). Türkiye'de Özel Finans Kurumları Açısından Leasing İşlemleri, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul..

KÖTELİ, M. (1991). Argun, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukukunda Finansal Kiralama, İstanbul, 1991, s.143-146.

KUR'AN- I KERİM

MUSA, H., & OBADI, S. M., (2009). İslamic Financial Systems. Studia Universitatis "Vasile Goldiş" Arad, 124-130.

ODABAŞI, Mehmet; (2015). Kuveyt Türk Faizsiz Bankacılık İlkeleri Eğitim Notları, <http://islamekonomisi.org/emek-sermaye-ortakligi-mudarebe/>, (E.T.25.08.2015)

ÖZSOY İsmail, (2012). "Vatikan İslâmî Finansı Öneriyor; İslâmî Finans Neyi Öneriyor?" II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, 1-2 Ekim 2012

ÖZSOY İ. & GÖRMEZ B. & MEKİK S., (2013). Türkiye'de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, ss.187-206

PARLAKKAYA, Raif - ÇÜRÜK, Suna Akten (2011), "Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalar Arasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği", Ege Akademik Bakış, Cilt 11, Sayı 3, ss.397-405.

SERPAM, (2013). İslami Finans Araştırma Notları-1: İslâmî Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye'de Gelişimi ve Geleceği, Mayıs 2013

TOK, Ahmet, (2009). İslami Finans Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler, 2009, Sermaye Piyasası Kurulu Yeterlik Etüdü, Ankara.

UZUNOĞLU, Sadi, (1998). Yeni Finansman Teknikleri, Strata Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 1998, s.11.

YILDIZ Arif, (2015). İslami Finans Sistemi ve İslami Finans Sisteminde Kullanılan Finansal Araçlar: Dünyadaki Uygulamalar, Yücel Ayriçay & Mahmut Yardımcıoğlu (ed.), Muhasebe ve Finasta Güncel Konular, Kahramanmaraş, GNG Ofset, ss.1-13.

YILMAZ, Erdal; (2014), Muhasebe ve Finansman Dergisi Yeni Bir Finansal Araç Olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi, Ocak 2014.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ DIŞ YARDIMLAR

Volkan SEZGİN*

Özet

Uzun yıllardır ülkesi ve devleti için savaşmakta olan bir millet, yeni bir sınava girmek zorunda bırakıldığında, zaten kıt olan kaynaklarla yeni mücadelenin nasıl yürütüleceği sorusu hasıl olmuştur. Şüphesiz ki “tekalif-i milliye emirleri'nin” uygulanması örneğinde de olduğu gibi, bu mücadelenin idame ettirilmesi için başvurulacak ana kaynak yine Anadolu'da olsa, alınacak yabancı yardımların da, mücadelenin başarıya ulaştırılmasında önemi büyüktür. Alınan bu yardımlar ihtiyacı tamamen karşılamasa da özellikle Türk ve İslam dünyasından gelen yardımların değeri çok büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Dış Yardımlar

Giriş

Trablusgarb Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın da içinde bulunduğu, neredeyse kesintisiz 10 yıllık bir savaş döneminden ağır bir sonuçla çıkan Osmanlı Devleti, imzaladığı Mondros ve Sevr Antlaşmaları'nın içerdiği ağır ve ucu suistimale açık maddeleri neticesinde, Türk Milletini, 1000 yıllık ata toprağında zor ve sıkıntılı bir duruma sokmuştur.

I. Dünya Savaşı öncesi yapılan gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin toprakları galip devletler arasında paylaşılmış, Mondros Müterakesi'nin çeşitli maddeleri uyarınca bahaneler ileri sürülerek topraklarına el konulmuştur. Bu paylaşma projelerini müteakiben, Mayıs 1915 tarihinde Yunanlılar'ın İzmirden başlayan işgalleri, zaten Türk Milletinde mevcut bulunan bağımsız yaşama arzusunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Ancak, yıllardır devam eden savaşlarda Anadolu, nerdeyse yeni bir savaşı kaldıramayacak kadar zor bir duruma düşmüştür. Bu hayatta kalma mücadelesinde Çanakkale zaferi ile başlayan “kazanabiliriz” düşüncesini mutlu sona erdirmek için, emperyalistlere karşı yeni bir mücadelenin verilmesi gerekmektedir. Bu mücadelede başvurulacak ilk kaynak şüphesiz ki yine yüzyıllardır olduğu gibi Anadolu olacaktır, fakat yabancı

* Adıyaman Üniversitesi Gölbaşı MYO, Okutman, E Posta: vsezgin@adiyaman.edu.tr

devletlerden, Türk ve İslam dünyasından alınacak maddi ve manevi bir desteğin bulunması da mücadelenin başarıya ulaşmasında ve haklılığının kanıtlanması açısından çok önemlidir. Bu destek yalnızca para ve silah yardımı olarak kalmayacak aynı zamanda Ankara Hükümeti'nin ve dolayısıyla T.B.M.M. de tanınması açısından zaman zaman karşımıza çıkacaktır.

Rus ve Fransız Yardımları

Mustafa Kemal ve bilinçli Türk Aydınları önderliğinde başlatılan Milli Mücadele'ye bir çok devlet ve millet çeşitli sebeplerle, karşılık bekleyerek ya da beklemeyerek yardım göndermiştir. Bu yardımlardan belkide en stratejik olanı ise yeni kurulmuş Sovyetler Birliği'nden alınan para ve silah yardımıdır. Rusya'da yaşanan olaylardan sonra, Rusya'da yeni bir devlet kurulmuştur. Kurulan bu yeni devletin de başında, aynı Anadolu'da olduğu gibi çözülmeyi bekleyen bir çok sorunu ve yenilmesi gereken tarihi düşmanları bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki yeni kurulan/kuralacak bu iki yeni devletin, amaçları farklı da olsa birbirleriyle yaklaşması kaçınılmazdır.

1919 yılının sonu ile 1920'nin başında ortaya çıkan bir Türk-Sovyet yaklaşması ihtimali bilhassa İngiltere'de büyük bir endişe ile karşılanmıştır. Ayrıca 1920 Mayıs'ında Londra'da bir Sovyet-İngiliz anlaşmasının görüşmeleri yapıldığı sırada, Başbakan Lloyd George, bu anlaşma maddelerinin içine, Sovyetler'in "Kemalistlere" yardım etmemesi şartını koymak istemiş fakat Sovyetler ise bu şartı reddetmişlerdir. Ayrıca, T.B.M.M açılmasından 3 gün sonra, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, Lenin'e bir mektup göndermiş, mektubunda Ankara ile Moskova arasında normal münasebetlerin kurulmasını, askeri ve siyasi bir ittifak ile "yabancı emperyalizmine karşı" birlikte mücadele edilmesini istemiştir. Bu mektuba, 3 Haziran 1920 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vermiş ve iki hükümet arasında resmi ilişkiler başlamıştır. (Armaoğlu; 2012; 382-384)

Her iki devletin de, nedenleri ve amaçları farklı da olsa, Batılı Devletler ile anlaşmazlık ve savaş içerisinde bulunduğu bir dönemde yapılan bu siyasal anlaşma, Türkiye'nin bugünkü doğu sınırını çizdiği gibi

aynı zamanda Rusya ile ilişkilerin temelini oluşturmuştur (Soysal; 2000; 27).

“Sivas Kongresi'ni takip eden günlerde Milli Mücadele için maddi kaynak arama çalışmaları başlamış ve bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa Rusların yardım imkânlarını araştırmak üzere Halil Paşa'yı Moskova'ya göndermişti. Yapılan görüşmeler sonunda, Ruslardan 100 bin lira değerinde altın yardımı sağlanmış ve bu yardım 1920 Eylül'ünde Erzurum'a ulaşmıştır. Yine bu günlerde Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet iyi niyet ve dostluk ilişkilerini artırmak üzere Moskova'ya gitmişti. Sovyet yöneticilerle yapılan görüşmelerde para yardımının yanısıra silah ve cephaneye duyulan ihtiyaç bildirilerek bu yönde yardım talep edilmiştir” (Yalçın; 2006; 339).

“Tam bir dar boğazda bulunan Sovyet yöneticileri, aynı günlerde Anadolu'da filizlenmeye başlayan Milli Mücadele hareketini büyük bir ilgi ile izliyorlardı. Anadolu ve Trakya Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulması ve halkın yabancı işgallere karşı örgütlenmeye başlamasını, bir çeşit kömünist ihtilal hazırlığı olarak nitelendiriyorlardı” (Müderrişoğlu; 1990; 522). Rus dostluğunu ve kominzmi birbirinden ayıran Mustafa Kemal, Türkiye'nin komünist bir ülke olamayacağını çok daha önceden açıklayarak, komünizme karşı en baştan duruşunu ve stratejisini ortaya koymuştur. Mustafa Kemal 24 Eylül 1919'da General Harbord'a yaptığı açıklamada Türkiye'de komünizmin neden yerleşmeyeceğini şu şekilde açıklıyordu; “Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrin hiçbir şekilde yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müasit değildir.” (Özkaya; 2005; 323)

Ayrıca, Rusya'nın müttefiklerinin izini ve haberi olmadan ansızın savaştan çekilmesini müteakiben, Fransız ve İngilizlerin yaptığı işgallerle Sovyetlere yaklaşımları, Sovyet yöneticilerini korkutmuş olmalıdır ki, Milli Mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanmasını, kendileri açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedirler ve zaman zaman Anadolu'ya yardım göndermelerinin de bir sebebi bu olmalıdır.

Sovyetlerden para yardımının yanı sıra, silah yardımı da talep edilmiştir. Halil Paşa'nın Moskova ziyaretinden sonra yardımlar gelmeye başlamasına rağmen gelen yardımlar sembolik boyutlarda kalmıştır ki 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşmasına kadar. Antlaşmayla birlikte, Ankara-Moskova arasındaki ihtilaflar halledildi. Rusya, Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanıdı. Kapütasyonları hükümsüz saydı. Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmeyen hiçbir antlaşmayı tanımayacağını açıkladı. O zamana kadar yapılan yardımlara ek olarak, 10 milyon altın ve iki tümeni donatacak miktarda silah ve mühimmatı vermeyi taahhüt etti (Özkaya; 2005; 325).

Sovyet resmi belgelerine göre, Milli Mücadele boyunca Türkiye'ye yapılan silah ve cephane yardımı şu şekilde gerçekleşmiştir. 39.275adet tüfek, 327 adet makineli tüfek, 54 top, 62.986.000 adet tüfek mermisi, 147.079 adet top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi. Türk ve Sovyet verileri karşılaştırdığında rakamlar birbirini tutmakla birlikte, Sovyetlerin yapılan para yardımının kaynağı şüpheli durmaktadır. Nitekim Buhara'da Çar'ın imaretinde 100 milyon altın ruble bulunduğu, bu paranın Buhara'nın ilk ve son Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu tarafından Anadolu'ya gönderilmek üzere Moskovaya yollandığı da aksi ispat edilmemiş bir iddiadır. Yapılan yardımlara rağmen, Rus yardımı Milli Mücadele ihtiyaçlarının ancak %15 gibi çok küçük bir kısmını ancak karşılayabilmiştir (Özkaya; 2005; 327-329).

Mondros Mütakeresini müteakiben, Fransa İngiltere ile (özellikle Almanya'nın savaş sonrası belinin doğrultamayacak kadar kırılmasını birinci şart koşarak) anlaşmış ve aralarındaki anlaşma uyarınca Osmanlı topraklarından kendine düşen parçalarını işgal etmiştir. İşgal sonrası Fransa, Antep ve Maraş bölgelerinde kendini bir çıkmazın içinde bulmuştur. Zaman içerisinde İngilizlerle menfaat çatışmasına giren Fransızlar, bir an önce Türklerle anlaşıp Anadolu'dan çekilmek istiyordu. Hatta İngilizlerle olan ihtilafları ve o zamanki menfaatleri için Fransızlar, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasını ister duruma gelmişlerdi (Yalçın; 2006; 343).

“Fransa ile yapılan müzakereler sonunda 20 Ekim 1920 tarihinde Ankara Antlaşması ile barış görüşmeleri başarıyla sonuçlanmıştır. Bu

andlaşmayı, 1923 Lozan'dan önce, Türkiye ve Fransa bakımından bir ön barış andlaşması saymak yerinde olur. Çünkü Ankara Andlaşmasıyla savaşa son verilmiş, Fransa'nın işgalinde olan -ki bu arada Fransız Mandası kurulmuştur- Suriye ile Türkiye arasında sınır belirlenmiş ve daha sonraki ilişkiler için kimi ilkeler konulmuş, ancak müttefiklerle bir arada çözümlenmesi gereken sorunlar ister istemez sonraya (Lozan Andlaşmasına) kalmıştır” (Soysal; 2000; 48).

Ankara Antlaşması'nın metninin içinde bulunmamasına rağmen, Fransızlar Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden çekilirken, bazı silahları da geride bırakmışlardır. Kazım Özalp Paşa'nın verdiği bilgilere göre Fransızların bıraktığı silahlar şunlardır; 10.089 adet tüfek, 1.505 sandık mermi bırakılmış ve 10 adet savaş uçağı hediye edilmiştir. Ankara Antlaşması'nın bu yardımlardan daha önemli sonucu ise Fransa piyasalarından silah ve cephane satın alınmasına zemin hazırlamıştır (Müderrişoğlu; 1990; 553-555).

Ayrıca, Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla Fransa, T.B.M.M. Hükümetini ve Milli Mücadeleyi, I. Dünya Savaşı'nın galiplerinden olan büyük bir Avrupa Devleti tarafından ilk defa tanımış oluyordu. Fransa'nın Anadolu'dan çekilmesine ve Suriye içinde kalmasına rağmen İskenderun(Hatay) için kabul edilen milli kültür şartlarını tanınması, Misakı Milli'nin de tanınmasından başka birşey değildir (Armaoğlu; 2012; 395).

Türk ve İslam Dünyasından Alınan Yardımlar

İngiliz egemenliğinde olmalarına rağmen, Hint müslümanları bir şekilde Halifeye bağımlılıklarını sürdürmekteydiler. Hatta I. Dünya Savaşı'nda İngilizler Osmanlı Devleti ile savaşmak üzere topladığı Müslüman Hintliler arasında isyan çıkmış ve bu isyan kanlı bir şekilde dahi bastırılmıştı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun yer yer işgal edilmeye başlamasını müteakiben Hint Müslümanları arasında yer yer tepkilere yol açmış ve tepkilerden sonra yardım kampanyaları düzenlenmeye başlamıştır (Müderrişoğlu; 1990; 555-557).

Çeşitli vesilerle gerek ordunun ihtiyaçlarının karşılanması gerekse gazilere gönderilmek üzere, Aralık 1921'den Ekim 1923 tarihine kadar

gönderilen yardımların miktarı toplamda 1.035.608 Türk Lirası ve 130.250 İngiliz Lirasına kadar ulaşmıştır. Gönderilen bu paraların bir miktarı ordu ihtiyaçları için kullanılmış, Milli Mücadele sonrasında harcananlar tamamlanarak, söz konusu kalan meblağ Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilmiş ve Türkiye İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanılmıştır (Yalçın; 2006; 344-345).

Rusya'nın, Fransa'nın ve Hintli Müslümanların gönderdiği yardımların yanında, aynı zamanda Azerbaycanlı ve Kıbrıslı Türklerin de gönderdiği yardımlar kabul edilmiştir. Azerbaycan Türkleri 1 yıl 11 ay 29 gün bağımsız yaşadıkları Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde 29 Mart 1920 tarihinde 1.500.000 Fransız Frangı civarında bir yardım gönderdikleri düşünülmekle birlikte, bu yardımın yerine ulaşıp ulaşmadığı hususunda birçok yazışma bulunmaktadır. Bununla birlikte 2 Ekim 1920 tarihinde 19.000 Osmanlı altını ve 1.000.000 Fransız Frangı ile 8 parça petrol poliçesi imza karşılığı Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'e teslim edildiği yazışmalarda bulunmaktadır. Ayrıca 1920 yılının sonlarında Erzurumlu çocukların eğitimi 500 adet yüzlük Osmanlı Altını Azerbaycan Hükümeti tarafından Kazım Karabekir Paşa'ya gönderilmiştir. (Yalçın; 2006; 345-346).

Azerbeycan Türklerin'den gelen yardımlar yalnızca maddi olarak kalmamış, bazı Azeri askerleri de Anadolu'ya gelerek Milli Mücadele'de savaşmışlardır. Albay Yunus Hazarlı (1893-1965), Topçu Albay Mehmet Akpolat (1897-1975), Topçu Albay Aslan Berkan (1897-1957), Albay Salih Aksoy (1898-1956) Milli Mücadele'de savaşmış bazı Azerbaycan Türklerindedir (Ağayev, 2008, 196-200).

Kıbrıslı Türkler ise savaş sonrası kendi durumları da kötü olmalarına rağmen, kendi aralarında topladıkları ve kermes, tiyatro, bağış gibi faaliyetler sonucunda adeta “dışinden tırnağından” artırdıkları az ama öz paraları Ankara'ya yollayarak Milli Mücadele'nin yanında olmuşlardır. Nitekim Mağusalı Türk kadınlar Haziran 1922 başında, Ramazan Bayramı'nın 1. ve 2. günü düzenledikleri kermes sonucunda elde ettikleri 50 sterlin geliri Anadolu'ya göndermeleri de bunun en güzel örneği niteliğindedir (Yalçın; 2006; 346-352).

1921 yılında Afganistan ile imzalanmış anlaşmayla, Milli Mücadele'ye maddi yardım sağlanamasa, mutabakata varılan maddeler kağıt üstünde bile kalsa Ankara Hükümeti'nin ilk uluslararası siyasal bağlantısı bu anlaşmadır (Gümrü Andlaşması göz ardı edildiğinde). Andlaşmanın 4. maddesi (iki taraftan birinin saldırıya uğradığında, diğerine elindeki olanaklarla yardım etmesi) aradaki uzaklık ve imkansızlıklardan dolayı gerçekleştirilememiş olmasına rağmen, 8. maddesi uygulamaya koyulmuştur. Andlaşmanın 8. maddesi Türkiye'nin Afganistan'a kültürel alanda yardım etmesini içermektedir. Nitekim genç cumhuriyet kendi durumuna bakmaksızın Afganistan'a öğretmenler göndermiştir (Soysal; 2000; 24-26). Afganistan ile yapılan anlaşma ancak Ankara Hükümeti'nin yürüttüğü haklı mücadelenin, uluslararası camiada karşılık ve destek bulması açısından çok önemlidir.

Sonuç

Milli Mücadele ile kazanılan zaferin arkasında, öz kaynaklarımıza dayalı, Anadolu insanının gayretleriyle kazanılmış ve dünyaya örnek olmuş büyük bir zaferdir. Bu zafer, yalnızca kıt imkanlarla oluşturulan bir ordunun zaferi değildir. Aynı zamanda Anadolu insanının bağımsızlığı uğrunda neredeyse “yoku var edecek, olmayacak bir işi öldürcek” kadar azimli olduğunun da bir ispatıdır. Çeşitli gayelerle gönderilen yardımların hepsi toplandığında bile, Milli Mücadele'nin ihtiyaçlarının ancak çok küçük bir kısmının karşılanmış olması bunun bir kanıtı niteliğindedir.

Kazanılan zafer bilhassa hayatta kalma savaşı veren Türk Milleti'nin zaferidir. Bununla birlikte Türk ve İslam dünyası tarafından gönderilen karşılıksız yardımların kıt olmasına rağmen, neredeyse tüm doğu toplumlarının mücadele verdiği zor bir dönemde gönderilen bu yardımların değeri milletimiz açısından çok önemlidir.

Kaynakça

ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, İstanbul 2012

AĞAYEV, Mehman, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008

MÜDERİSOĞLU, Alptekin, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Ankara 1990

Milli Mücadele Tarihi (Editör Yücel ÖZKAYA), ATAM Yay., Ankara 2005

İsmail SOYSAL, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, T.T.K., Ankara 2000

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I(Editör Durmuş YALÇIN), ATAM Yay., Ankara 2006

İKTİSADİ KALKINMA VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ
I. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

6-7-8 MAYIS 2015

GÖLBAŞI - ADIYAMAN

www.iksad.org

ISBN

978-605-9885-02-7